

VRAGEN NAAR DE BEKENDE WEG

Een dialoog over het Onzevader.

Albert van den Heuvel.

INHOUD

	Voorwoord	5
I	DE REUNIE	7
	<i>E-Mail bij hoofdstuk I</i>	20
II	VERKENNING	29
	<i>E-Mail bij hoofdstuk II</i>	49
III	DE NAAM	53
	<i>E-Mail bij hoofdstuk III</i>	67
IV	HET RIJK	68
	<i>E-Mail bij hoofdstuk IV</i>	68
V	TOM'S VERHAAL	69
	<i>E-Mail bij hoofdstuk V</i>	70
VI.	DE WIL	75
	<i>E-Mail hoofdstuk VI</i>	88
VII	HET BROOD	92
	<i>E-Mail bij hoofdstuk VII</i>	108
VIII	DE VERGEVING	111
	<i>E-Mail bij hoofdstuk VIII</i>	130
IX	VERZOEKING	131
	<i>E-Mail bij hoofdstuk IX</i>	144
X	DE BOZE	147
	<i>E-Mail hoofdstuk X</i>	165
XI	HET VERTROUWEN	168

VOORWOORD

Er zijn honderden boeken over het Onzevader geschreven. In iedere generatie heeft die tekst mensen opnieuw aan het denken gezet, aan het vertalen, het interpreteren en het toonzetten. Teksten zijn geen dode objecten. Ze leveren slag met de ontvanger, die er hoe dan ook iets mee doet: begrijpen, verwerken, verwerpen, aanvaarden. Ook gelovige mensen herijken hun begrip van oude teksten. Eigen maken betekent ook altijd vertalen.

Het nu voor u liggende boek heeft gebruik gemaakt van tientallen voorgangers. Vanaf de eerste eeuw na Christus zijn er commentaren op het Onzevader verschenen. Vele daarvan heb ik geraadpleegd. Ik heb afgezien van voetnoten en verwijzingen omdat 'Vragen naar de Bekende Weg' eerder een meditatieboek wil zijn dan een wetenschappelijk werkje. Het is ook niet de bedoeling dat de lezer meent nu het laatste woord over het Gebed des Heren in huis te hebben: veeleer hoop ik dat zij of hij zelf op zoek gaat naar anderen interpretaties en ook naar nieuw inzicht. Ik heb de vertel- en dialoogvorm gekozen om aan te geven dat de lezer wordt geconfronteerd niet alleen met de woorden van de tekst maar ook altijd met interpretaties van die tekst.

A.H. van den Heuvel

Hoofdstuk I

DE REUNIE

Tegen zes uur begint de reünie van het Gomarus Gymnasium te verlopen. Het bandje van oud-leerlingen op het geïmproviseerde toneel in de gymnastiekzaal speelt nog wel door, maar het klinkt allemaal vermoeid. Zesdeklassers, aangesteld als bedienend personeel en gehuld in slechtzittende, gehuurde smokings – de jongens - of zwarte rok met witte blouse – de meisjes -, staan in een hoekje bij elkaar als schapen op een nat weiland, ongeduldig wachtend op het sein van de rector dat hun dienst er op zit en dat zij nu wel gemist kunnen worden.

Hun feest, dat voor de leerlingen alleen, begint pas om een uur op acht. Eerst moet er dus nog worden opgeruimd en moeten de meisjes zich nog verkleden. Haast dus. Nu staan zij nieuwsgierig te kijken naar al die oud-leerlingen, die met veel aplomb hun oude gymzaal hebben heroverd. De rekken langs de muur zijn versierd met groen, maar het steriele karakter van de gymnastiekruimte verandert er niet echt door.

Een uur geleden toen het nog druk was leek het nog wel even op een andere ruimte, maar nu heeft de ruimte zich weer hersteld tegenover zijn belagers. Leerlingen veran deren sneller dan hun scholen. Minstens de helft van de aanwezigen heeft hier ooit tijdens hun leven met meer of minder succes geklommen, gerekt, gesprongen en in rondjes hard gelopen maar de gymnastiekzaal is hetzelfde gebleven en zij zijn veranderd. De huidige leerlingen bekijken het allemaal met argwaan: Hebben al die corpulente heren en die vrouwen hier ooit aan gymnastiek gedaan? En een nog veel prangende vraag: is dit ook hun voorland?

Sommige oud-leerlingen hebben nu hun kinderen weer op deze school. Een enkele invalkelner probeert al een uur lang zijn vader te omzeilen. Gramstorige dochters kijken afkeurend naar hun moeders. Die jurk! Je moeder op school is bijna even erg als thuis komen en haar zittend op je bed aantreffen. Zelfs bij een feest heeft de aanwezigheid van ouders op school iets bedreigends. Je weet maar nooit welke leraar zijn kans schoon ziet voor een onverwacht gesprek tijdens de receptie. Verificatie van onschuldige maar wel gefabriceerde alibi's kan erg uit de hand lopen. Maar vooral ook: dit is nu hun domein, de plek waar hun ouders niets of heel weinig te zeggen hebben. Hier heersen andere machthebbers en vervelend als die ook kunnen zijn, zij verschaffen in ieder geval een tijdelijke onttrekking aan de ouderlijke macht. En dus een ander executie- en experimenteerterrein. Een schoolfeest, waarin ouderlijk huis en leerhuis door elkaar lopen, is een verwarrende gebeurtenis.

Het is nu wel mooi geweest. Van hen mogen de reünisten nu de stad in.

In de zaal staan de laatste groepjes oud leerlingen nog na te praten. Er wordt veel en hard gelachen: reünies lokken sterke verhalen uit. En er is ook spontane nieuwsgierigheid maar wat er van

klasgenoten geworden is, wie met wie is en wie niet meer met wie is. Hoeveel kinderen en wat ze doen. Foto's worden uitgewisseld afspraken gemaakt.

Maar nu is het afgelopen. Heren komen de zaal in met de jassen van hun dames over de arm. Een duidelijk teken voor wie nog staan te praten en een welkom teken voor de opgeluchte leerlingen. 'Free at last, free at last, God Almighty, free at last!' citeert er een. De uittocht der senioren is begonnen.

Klasgenoten van vroeger gaan in groepjes weg om ergens in de stad het spel van herkenning en vervreemding verder te spelen. Een enkeling, tijdens schooltijd al niet erg populair, maakt zich op voor een eenzame aftocht huiswaarts.

Peter de Visser staat vlak bij een groepje jaargenoten rond hun oude leraar Duits, die ondanks zijn zeventig jaar en gerenommeerde doofheid nog tegen de harde muziek in staat te oreren. Hij zegt blijkbaar iets grappigs want er wordt uitbundig gelachen. Wie het niet heeft kunnen horen, doet alsof en grinnikte een beetje schaapachtig. Peter is een veertiger, lang en blond. Het beeld van de populaire leerling, altijd bereid tot een practical joke en tot het uitdagen van getergde leraren. Populair bij de meisjes. Vroeger voerde hij met Jaap Diepgering hun klas aan. Zij vulden elkaar goed aan: Jaap de hersens, Peter de contacten. Jaap bedachtzaam en een hoofd kleiner dan Peter. Cijferverhouding 8,5 tot 6,5. Na zijn studie is Peter een stuk rustiger geworden, hoewel niet echt veranderd. Zijn veeartsenpraktijk staat heel goed bekend en hij is razend populair bij 'zijn' boeren.

Wat is dat toch een vreselijke gewoonte, die harde muziek op recepties.

Peter heeft plotseling diepe behoefte aan een minuut stilte, maar stilte is vooralsnog ver te zoeken. Hij ziet dat Leentje, zijn vrouw, die met haar rug aan de andere kant van de zaal tegen het versierde wandrek geleund staat een gesprek probeert te voeren met Johan Vriends, de dichter en theoloog uit hun eindexamenklas. Dat zal haar niet meevallen, denkt hij. Johan is van nature al geen luide prater en met het geweld van de band weerkaatsend van de muren lijkt een gesprek met hem onbegonnen werk! Tom, Johan's partner die naast hem staat, maakt dan ook niet de indruk dat hij maar een woord verstaat. Leentje praat dapper door. Ze is klein van stuk en heeft blonde krullen, die een fijn gezichtje omlijsten. Peter en zij hebben geen kinderen. Ze werkt als psychologe in een kliniek voor depressieve patiënten.

In zijn eigen kringetje maakt Jaap Diepgering een gebaar in zijn richting. 'Weg wezen!' betekent dat. Ze werken zich naar elkaar toe.

- Zullen we nog een hapje gaan eten? - vraagt Jaap, 'Ik ben volstrekt doorgetoeterd door die vreselijke muziek. Vragen we Tom en Johan mee. En Linda wilde Moos nog meenemen.'

Moos was hun leraar Duits, die op dat moment zijn gehoorapparaat uit zijn oor haalt.

Peter schiet in de lach.

- Moos haalt net z'n gehoor apparaat uit zijn oor! Een beetje doof zijn, lijkt me een zegen met die herrie. Ik vind alles goed, als we hier maar uit dat lawaai weg komen. Laten we dan ook met-
een gaan: ik zag dat Leentje al van die nieuwe rector afscheid heeft genomen. Kunnen wij zo wel
weg. Ik vraag haar wel Johan en Tom mee te nemen. Vraag jij Moos? We kijken wel waar we heen
gaan als we buiten zijn en elkaar weer kunnen verstaan...'

Vijf minuten later staan ze buiten.

- 'Je hoeft nou niet meer zo te schreeuwen' ,lacht Linda tegen Peter, 'hier kun je weer gewoon
doen. Wat een lawaai zeg.' En in een adem door tegen de oudere leraar: 'Dag mijnheer Sluijters,
kent u mij nog? Ik ben Linda Mathews, die van Jaap Diepering zal ik maar zeggen. Jaargang '68.'

- 'Linda!' De oude heer Sluijters kijkt haar quasi verontwaardigd aan, 'Linda Mathews. Zes min
voor Duits op haar eindexamen, maar een negen voor Nederlands! Een redelijke backhand met
tennissen en een prachtige Julia op het Lustrum van 1967, zo knap de verliefde tiener spelend
tegenover haar Romeo dat hij toen al geen kans op ontsnapping meer had. En nu blijkbaar nog
steeds niet. En ik zou je niet meer kennen? Denk je dat ik al zo seniel geworden ben? En Jaap
Diepering, een iets mindere Romeo maar een iets betere leerling. Dat wel. Dag Jaap.

- 'Dag mijnheer Sluijters.'

- 'Bravo', roept Peter. 'Geslaagd! Het roemruchte jaar '67 is geveid. Hoeveel leerlingen hebt u
gehad? Zevenhonderd, acht honderd? En Linda en Jaap staan nog leesbaar op uw harde schijf.
Kent u de rest van ons ook nog?'

- 'Zeker, Peter, jou in ieder geval. De Visser, die nooit zijn mond kon houden; Johan Vriends die
moeiteloos gedichten uit zijn hoofd kon leren en verdienstelijk publiceerde in de schoolkrant,
Jaap en Linda, en natuurlijk jouw vrouw, Peter, die ik bij een vorige gelegenheid al eens kort heb
ontmoet maar die niet bij ons op school heeft gezeten.'

- 'Leentje de Visser, mijnheer Sluijters, zegt Leentje. U hebt gelijk. Ik kom uit Groningen en
ben een geschaakte bijzit in dit gezelschap. Ik heb Peter ooit in een ver buitenland uit een hele
opgewonden situatie gered en omdat hij beter voor koeien kan zorgen dan voor zichzelf, ben ik
sindsdien bij hem gebleven om een beetje op hem te letten. Er is altijd wat met die man.' De
anderen lachen.

- 'Gefeliciteerd Peter,' de oude leraar lacht hartelijk mee, 'je bent een uitverkorene!. Een vrouw
die jou uit de nesten kan halen en vooral houden moet een bijzonder iemand zijn! Ik weet nog
dat je veeartsenijkunde ging studeren en neem aan dat je dus het grootste deel van je tijd tussen
beesten doorbrengt. Dan door zo'n charmante fee blijvend aan mensen te worden herinnerd, is
een groot goed!' Hij glimlacht vilein maar niet onvriendelijk.

- 'Niets veranderd' fluistert Jaap.

- 'Maar u ken ik niet', zegt de oudere man, zijn hand uitstekend naar Tom Doete, die een beetje achteraf het gesprek heeft aangehoord. "U hoort bij Johan?"

- 'Tom Doete, mijnheer Sluijters' en inderdaad ik ben de partner van Johan. Ik heb veel over U gehoord.'

- 'Dat zal best,' lacht de oudere man, 'Weet u, Johan was altijd een bijzonder geval. Een beetje stil, maar wel stil in het midden van de groep. Zei nooit veel maar bleek achteraf de best herinnerde opmerkingen te hebben gemaakt. Schrijf je nog, Johan? Nog steeds sonnetten en kwatrijnen? Die vormen hadden vijftien jaar geleden al weinig geheimen meer voor je. Ik ben zelfs wel eens bang geweest dat jij in onze prozaïsche wereld niet goed zou passen. Je zult het niet geloven maar ik herinner me die fraaie stukken die je in de schoolkrant schreef over Gezelle nog heel goed. Ik heb ze, geloof ik, zelfs bewaard. Gedichten en stukken over spiritualiteit, herinner ik me. De rector, die van toen bedoel ik, zei ooit tegen me dat hij je nog wel eens in een klooster terecht zag komen. Anima nimium spiritualis in mundo plano. Maar ik zie dat je nog steeds van de wereld bent.

Ik weet nog, 'hij graaft in zijn herinnering, 'dat toen dat meisje in jullie klas, hoe heette ze ook maar weer, Wietske, precies, zo tragisch aan haar eind kwam, dat jij op de begrafenis een gedicht voorlas. Iets van jezelf. Ik weet dat nog goed. Er kwam een zin in voor: "...en zo maar langsgelopen, zo maar weggegaan..." Dat trof ons toen. Haar vader heeft mij later verteld hij en haar moeder door die eenvoudige woorden getroffen waren omdat ze precies onder woorden brachten wat hun eigen gevoelens was.' Hij knikt naar Tom. -'Johan heeft een gave om door weinig te zeggen anderen te laten spreken, zei Dr Vis toen.

'Hij richt zich weer tot Johan. 'En wat nu? Wat heeft de boze wereld met je gedaan? Ik ben je een beetje kwijtgeraakt.'

- 'Ik schrijf nog steeds rijmpjes en voor de kost doe ik onderzoek in Leiden' antwoordt Johan droogjes, 'een historisch project over de Mystiek in de Lage Landen. Dus zover zat u er niet naast. Het klooster bleek niet echt iets voor mij, hoewel ik er graag een of twee keer per jaar voor een paar dagen onderduik. De Theologie heeft mijn hart. En 'hij grinnikte, 'Tom is een kloosterling'

- 'Wás een kloosterling' haast Tom zich te zeggen. Het klinkt een beetje geïrriteerd.

- 'Gaat u mee met ons een hapje eten, mijnheer Sluijters? Vraagt Linda. 'Dat zouden we erg leuk vinden. Nee, u mag geen nee zeggen. Dit is onze kans om ons na al die jaren op u te wreken en die laten we niet voorbijgaan! En u bent vanzelfsprekend onze gast.'

- 'Ik denk er niet over om nee te zeggen' haast Sluijters zich. 'Waar willen jullie heen?'

- 'Er is een klein tentje hier om de hoek, waar ik wel eens kom, zegt Peter. Heel eenvoudig, maar heel aardig. Een beetje vol voor zeven man, maar ik ken de mevrouw die het runt en die zal ons vast nog wel een plaatsje zal bereiden.'

- 'Peter kent altijd wel een tentje om de hoek en een mevrouw, die iets runt' zegt Leentje met een engelachtige stem: 'die mevrouw zal dus ook nu wel weer onder druk bezwijken.'
En zo gaat het. In het restaurant is het een drukte van belang. Vrijdagavond in de stad en een reünie van het Gymnasium. Achter in de zaal staan drie grotere tafels maar die zijn al bezet, twee met een jolig gezelschap van reünisten en een met mensen die kennelijk vreemden voor elkaar waren, maar alleen nog een plaatsje aan een van de ronde tafels hebben kunnen bemachtigen.

- "Te laat, Peter!" roept een jolige stem vanaf de reünietafel. Peter zwaait, maar beent toch door naar de tap, waar hij op een vrouw inpraat, die kennelijk de bazin is.

- 'Kijk' zegt Leentje quasi-medelevend, 'die wordt nu in de houdgreep genomen'.

- 'En blijkbaar met succes' vult hun oude leraar aan, 'de heer de Visser is niks veranderd'. Peter komt terug, grinnikt naar de tafel met jonge reünisten, die zijn aftocht vermoeden en zegt: als we genoeg nemen met wat de pot schaft, kunnen we er terecht.'

- 'En wat schaft de pot?' vraagt Jaap achterdochtig.

- 'Dat gaat ze nu vragen' Peter kijkt hem schalks aan. 'Wat de pot schaft betekent hier: dat waar ze nog het meeste van over hebben. Maar maak je geen zorg, het eten is hier altijd goed. En we wilden toch alleen maar een hapje eten? Of had jij ons willen trakteren op iets heel bijzonders?'

De opkamer blijkt precies goed. Klein, uitgevoerd in bruin hout, een rond raam dat uitzag op de muur van het buurhuis en daar niet meer dan twee meter van verwijderd. Een ouderwetse lamp met strengen glazen pegels midden boven een grote ronde tafel. Lang een van de muren een oud dressoir waarboven een spiegel hangt met kleine roestige barstjes. Langs de wand nog vier kleine lampen met oude melkglazen bolletjes. In een hoek een kapstok van bruin geverfde gebogen staken. Aan de muur nog een paar platen, zo oud dat de voorstelling erop nauwelijks meer is te zien.

- 'Perfect toch?' Peter kijkt vragend maar Linda.

- 'Perfect' zegt deze goedkeurend. 'Ik schik de tafel! Mijnheer Sluijters, u zit hier tussen Leentje en mij in. Johan naast Leentje, dan Peter, Jaap naast hem en Tom krijgt de andere ereplaats omdat hij nieuw is. Naast mij bedoel ik'.

- 'Lieve Linda', zegt Leentje, 'nog zo een die niks veranderd is.' En tegen de anderen: 'het aardige van Linda is dat als zij er bij is, niemand meer op iets hoeft te letten.'

- 'Wilt u wat drinken?' vraagt de vrouw van achter de bar die hen is nagelopen.

- 'Laat me je eerst voorstellen aan dit geachte gezelschap, Maria', zegt Peter. Dat is de heer Sluijters onze vroegere leraar Duits. Hij draagt een gehoorapparaat maar hoort ook zonder meer dan wie ook. Naast hem zit mijn vrouw Leentje, zieleknijpster van haar vak en niet karig met haar kennis; daarnaast onze huisdichter Johan Vriends, theoloog en auteur van een aantal goed

gerecenseerde maar slecht gelezen boeken; dan de hooggeleerde Jaap Diepering, decaan van zo'n moderne faculteit hier ter stede, dan Tom Doete, vriend van Johan en boekverkoper hier ter stede en die mevrouw naast hem die net doet of ze de baas is heet Linda Mathews; het arme mens is met professor Diepering getrouwd en geeft les op zo'n gruwelijke leerfabriek waar minstens drie schooltypen aan elkaar zijn gebreid. En ja, we willen graag wat drinken.'

- 'Sta mij toe dat ik de eerste fles wijn laat aanrukken' zegt de heer Sluijters. 'Doet u ons een mooie Rood en een mooie Wit uit uw kelder, mevrouw. De keus laat ik geheel aan U over.' Als Maria de deur achter zich heeft dichtgetrokken kijkt hij de kring rond. - 'En nog wat 'zegt hij met een glimlach, ik ben wel stokoud in dit gezelschap, maar zou toch graag op jullie vriendschap willen kunnen rekenen. Oud leerlingen vraag ik altijd om mij bij mijn voornaam te noemen. Ik heet Martin.'

Even valt er een kleine stilte rond de tafel. Moos Martin noemen? denkt Peter, nu zijn we echt oud aan het worden... Leentje redt de situatie onmiddellijk: 'Mogen wij ook meedoen, Martin' vraagt ze met een lief stemmetje', ik bedoel Tom en ik zijn geen oud leerlingen, maar voor vriendschappen zijn wij altijd in..'

- 'Leentje', Martin Sluijters maakt een kleine buiging over de tafel heen, 'al was je enige die mijn vraag positief had beantwoord..'

- 'Peter heeft weer een vreselijke opmerking op zijn tong. Ik kan het zien' Linda kijkt hem dreigend aan. 'Voor de draad ermee. Iedereen hier kent je groot tactische gaven.'

- 'Nee' zegt Peter, 'niks. Ik zal U graag Martin noemen, maar het is altijd even slikken als de goden van de berg komen. Ik heb mijn leraar Duits zelfs in gedachten nooit gedutscht..'

- 'Bovendien, zegt Martin Sluijters droog, 'hebben jullie het altijd over mij gehad als Moos en dus moet je nu een dubbele salto maken, Peter. Maar dat moet dan toch maar; ik zal jullie niet vragen om mij met mijn bijnaam aan te spreken. Laat die maar in de fotoboeken thuis onder mijn beeltenis staan..'

- 'Gelukkig' zegt Leentje. 'Ik vind Moos akelig klinken'. 'Het is een beetje een sjofele naam terwijl jij onmiskenbaar nog hoort tot het soort leraren die deze mannen niet alleen kennis bijbrachten maar ook een beetje stijl. Dat is je zelfs bij Peter gelukt. Ook als hij er zich niet altijd naar gedraagt, weet ie tenminste hoe het hoort. Hé schat? 'ze lacht hem liefjes toe.

- 'Een vrouw naar uw, eh, naar je hart, Martin, 'zegt Peter. 'Als ze van je houdt dan zul je weten ook..!'

- 'Ik heb nooit negatieve gevoelens gehad over mijn bijnaam' Martin kijkt de kring rond. 'Het was geen vijandige naam. Mevrouw Duijnsteet, - God hebbe haar ziel - die jullie 'de Draak' plachten te noemen was er veel erger aan toe dan ik. Haar heb ik nog wel eens moeten troosten als een eindexamenklas bij hun afscheidsfeest de leraren en haar in het bijzonder, op de hak namen.'

- 'De Draak was bepaald niet onze favoriet' zegt Jaap zuinigjes.

- 'Maar ze gaf verdraaid goed les'. Linda keek hem verwijtend aan. 'Ik mocht haar wel. Als je niet bang voor haar was, was ze heel aardig. En voor jullie het vergeten: niemand had een onvoldoende voor engels bij zijn eindexamen. Dat had ze toch maar bereikt.'

- 'Carla Duijnstee had het heel moeilijk gehad op de school waar zij les gaf voor ze bij ons op het Gomarus kwam,' zegt Martin. 'Zij had slechte persoonlijke herinneringen aan haar studie en nog slechtere herinneringen aan haar ouderlijk huis. Ze was zo kwetsbaar dat ze soms al terugbeet voor ze werd aangevallen. Maar Linda heeft gelijk: als je niet bang voor haar was en vooral als je niet werd geïntimideerd door haar waakhonden gedrag, was ze heel aardig. En ze heeft prachtige gedichten geschreven.'

- 'Gedichten geschreven?' vraagt Johan verbaasd. 'Dat heb ik nooit geweten'.

- 'Dat heb je eigenlijk wel geweten' Martin zegt het zacht, 'herinner je die gedichten niet in de schoolkrant van een zekere Karel Zeehuis? Jullie dachten allemaal dat de rector die geschreven had en niemand van jullie was zo slim om door dat pseudoniem heen mevrouw Duijnstee te zien. Ook niet toen haar bundels verschenen en iedereen het accepteerde dat "hij" zich niet liet interviewen. Ik weet zeker dat ze hoopte dat een van haar leerlingen haar zou ontmaskeren. Dat had ze echt gehoopt. Het was haar uitgestoken hand naar begaafde leerlingen toe, zal ik maar zeggen.'

- 'Ach,' Johan kijkt beduusd. 'had ik dat geweten.'

- 'Misschien is het te veel gevraagd van leerlingen om veel over hun leraren te weten. Wij weten alles - nou ja, alles - over onze leerlingen maar een leraar, die moet je toch een beetje van je lijf houden.'

- 'Van jou wisten we ook bijna niets' zegt Linda. We vroegen ons wel eens af hoe U als jood op een christelijke school was terecht gekomen. We durfden zulke dingen vroeger zelfs niet te vragen.'

- 'Ik heb er toch nooit een geheim van gemaakt' . Sluifsters kijkt de kring rond. En zoals meestal is het antwoord verbluffend eenvoudig. Tijdens de oorlog heb ik ondergedoken gezeten bij de ouders van Karel Vis, jullie rector. Zij hadden een boerderij in Twente en waren, hoe zal ik het zeggen 'godvrezende mensen', heel eenvoudig en heel rechtschapen. Ze hadden wel tien onderduikers op hun land. Ik was de enige joodse jongen in dat groepje. Ze hebben mij op meer dan een manier het leven gered. Daar heb ik ook mijn bijnaam opgedaan, hoewel waarschijnlijk niet zoals jullie denken.'

- 'Daar al?' vraagt Jaap.

- 'Daar al. Ik was een schriel joch en voelde mij diep ongelukkig. Over het lot van de rest van

mijn familie, vader, moeder, twee zusjes, ooms en tantes wist ik niets, al vermoedde ik het ergste. Omdat ik zo'n miezerig scharminkel was noemden de anderen mij Muis. Niet Moos maar Muis. Ik was dood ongelukkig en voelde me van god en alle mensen verlaten. De enige die dat feilloos aanvoelde was vader Vis. Hij nam mij 's avonds na het avondeten vaak mee voor een wandeling over zijn land. Mij alleen, alsof hij wist dat ik iemand nodig had maar niet iemand die tegen me praatte. Want praten dat deed hij niet veel. Hij wees mij zo nu en dan op iets in het land, een konijn, een vogel, een sloot. Die stille avondwandelingen waren mijn redding. Boer Vis trok mij uit een dodelijke melancholie. Hij straalde een geheimzinnige rust uit. Een echte familievader. En hij vroeg nooit iets. Als wij na zo'n wandeling thuis kwamen en hij zijn klompen bij de deur uitschopte, legde hij een hand in mijn nek en zei nog een enkel zinnetje om me wel te rusten te wensen. Vaak bijbelteksten: 'Wij wachten stil op Gods ontferming, Martin,' zei hij dan..of 'Alle dingen werken mee ten goede voor hem die gelooft...' . Martin kijkt de kring rond.

- 'Jullie vinden dat wellicht een raar ouderwets verhaal, maar die boerenman redde mijn leven. Een oudere, zwijgzame man, die maar heel weinig woorden tot zijn beschikking had maar die feilloos mijn onrust aanvoelde en als het ware een beschermende haag om mij heen bouwde van woorden uit mijn eigen traditie. Zo stelde hij voor mijn gevoel mijn verdwenen familie present..'

- 'En zo kreeg je je bijnaam?' vroeg Linda. 'Noemde hij je Moos?'
Martin schoot in de lach.

- 'Nee, dat zou hij nooit gedaan hebben. Hij noemde mij altijd Martin, met de klemtoon op de laatste lettergreep. Mijn bijnaam kwam veel toevalliger tot stand. Op zondagavond werd de hele mispoge, het gezin Vis, vader, moeder, drie kinderen, grootvader en grootmoeder en alle onderduikers bij elkaar gebracht in de grote hooisluur. Daar sliepen de onderduikers in kunstig gebouwde nesten van stro, die je van beneden niet kon zien en die ons bij gevaar een schuilplaats moesten bieden. Er was koffie en koek en er was vooral veel van wat ik maar vrede noem. En daar was ook onze boerderijkat, die dikke maatjes was met alle onderduikers. Welnu, die kat heette Moos.

Op een avond vlak voor het naar bed gaan, legde Vis zijn hand in mijn nek en zei: Zelfs vindt de mus een huis o Heer. Ik had de kat op schoot. Karel grinnikte zachtjes tegen mij: Zelfs vindt de muis een huis, o Heer...en Moos ook. Waarop ik eigenlijk heel ernstig zei: ik zou best Moos willen zijn, hier bij jullie. Hard gelach. Zo koos ik mijn eigen bijnaam. Later in mijn studententijd schreef ik boze stukjes over antisemitisme en vooroordelen in Apophoreta en die ondertekende ik provocerend met Moos de Kat. Daar durfde niemand iets van te zeggen. Ik weet niet hoe ik op school als vanzelf weer Moos ging heten. De meeste van mijn vrienden durfden me zo niet te noemen omdat ze dachten dat het discriminerend was voor een Jood. Alleen Karel Vis en Carla Duijnstee

Alleen Karel Vis en Carla Duijnstee noemden me zo. En jullie als ik er niet bij was."

- 'Wat een verhaal,' zegt Linda. 'En daarom kon je aarden op een Christelijke school? Omdat je bij de vader van Vis ondergedoken had gezeten?'

- 'Wellicht' zegt Martin Sluijters. 'Wellicht'.

- 'Maar je was er altijd', ook als wij Kerstmis vierden en zelfs op de Goede Vrijdag was je er, ondanks al die enge antisemitische dingen die er dan in het christendom boven komen. Ik heb vaak heimelijk naar je gekeken, maar jij zat erbij of het je niet aanging. Dat vond ik zelfs toen al gênant.'

- 'Waarom?', vraagt de oudere man, 'ik was opgegroeid in een volstrekt gesecculariseerd gezin. Bij ons ging niemand naar de synagoge of naar de sjoel. We vierden wel eens Pesach bij vrienden van mijn ouders maar dat was het dan ook. Voor ons was joods-zijn cultuur, geen geloof.' Hij zweeg even.

- 'Toen het noodlot toesloeg hadden we ook niet veel om op terug te vallen. Leven was zo absurd geworden. Mijn ouders wilden niet weg uit Amsterdam en werden opgehaald. Mijn zusje dook onder en werd verraden. Ik werd door een onbekende op een avond meegenomen naar Twente. Iedereen was weg maar ik was er nog. Alles wat ik liefhad was dood en ik begreep niet waarom. Ik leefde nog maar wist nog minder waarom. Ik praatte er wel eens over met Karel Vis maar die zat zelf in de knoop: we waren weliswaar door alle ellende oud voor onze leeftijd maar toch ook nog pubers. De enige zin, die ik kon bedenken zag ik in het leven van Vader Vis en zijn kat.

Ik wist niet hoe, maar in die boerenman en zo'n spinnende lapjeskat, moest het geheim van het leven zijn opgeslagen.

Toen de oorlog voorbij was kwam er nog een oudere oom van mij opdagen uit het niets, nam mij in huis en liet mij studeren.'

- 'Duits?' vroeg Tom met nauw verholen onbegrip.

- 'Duits is een prachtige taal.' Martin Sluijters glimlachte. 'Ik ging het vooral studeren omdat ik begrijpen wilde hoe het had kunnen gebeuren.'

- 'Maar dat werkte niet' zei Leentje zacht, alsof het haar verhaal was.

- 'Nee, dat werkte zo niet' zei Martin. 'En dus ging ik op zoek naar mijn eigen traditie. Ik kroop langzaam in de jood die ik was. Ik las en ik las en heel langzaam voelde ik mijzelf groeien in het leven dat ik had overgehouden. Of laat ik het anders zeggen: *de traditie, die ik had verloren, bleek mij desalniettemin te dragen...*

Weliswaar bleef ik altijd een thuisgekomen zwerver. Zoals Odysseus die nooit helemaal thuis komt...

Ik heb er aan overgehouden dat mensen heel zorgvuldig om moeten gaan met wat we hebben geërfd. Of wat we zijn. Toen ik mij verdiepte in het religieuze jodendom was het alsof ik thuis kwam. Ik herinnerde mij wat ik niet wist. Tegelijk hield ik een zekere afstand omdat ik er zo

lang maar weinig mee had gedaan. En ik had in het vijandelijke kamp, als een jood de christelijke gemeenschap zo mag noemen mijn leven behouden. De vijandschap die mijn soort van christenen had gezien ging in mijn geval niet op. Ik ben daarom ook en tegelijkertijd altijd op de geestelijke boerderij van de oude Vis gebleven. Ik werd een student van Hillel', Martin knipoogde naar Johan. 'Omdat ik de traditie had verbroken, ben ik een liberaal geworden. Als mijn ouders orthodox waren geweest, zou ik het ook zijn.'

Maar geldt dat voor jullie soms niet?'

Jaap keek hem gefascineerd aan. Hij voelde een vreemde genegenheid voor deze oudere man. Sluijters was altijd een geliefde leraar geweest, maar in hun schooldagen hing er een waas van geheimzinnigheid om hem heen. Dat had mijn zijn jood-zijn te maken. Leerlingen wisten natuurlijk dat er zich een gruwelijke tragedie had afgespeeld met de joden in de grote oorlog. Om een leraar te hebben die dat had overleefd was al iets bijzonders. Dat er bij hem geen enkele verbittering te bespeuren viel en ook geen tekenen van wat in de kranten het oorlogssyndroom werd genoemd, maakte het alleen nog maar geheimzinniger. De vriendschap met de rector, ook geen erg spraakzame man en het ontbreken van een vrouw of kinderen in zijn leven, het had allemaal bijgedragen aan een onuitgesproken mythe. Al in hun schooldagen vermoedden zijn beste leerlingen dat er een vreemd soort wijsheid rond Martin Sluijters hing, iets dat voor de poorten van de hel was weggesleept. En vanavond was er een klein tipje van de sluier opgelicht. Er moest nog veel meer zijn.

- 'Ik heb eigenlijk geen traditie' hoorde hij zichzelf zeggen. 'Ik luister gefascineerd naar dat resumé van jouw leven, maar met de oren van mijn verstand. Die ervaring, die jij beschrijft van iemand die zich zijn traditie herinnert en daarin tot leven komt – zo mag ik het toch wel zeggen – is mij vreemd. Helaas. Ik heb geen traditie.'

- 'Dat denk je maar' zei Martin Sluijters. 'Dat dacht ik ook, maar zo eenvoudig is het niet. Iedereen heeft een traditie. Niemand komt uit de boerenkool gekropen. Wij hebben allemaal ouders, een land, een taal en een cultuur. Daar leven we, of we willen of niet. Bewust of onbewust. Al is het maar als dissidenten. Of misschien juist wel als dissidenten: kun jij je een diepere relatie voorstellen als een waarin je vecht om te weten wat die relatie voorstelt? Maak je maar niets wijs, Jaap, jij bent gewoon een christenjongen uit Nederland. Je hebt liters gereformeerd bloed in je aderen. En als je ze probeert te laten weglopen, blijven overal de residuen steken... Waar denk je dat je al die waardeoordelen vandaan hebt? Dat gevoel van gerechtigheid, het vermoeden dat je de hoeder van je broeder Abel bent, dat schuldgevoel om je gebrek aan solidariteit, je wantrouwen tegen het consumentisme waar we met elkaar in verstrikt zijn geraakt.? De hekel die je soms aan jezelf hebt? Je bent toch een intelligente man, dr Diepering! Je dacht toch niet echt dat je zo maar, in je uppie, een streep onder je traditie kon zetten? Of dat je zo'n edel mens bent dat je je eigen waardensysteem hebt ontworpen? Je bent een liberale christen geworden met een slot op zijn mond, zoals ik een liberale jood ben geworden. Maar ik heb het slot weggegooid... ik heb eigenlijk geen traditie" ..die zin zou ik nog eens goed op me in laten werken...'

- 'Zo fel heb ik je nog nooit gehoord,' zei Linda, bijna geschrokken. 'Vanwaar die plotselinge opwinding?' De oudere man zweeg.

- 'Opwinding?' zei Johan zacht, 'Je hebt de oorlog en wat daarna kwam overleefd omdat je, eerst zonder het te weten en later omdat je het wel wist, geleefd hebt uit een traditie waarvan je het bestaan niet kende. Je dankt je leven aan iets dat jou had gekozen meer dan dat jij het gekozen had. Is dat wat het is?'

Martin Sluijters zweeg nog steeds. Hij streek met zijn hand over de tafel waaraan zij zaten. Zijn gedachten waren ergens anders. Hoe onbarmhartig is het deze mensen op te zadelen met mijn ervaring? Wat moet een doorsnee mens met de herinnering aan het onuitsprekelijke?

- 'Ik voer dit soort gesprekken nooit' zei Jaap, alsof hij zijn gedachten had geraden. 'Ik heb op een christelijke school gezeten. Ik kom uit een kerkelijk nest. Ik ben doorgebakken in de christelijke traditie, maar ik heb er niets meer mee. Het is in mij gestorven zonder dat ik het merkte. Linda wil nog wel eens naar een kerk; dan ga ik mee en ik zit daar. Ik ken de psalmen nog en de bijbelverhalen; ik herken de toon van dominees moeiteloos, maar ik heb er niets mee. Of toch, maar dan in de zin van irritatie. Je hebt gelijk, natuurlijk heb ik een traditie, maar hij leeft voor mij niet meer. Wat er van over is zijn bij wijze van spreken *losse waarden*. Maar met de voedingsbodem van die waarden heb ik geen contact meer. Een hele enkele keer bedenk ik met schrik dat ik geen band met mijn traditie heb en dat mijn identiteit daardoor vast veel zwakker is geworden. Heb jij dat niet?' vroeg hij aan Peter.

- 'Nee, dat heb ik niet,' zei die, 'of wel soms?' Hij keek vragend naar Leentje.

- 'Nee, dat heb jij niet.' Leentje keek naar Martin, 'Peter is werkelijk verbazingwekkend' zei ze. 'Die weet niet wat een geloofscrisis is. Soms heeft hij het een tijdje nergens over en dan ineens is er weer geweldig mee bezig. Dan moet iedereen naar de kerk en naar lezingen. Als wij er dan weer aan gewend zijn, dan ebt het blijkbaar weer weg. Ik zit dan tijden te tobben, eerst omdat ik denk dat ik er niets van snap en dan weer omdat ik merk hoezeer het me boeit. Maar Peter niet. Peter is een lieve spirituele flierefluiter: hij hoort erbij en kent geen angst dat het hem ooit echt ontvalt.'

Martin glimlachte.

- 'Peter was altijd een beetje een sloddervos. Een intelligente sloddervos, dat wel. En nu met een charmant plechtanker, Leentje. Dat maakt een mooie combinatie. Doe jij maar wat je vindt dat er moet gebeuren en sleep die man van je mee. Iedereen heeft zijn eigen mogelijkheden: als jij een bewaarder bent en jouw man een jager, dan passen jullie goed bij elkaar.

Ja, kijk me niet zo verbaasd aan, Peter, omdat ik je een jager noem. Daar is niets onaardigs mee bedoeld' Er zijn mensen die vanuit een soort onbevraagde zekerheid op pad gaan en reageren op allerlei nieuwe impuls. Daar is niets mis mee, maar ze hebben wel bewaarders nodig, zoals progressieve mensen conservatieve mensen nodig hebben om zichzelf te beschermen. Het omgekeerde is ook het geval: conservatieve mensen hebben progressieve anderen nodig om echt

conservatief te kunnen zijn. Hun verhouding is essentieel voor een beschaving. Bewaarders en jagers zijn goed gezelschap voor het soort van Jaap. Ik bedoel dat niet persoonlijk maar er leeft in dit land een grote groep mensen die oude vormen van religiositeit en spiritualiteit ontgroeid zijn en nauwelijks hun gevoelens over hun spirituele geboortegrond onder woorden kunnen brengen, maar toch, toch graag een soort museumjaarkaart voor hun traditie zouden willen hebben. Is dat niet zo, Jaap? Je wilt niet meer *behoren* maar wel op bezoek kunnen komen. Je hoeft die kunst niet allemaal in huis te hebben maar je wilt er wel toegang toe kunnen houden en het gaan bekijken wanneer het jou uitkomt. Ik bedoel je niet een vreemde identiteit op te dringen. Je hoeft niet zo benard te kijken, Jaap. Ik geloof je weliswaar niet als je zegt dat je geen traditie hebt, ik geloof je zelfs niet als je zegt dat die traditie voor je gestorven is, maar wel als je zegt dat je er geen heldere relatie mee hebt. Daarom denk ik dat je goed af zou zijn met bewaarders en jagers om je heen. Dat is niet bedreigend. Leentje is daar veel te slim voor en Peter te aardig. Maar jij bent zoals ik was in de bezettingstijd. Je identiteit kent zijn wortels niet meer. Als ik jou was zou ik me erin verdiepen om uit te vinden of je uitgekeken bent op de oude geërfde vormen of op de verwaarloosde inhoud. Niemand wordt er slechter van om zich een poosje bezig te houden met de identiteit van zijn jeugd. Ben je uitgekeken op de vorm, vind nieuwe. Ben je uitgekeken op de inhoud, zoek dan naar je nieuwe identiteit. Mar dat is een zware gang.'

- 'Hoe verdiep je je in je eigen identiteit?' vroeg Jaap. 'Als ik dat wist, was ik al een stuk verder.'

- 'Ik ben maar een gewone Jood'. Martin glimlachte. 'Bij ons moet je *lernen*. Wie zich niet verdiept, leert de diepte nooit kennen, zei Rabbi Hillel. Als je niet zeven keer om Jericho heenloopt zullen de muren niet vallen. Een beetje studeren, vrienden! Dat ben je toch aan je afkomst verplicht. Als het waar is dat jullie nooit meer zulke gesprekken voeren dan deze, waarom organiseer je jezelf dan niet? Richt een dispuut op. Kom iedere maand een avond bij elkaar en voer een eerlijk gesprek op niveau. Gebruik deze gelegenheid en deze fraaie opkamer. Beter nog, laat Linda het organiseren. (citaat Romeo and Julia) en laat Johan het voorbereiden. Jullie zijn een schitterend gezelschap.'

Ze keken elkaar aan rond de tafel. 'Dat lijkt me een geweldig idee' zei Leentje. 'En Jaap, jij begon erover, dus je doet ook mee. Peter laat m,ij niet alleen gaan, dus dat is al geregeld. Linda zag ik knikken en Johan...'

- 'Zou jij mee willen doen?' vroeg Johan aan Martin. 'We hebben een Wijze nodig om ons van wijsneuzigheid te weerhouden.'

- 'Liever niet meteen' antwoordde Martin Sluijters. 'Jullie moeten eerst kijken of je het wilt en dan of je het volhoudt. Als ik later kan aanschuiven, goed. Maar je moet eerst onder elkaar zien of je er zin in hebt en of je er iets voor over hebt. Traditie is niet alleen interessant, het verplicht ook.'

- 'Ik weet niet of ik mee kan doen'. Het was de eerste keer dat Tom iets wat zei. Hij keek een beetje verontschuldigend naar Johan. 'Ik ben een teleurgesteld mens wat deze dingen betreft. Ik heb hele slechte ervaringen met het geloof en met mijn eigen traditie. Als Johan en ik er praten,

krijgen we snel ruzie. Mij is Johan liever dan mijn traditie.' Hij keek een beetje verlegen naar de anderen.

- 'Sorry dat ik dat zo zeg, maar ik ken jullie nauwelijks en ik ben bang alleen maar een stoorzender te zijn in zo'n project. Natuurlijk als Johan mee wil doen, vind ik dat prima, maar count me out...'

- 'Onzin,' zei Linda gedecideerd. 'Je hoeft niet vaker te praten dan vanavond! En ik vind het echt onzin om zulke gesprekken te voeren zonder onze partners. Dus als je een stoorzender bent, dan doe je mee als stoorzender. En als je het echt helemaal niet wilt, dan blijf je gewoon thuis. Maar uitgenodigd ben je wel!'

Linda keek de kring rond.

- 'Dus?' Vroeg ze en vervolgde meteen: 'Ik stel voor dat we volgende maand hier weer komen eten en dat we dan een beslissing nemen of en hoe we dat allemaal aan de vork steken. Ik zal jullie nog wel mailen. Jou ook,' zei ze tegen Martin Sluyter. Wachten tot wij beter zijn geworden heeft weinig zin.

- 'Ik dank U' zei Jaap. 'Zo gaat het thuis nu altijd'

- 'Leuk huis' zei Leentje. 'Afgesproken dus.

- 'Hemel, Linda, als we jou niet hadden.'

E-mails bij hoofdstuk I - DE REUNIE

Van : Linda Mathews

Aan: Martin, Peter, Leentje, Johan, Tom (en Jaap)

CC: Maria(van onze bovenkamer).

dd: 28- 6

Beste allemaal,

Het is eindelijk rond.

Iedereen kan op 15 Augustus a.s. Dat is later dan we wilden maar ik kon geen datum vinden of afdwingen(!) waarop iedereen nog vrij was. En denk erom: we spraken af dat als er een niet kan de rest ook thuisblijft. Een voor allen en allen voor een, zoals Muske-tiers zeggen.

Zelfde plaats (bij Maria dus) en 1900 uur.

Geen excuses en geen laatkomers. And that's an order!

Nu even over onderwerp en inhoud:

Ik heb met Martin en Johan gelunched om daarover te spreken. Johan betaalde (dank, dank) en Martin was niet zo moeilijk over te halen om toch mee te doen. (dank,dank) Voor inhoud kunnen we mooi beginnen bij Jaap, die bij ons eerste ge-sprek zei 'dat hij helemaal geen traditie had' en daarop door Martin zo welluidend om de oren werd ge-slagen.

Onze traditie dus. Of onze tradities. Een joodse meneer, vier protestanten, twee room-sen, dat kan wat worden. Vijf heren en twee dames. Johan stelt voor om het Onzevader als uitgangspunt te nemen. Zoals hij zei: een korte tekst, mooi joods uit-gangspunt, al-gemeen gezien als centraal voor het christelijk geloof en een plechtan-ker van onze his-torische identiteit. Dat is beter dan langere teksten en het Onzevader heeft ook voor de kritische geesten onder ons slechts een kleine irritatiegraad. Laat me weten als iemand tegen die keuze bezwaar tegen heeft.. We moeten toch ergens beginnen. Nadeel is dat er een hele bibliotheek over vol geschreven is. Johan zei bereid te zijn in de komende maanden daar een flinke portie van tot zich te nemen. Maar we willen geen colleges. Geleerdheid kan zonodig en tussentijds per e-mail worden uitgewisseld. Martin zal daar ook wat voor doen. En Tom kan ons van tijd tot tijd interessante titels van boeken noe-men die rechtstreeks of scheefstreeks over het Onzevader gaan. Johan zal met Leentje contact opnemen over hoe we het verder aan de vork steken..

Maria zorgt voor eten en wijn. Peter is penningmeester. Ik zal notities maken.. We zien wel wat er uitkomt. Misschien kunnen we er nog anderen mee van dienst zijn, misschien ook niet. Als het leuk wordt kunnen we het misschien wel uitgeven. Wij zijn de enigen niet die met hun traditie "worstelen".

Liefs,

Linda.

PS. Jaap's boek is uit: stressbestendigheid in Grote Ondernemingen, uitg. Lagerwey, Euro 29,50.

Ik ben nu ook geheel stressbestendig. We gaan naar Italië voor de grote vakantie. Jaap Jr. gaat mee, Virginie naar haar nichtje in Friesland.

Iedereen veel zon gewenst.

Van: Johan

Aan: Leentje

Cc: Peter, Linda, Jaap, Johan, Tom en Martin, Maria van de Bovenkamer

dd: 11-7.

Lieve L,

Linda, Martin en Ik hebben een voorstel gedaan om samen de volgende keer over het Onzevader te praten. Dat is niet alleen een tekst die we allemaal uit ons hoofd kennen en die centraal is voor onze tradities maar ook nog eens heeft gefunctioneerd als 'toegang' tot de geloofsgemeenschap. Om gedoopt te worden moest je het Onzevader kennen in de oude kerk. Een beetje beginnen bij het begin dus. We hadden ook de oude Geloofsbelijdenis van Nicea kunnen nemen, maar die kennen we al niet meer uit ons hoofd en die is bovendien zo dogmatisch dat wij er waarschijnlijk in om zouden komen.

We spraken af dat ik me jou zou overleggen hoe we dat inpikken.

Tom is nog steeds ongelukkig. We hebben er lang over gepraat en hij heeft - allicht - een aantal zinnige opmerkingen. Ik probeer je uit te leggen wat hij denkt. Hij denkt dat we geheel de bietenbrug opgaan als we niet allereerst de grote cultuurcrisis van vandaag serieus nemen. Religie en het functieverlies van religie voor maatschappij en persoon zijn objectieve gegevens, zegt hij. Je kunt net doen of de Verlichting niet heeft plaats gehad, of de wetenschap niet allerlei nieuwe ontdekkingen heeft gedaan en de maatschappij ondanks economisering en vooral globalisering gewoon doorhobbelt. Je kunt maar niet zo over bidden gaan praten als je niet eerst goed kijkt naar de omgeving waarin we zo'n gesprek voeren. Geloven in een god, die ingrijpt in het privé-leven van 6 miljard mensen of die zich openbaart in een religie en de anderen verdoemt is historisch-wetenschappelijk gezien prietpraat en in termen van spiritualiteit achterlijk. Dus: eerst praten over moderniteit of postmoderniteit en dan pas over zulke dingen als bidden.

Het Onzevader kan volgens hem dus ook niet zomaar worden opgepakt.

Hij vindt het een patriarchaal gebed. 'Vader' betekende in de tijd waarin het gebed werd opgeschreven volgens hem geen aardige ouder, die met zijn kinderen spelletjes doet, maar een vanzelfsprekende en niet ter discussie staande autoriteit, die jij zonder tegenspreken maar had te gehoorzamen. Net doen of het woord Vader nu nog hetzelfde betekent als vroeger is 'oneerbiedig' zoals hij tegen mij zei. Je mag de geschiedenis niet zo maar verwaarlozen. En wat er volgt is ook allemaal geheimtaal geworden, vindt ie. Geheiligde namen, komende koninkrijken, goddelijke wil, dat is toch allemaal van voor de Verlichting. Het Onzevader maakt mondige mensen tot afhankelijke wezens. Bovendien zullen veel vrouwen niet graag aan hun 'vader' worden herinnerd. Vaders zijn nu eenmaal problematisch geworden, niet alleen omdat hun rol eenzijdig is, maar ook omdat het "patriarchaat" onze hele cultuur heeft doortrokken. Nu we op allerlei gebied in een andere cultuur verzeild raken moet dat hele vadergedoe op de helling.

Als in de bijbelse geschriften 'vader' wordt gebruikt, zouden wij eerder 'ouder' moeten lezen, een woord dat zowel vader als moeder omvat. Als je 't mij vraagt zou Tom nog liever alleen "moeder" gebruiken voor God. Hijzelf zegt dat die keuze wordt bepaald door zijn eigen jeugd, waarin zijn moeder de zorgende en zijn vader de grote afwezige was.

Kortom, hij heeft problemen met het 'afstandloze' 'gepraat over oude teksten.

Maar je weet nu wel hoe Tom is. Hij doet toch mee, als wij doorzetten. Citaat: "ik kan heel goed binnenslijns etteren..."

Hoe nu verder? Moet ik een papier maken met exegetische wijsneuzigheden? Er is veel literatuur en ik wil best een opzetje maken. Of anders?

*Groet,
Johan.*

Van: Leentje

Aan: Johan

Cc: de rest.

dd.: 12-7

Lieve Johan,

Ik heb begrepen dat Linda vindt dat ik ook mee moet denken. Dat wil ik ook eigenlijk best. Ik heb geleerd dat je bij dit soort projecten beter veel aandacht kunt geven aan voorbereiding dan die tijd verliezen gedurende het proces.

Ik vind dat we een 'zachte' gespreksleider nodig hebben. Jaap is daar natuurlijk geknipt voor. Linda maakt notities en Peter kijkt naar de kosten. Linda kan overigens heel goed schrijven, heb ik gezien. Ik zou het leuk vinden als ze geen notulen zou maken maar een beetje creatief met onze gesprekken zou omgaan.. Kunnen we het over een paar jaar onze heidense kinderen nog eens laten lezen.

Wat jouw aandeel betreft, nee geen opzetje, asteblijf! Dat maakt het bezwaar van Tom alleen maar groter. Dan is er niet alleen een oude tekst maar ook nog zo'n stuk waar je niet omheen kunt. Wat wel fantastisch is als jij een beetje huiswerk maakt dat we dan mondjesmaat kunnen verwerken. . Als het nut heeft kun je het gewoon in onze gesprekkend spuien. Dat geldt ook voor Martin, die toch een soort vaderrol in onze gesprekken zal houden (en dat vind ik alleen maar prettig; ik heb geen patriarchale hang-ups).

Die Tom! Is ie bang voor zijn eigen achtergrond of zo? Of reageert hij op alle oude teksten zo? Bij Shakespeare en Socrates bijvoorbeeld?

Natuurlijk is het Onzevader een oude tekst en natuurlijk komt het uit een patriarchale tijd, maar dat zegt toch nog niks over mij nu? Peter en ik zagen de Antigone vorige week in Rotterdam en ik zat te snotteren aan het eind omdat ik me helemaal met Antigone kon vereenzelvigen. En van die Kreon types ken ik er ook nog een paar.

Behalve een historische betekenis heeft een tekst toch ook een directe betekenis? Of id dat te post-modern?

Tom leest met deze correspondentie mee dus: hé Tom, we gaan het Onzevader toch niet uit ons hoofd leren om het vervolgens alsmaar op te zeggen? Ik kom van buiten dus ik kan het niet eens opzeggen. We wilden erover praten. En dat kan alleen als er ook heel verschillend tegenaan gekeken kan worden. Jij vindt het misschien een ouderwets, versleten burgertekst, ik vind het heel ge-

*heimzinnige zinnen, die ik graag beter zou begrijpen om te zien of ik er iets mee kan. Zingen of zo!
Ik ben blij dat je toch meedoet.*

*Terug naar Johan: waarom doen we het niet heel eenvoudig.: iedere keer een regeltje, terwijl we
in het begin goed onze tijd nemen om erin te komen. En laten we maar kijken waar het schip
strandt.*

Liefs, Leen.

*PS Jaap, gefeliciteerd met je nieuwe boek. Peter zal het kopen en dan kijken we heel voorzichtig of
we het kunnen lezen. Je weet hoe dat hier gaat. Peter is bang dat er geen plaatjes in staan! Onze
huisoppas Marit, die een studente van je blijkt te zijn, vroeg heel schattig of we je niet een keer
apart te eten konden noden dan kon ze je vragen om ons exemplaar te signeren. Dat staat goed bij
haar jaargenoten. Ik heb gezegd dat je dat alleen doet na tentaminering, maar zelfs dat vermin-
derde haar enthousiasme niet. Ze zegt dat bij haar op college heel eerbiedig over je gepraat wordt.
Arme jij!*

Komen jullie gauw eens langs? Leentje.

Van: Johan

Aan: Leentje

Cc: de rest.

zelfde dag.

Prima!

Johan. Doen we zo.

Van: Tom

Aan: Leentje

Beste Leentje.

Sorry dat ik zo reageerde.

*Ik bedoelde ook niet dat Johan iedereen moest vertellen waarom ik zo mijn twijfels heb bij het bespre-
ken van oude christelijke teksten.*

*Het was ook geen principiële kwestie maar een persoonlijke. Ik heb moeite met die teksten .Ik zal
je niet vermoeden met mijn verhalen hoe ik me uit die wirwar van traditie, machtsmisbruik en
goed bedoeld paternalisme heb weten los te werken. Die verhalen krijgen jullie nog wel eens te
horen als we elkaar wat beter kennen. . Het gaat mij er ook niet om oude teksten te ontdoen van
hun mogelijke relevantie voor nu.*

Het gaat (althans bij mij) om iets anders.

*Bijbelteksten zijn niet te vergelijken met andere traditionele stukken, omdat ze zo lang voor ons
goddelijke autoriteit genoten. Je mag ongestraft stukken van Shakespeare slecht of flauw vinden,
je mag hun authenticiteit betwijfelen, je mag ze parafraseren en belachelijk maken. Maar ik kom*

uit een milieu waar over zulke teksten als het Onzevader geen discussie mogelijk was. Die had God zelf geopenbaard en aan de kerk gegeven om ze ons door alwetende priesters te laten uitlegen. Wie ze kritisch wilde bevragen ging naar de hel! En God? God was al helemaal boven alle discussie verheven.

Alleen maar vragen waarom voor God metaforen als 'vader' of 'rechter' of 'schepper' werden gebruikt was genoeg om bij ons thuis vader en moeder tot wanhoop te brengen: hun zootje, die priester wilde worden, maar die aan alles twijfelde! Mijn moeder, die een schat was, heeft heel wat afgebeden voor me. Niet 'dat ik toch maar dicht bij God en Zijn Kerk mocht blijven' maar 'dat ik toch maar op mocht houden om van die vreselijke vragen te stellen?'

En wat gaan wij nu doen?

We ontdekken dat we allemaal afstand hebben genomen – of dat er afstand is gegroeid – tussen ons en onze tradities. Dat baart ons zorgen, omdat we weten dat een mens niet zonder traditie kan. Unbewaeltigte Vergangenschap is een gevaarlijk fenomeen. Dat zijn we allemaal met elkaar eens. Maar dan gaan we geen gesprek aan hoe dat gekomen is, of, hoe wij dan met onze levensvragen omgaan, of, welke delen van onze traditie we hebben verloren en welke delen niet, maar we gaan meteen zo'n sacrale tekst centraal stellen. We vragen als het ware onze oude gevangenisbevaarder waarom we niet meer in zijn cel willen zitten. Dat vind ik raar. Ik vind het ook gevaarlijk en te kort door de bocht.

Maar Johan heeft jullie al geschreven dat ik toch graag meedoe. Gedeeltelijk om dezelfde reden als Jaap aangaf op die avond dat ik met jullie kennis maakte: Johan en ik vinden het moeilijk om over geloof en traditie te praten, omdat hij er middenin staat en ik er mee heb gebroken en de deur met een klap achter me heb dichtgegooid. Dat blijft een haak en oog in onze relatie. Wat voor de eens 'bestaansgrond' is, is voor de ander 'bestaanbedreigend'. 'Je begrijpt het wel: ik wil natuurlijk geen gesprek uit de weg gaan wat voor Johan van belang is en ik zou graag leren om er zo over te praten in de hele groep dat Johan en ik er ook samen over zouden kunnen praten Zonder die rare gêne en irritatie die wij nu vaak bij elkaar merken. Johan en ik zijn een gemengd huwelijk in optima forma, zij het dat bij ons het verschil in geslacht geen rol speelt. Maar ik kan je verzekeren dat het ontbreken van die complicatie ons leven niets minder ingewikkeld maakt als dat van hetero paren!

De andere reden waarom ik toch graag meedoe is omdat ik jullie aardige mensen vind. En als er een ding in mijn leven belangrijk is geworden dan is het om met aardige mensen samen te zijn. Verdraag me dus maar.

Je

Tom

Van: Leentje

Aan: Tom

Lieve Tom,

Wij vinden jou ook aardig! En Johan is een beetje ons anker in de zee van de traditie. Jouw dwarse opstelling is bovendien hard nodig; wij zijn allemaal een beetje afgedwaald maar jij bent echt weggegaan. Misschien ben je moediger dan wij, misschien vertegenwoordig je een van onze opties.

Wat ik verhelderend vind in jouw mailtje is dat onze keuze voor het Onzevader een zekere verlening van autoriteit aan die tekst inhoudt. Dat is zo, denk ik, maar we zijn wel een generatie die geen autoriteit vertrouwt zonder dat die onze gehoorzaamheid verdient. En dat geldt zeker ook voor God. Wat mij betreft – maar dat is natuurlijk heel persoonlijk – moet God zich waarmaken om geloofd te worden. Hij hoeft niet te bestaan, maar hij moet gebeuren. Zoiets. Hij moet niet alleen betrouwbaar zijn-per-definitie, maar ook per ervaring. En dat trok mij zo aan in onze keuze voor het Onzevader, omdat het vooral een relationele tekst is en niet zozeer een rationele.

Tot gauw,

Leentje

Van: Linda

Aan: Martin

Cc: de anderen

Beste Martin, Ik krijg nu van alle kanten inhoudelijke e-mails. Leuk! Kan ik me ook beter voorbereiden voor de volgende keer.

Jij hebt overigens de laatste keer een opmerking gemaakt, die mij niet loslaat. Je beschreef hoe je als gesecculariseerde jood door je traditie te bestuderen haar als het ware in jezelf terug vond. En terloops zei je ook nog dat de joodse traditie ondenkbaar is zonder 'leren'.

Dat laatste bleef bij me hangen. Ik heb sinds mijn late tienerjaren – belijdeniscatechisatie – niet meer 'gelernd'. En als ik bij mij op school rondkijk, bij leraren en leerlingen al helemaal, dan wordt in religiosis al helemaal niet meer gelernd. Iedereen zegt maar wat hem of haar voor de mond komt: de kennis van de eigen traditie is vervlogen als aftershave en om iets nieuws en eigens te ontwikkelen ontbreekt de werkelijke wil. De leraren kennen nog wat verhalen, de leerlingen vaak niet meer.

Zo'n ervaring als waar jij ons over vertelde heeft dan ook niemand meer. Mij schoot van de week ineens een tekst uit die mooie Jona legende te binnen (waarvan ik overigens ook niet eens meer wist dat ik die nog op mijn harde schijf had) waarin God sprekend wordt opgevoerd met die onvergetelijke woorden: zou ik dan die grote stad Nineve niet sparen, waarin meer dan honderdtwintigduizend mensen zijn, die het onderscheid niet kennen tussen hun linkerhand en hun rechterhand, benevens veel vee"?

Ik zocht die tekst nog eens op (weet je dat ik al moeite heb om zo'n stukje in de bijbel terug te vinden?) en dacht: in die grote stad woon ik dus. Veel van wat ik van de kerken hoor en lees komt bij

mij over als loos gekwaak. Niet alles: ik heb ook nog een hele map met dingen die mij aanspreken, maar over het algemeen ruik ik zelfs in de kerken dat daar niet geleerd wordt.

Met mijn 53 collega leraren proberen wij geregeld over inhoudelijke onderwerpen te spreken: zin van het onderwijs, verhouding ouderhuis-leerhuis, democratie als leerproces en dat soort van onderwerpen. Ik neem waar dat daarbij het grootste deel van de argumenten overblijfsels zijn van een christelijke (pardon: joodse en christelijke) cultuur, maar elke onderbouwing ontbreekt. Als het over God gaat - en dank zij de moslim leerlingen gaat het vaak weer over God - dan altijd over de Dogmatische Almachtige, over God die een concept is en niet over een wezen waarmee wij gelijkenis vertonen. Over God wordt altijd geoordeeld als de Verantwoordelijke voor Alles en dus ook de Verantwoordelijke voor alle leed op de wereld. En in die God geloven we niet. De God van Jona is geen partij, terwijl daar toch verbazingwekkende dingen over God worden gezegd..

Tom van Johan heeft het blijkbaar allemaal met een forse zwaai van zich afgezet. Ik niet. Ik heb helemaal niets gedaan en dus weet mijn linkerhand niet wat mijn rechterhand doet.

Ik wil maar zeggen: leer ons leren, meester!

Linda.

Van: Martin

Aan: Linda

Re: leren.

Beste Linda,

Dat is me een hele tirade!.

Laat ik als een strenge schoolmeester beginnen. Er wordt inderdaad in het vak religie op scholen (en daarbuiten) enorm gebeunhaasd. Maar er wordt ook hard gewerkt. Een denkend mens mag worden geacht zich dan vooral door de tweede variant te laten meenemen. Geen tijd verdoen aan religieuze prietpraat, tenzij die door je naasten wordt uitgeslagen en je dwingt om je ermee te bemoeien.

Vroeger hadden protestante christenen het vaak over bekering. Ook zo'n woord waar je niet veel meer over hoort. Je herinnert je dat bekering eigenlijk terugkeer is, dwz terugkeer naar de weg van inzicht en kennis. Wie zich bekeert sluit zich niet op in het verleden, maar committeert zich aan het voortzetten van het verleden....hij of zij sluit zich weer aan bij de traditie, neemt zijn of haar plaats in en wel in de voortdurend zich vernieuwende geschiedenis. Bekeren is een daad! Jij geeft zelf aan dat er in jouw school en bij jezelf nog rudimenten zijn van de traditie. Die goddelijke legende over Jona bijvoorbeeld die haaks staat op alle prietpraat over God. En bij je collega's, zeg je, zijn er nog wel allerlei verhalen bekend. Waarschijnlijk ook het verhaal over Jona, maar niemand vraagt ze om zich door zo'n verhaal te laten gezeggen. Niemand vraagt hun ook: verstaan jullie wat je weet?

Die exercitie van ons in Maria's opkamer is geen oproep om te gaan leren maar om te beslissen of er aanleiding is om je te committeren of anders: of er aanleiding is om met redenen omkleed de Jonalegende op te bergen in het archief van de niet over te dragen cultuurgoederen.

Overigens: de toon van mailtje geeft me aan dat je dat ook al ontdekt had.

Met een hartelijke groet,

Martin.

Van: Linda
Aan: Martin

O strenge meester!

Ik ben van de generatie van de informatieovervloed. Ik heb niet de tijd die mijn ouders nog hadden om het krankzinnige aanbod van vertier en geestelijk fastfood te verwerken. Laat staan dat ik de tijd heb zoals in bijbelse tijden. Een dag op het land in het 'hete moerbeidal' was ook een dag om te denken; en twee uur lopen per dag voor fris water is ook twee uur meditatietijd. Ik breng het niet op om te 'leren' en de krant(en) te lezen, mijn man serieus te nemen, mijn kinderen bij te staan in hun puberteit, met Jaap mee te gaan voor de belangrijkste verplichtingen, op TV tenminste het nieuws te zien, twee van de tien meest aangeprezen boeken te lezen, althans een snuifje film, theater en concert mee te pikken, een hele schoolgemeenschap te leiden, de eindeloze stroom aanwijzingen van het Ministerie om te zetten in werkbaar beleid, zelf nog een beetje van de chaotische voorkeuren van mijn leerlingen te leren kennen, mijn collega-leerkrachten leiding te geven, de moeilijkste ouders zelf of mee te ontvangen, mijn oude moeder een keer in de week te bezoeken, althans een kleine vrijwilligerstaak op me te nemen...en dan ook nog 'leren'.

Nu is het net of ik klaag. Dat is ook zo, maar niet in de zin dat ik terug verlang naar de tijd van de was op Maandag en 's avonds brengen of stoppen. Allerminst. Ik ben ook niet bovenmate gestrest of burned out, maar ik kan niet het rustige leven leiden wat ik me bij het woordje 'leren' voorstel. Toen ik in mijn vorige mailtje schreef: meester, leer ons 'leren', vroeg ik niet om de techniek daarvan of zelfs niet naar de inhoud; ik bedoelde te vragen hoe mijn generatie gewone, gezonde, werkende vrouwen een onontkoombaar leven van overvloed (van prikkels en taken) kan combineren met een serieus onderhoud van hun geestelijk (ik bedoel: doordacht en inspirerend) leven.

Snap je?

Linda.

Van: Martin
Aan: Linda

Lieve Linda,

Touché, maar stel je voor dat ik nu zou zeggen: " lieve Linda, dat had ik me niet gerealiseerd, je hebt gelijk. Het onderhoud en de vernieuwing van je inzicht, inspiratie en kennis kan er niet meer bij. Vergeet het maar, sorry."

Ik weet een verhaal voor je waar je op mag kouwen.

Bij de Rabbi van Nowgorod kwam een man en zei tegen hem: Reb Moshe, ik kan niet meer naar de sjoel komen. Ik ben nu zo druk met mijn zaak dat ik het verder zal moeten hebben van de kennis die ik met en van u heb opgedaan. Moge God mij vergeven.

De Rabbi zei: Adonai (God) heeft de wereld geschapen in zes dagen, maar op de zevende dag rustte Hij van zijn werken. Was God minder druk gedurende die zes dagen van die week dan jij? En te bedenken, mijn goede vriend, dat voor God een dag is als duizend jaar. Hij werkte zes duizend jaar voor hij aan vrije tijd toe kwam. Het is niet de hoeveelheid, die telt maat de regel-

maat. Is het te veel gevraagd om een zevende van je tijd te besteden aan de lofzang van God en het 'leren' van zijn weg?

Bovendien gaat het om meer dan godsdienstig leven. Veel scholen en universiteiten hebben een sabbatical ingebouwd om mensen te laten 'leren'. Verstandige mensen bouwen in hun leven zoiets in. Je hoeft niet iedere dag een uur te 'leren' of iedere week een dag. De Sabbath is er voor de mensen. Ik ben een gepensioneerde vrijgezel met veel tijd om na te denken en tot inzicht te komen. Ik probeer dat zoveel mogelijk te doen met en ook vaak voor anderen. Jij bent een vrouw in de kracht van je leven, die maar met moeite een klein hoekje van jouw akkkertje leven kan vrij maken voor wat je zelf zo noodzakelijk zegt te vinden. En dat met strenge regelmaat! Maak je geen verwijten maar geniet van je drukke leven, zou ik zeggen

Nog een andere, niet erg populaire gedachte: is er een kans om de oude christelijke gewoonte van het dagelijkse bijbellezen terug te halen uit de wervelstorm van het moderne leven? Ik weet dat mensen dat vaak hopeloos ouderwets vinden, maar waarom eigenlijk? Een concertpianist weet dat hij iedere dag moet studeren. Een van hen zei: Als ik één dag niet studeer merk ik het zelf, als ik twee dagen niet studeer, merkt mijn vrouw het; als ik drie dagen niet studeer merkt het publiek het!

Die discipline heeft mij aan het denken gezet.

Groet,

Martin.

VERKENNING

Het was zo'n zeldzame zomeravond. De zon was bijna uitgebloeid en er lag een aangename lauwe warmte over de stad. Strijklicht verscherpte het wit van de huizen. Een geluidloos vliegtuig trok een messcherpe witte streep door de lucht. Kleine luie bootjes voeren traag door de grachten.

De terrassen zaten vol. Oubers holden rond, bladen bier en witte wijn op schouderhoogte balancerend. Overal waren alle tafeltjes bezet. Aan het plein onder de bomen hadden zich groepjes gevormd van collega's die het naar huis gaan nog even uitstelden, de vrouwen luchtig gekleed, de mannen in hemdsmouwen, hun colbert achteloos over de schouder. Een zomeravond waarin de geluiden van de stad anders en vrolijker klinken. Niemand heeft haast, kinderen spelen laat buiten.

Martin Sluyter liep bedachtzaam naar het restaurant waar hij met zijn oud-leerlingen had afgesproken. Het was de 15e Augustus, datum voor het eerste vervolggelukkig. In gedachten repeteerde hij nog eens wat tot dit project – zo noemde de efficiënte Linda het nu al - had geleid.. Hij betrapte zichzelf op gemengde gevoelens. Gesprekken met oud-leerlingen, volwassen geworden in zijn bijzijn en ook een beetje door zijn toedoen, hoorden tot zijn beste ervaringen. Waarom zag hij er dan toch tegenop? Hij mocht het stel waarmee hij twee maanden eerder deze afspraak had gemaakt, graag. Daar lag het dus niet aan. Was hij wellicht te ver gegaan door zo kritisch in te haken op hun ervaring en gevoel? Was het feit tegenover hen zijn eigen verhaal met zoveel nadruk te vertellen?. Is terughoudendheid niet de meester van de wijsheid?

De discussie van Juni lag hem nog vers in het geheugen, evenals zijn eigen emotie. Vooral het moment waarin hij Jaap Diepering het verwijt had gemaakt van zichzelf te zeggen dat hij 'geen vorm voor zijn identiteit had'. Wat een knullige formulering! Het ergerde hem achteraf te moeten constateren blijkbaar zelf zo emotioneel gereageerd te hebben op zijn gesprekspartners dat hij, geheel tegen zijn gewoonte in, voor zijn beurt had gesproken en zijn eigen geschiedenis op het leven van een ander had gelegd. Tegen zijn gewoonte in omdat hij wist dat verhalen uit de grote oorlog meestal niet tot een gesprek leiden. De Shoa is geen argument. Tegen het soort verschrikking die hij meebracht vallen alle argumenten weg.

Je bent zelf een oude toeschouwer geworden, dacht hij. Een oude man die zijn eigen leven en zijn eigen herinneringen nauwelijks op orde kan krijgen; die anderen uitdaagt tot een duel omdat hij weet dat hij een wapen heeft waar niemand het tegen durft op te nemen. Of erger nog die overleeft door juist niet het actuele gevecht aan te gaan maar terug te vallen op wat is geweest en wat niet kan worden veranderd. Met welk recht spreken de overlevenden? Met welk recht sprak ik? Een jood die maar geen jood kan worden. Een oude man, die heel liberaal overal kan aarden omdat hij consciëntieus vermijdt om ergens met huid en haar bij te horen. Een charmante overleveraar met een geheim. En dan een veel jongere man verwijten dat hij geen vorm voor zijn identiteit heeft gevonden. De pot en de ketel! Een kleine troost was nog dat die jonge mensen

direct doorhadden dat ze een wezenlijk probleem bij de kop hadden: het verstofte christelijk geloof. Bezit op zolder. Vergeten kunst in de kelder van het museum. Nooit gekozen, nooit afscheid genomen en er toch bij horen.

Wat verweet hij Jaap Diepering nu eigenlijk? Dat hij de wortels van zijn identiteit, zijn wieg in het Nederlandse Calvinisme en de geschiedenis van het humanisme niet ernstig genoeg nam? Dat hij een consumentenhouding aannam in vragen van levensbeschouwing en geestelijk leven? Dat hij maar een beetje tussen de schappen van de spirituele supermarkt door liep en zo nu en dan iets in zijn karretje gooide, al naar het hem uitkwam? So what? Of liever: Wie niet? Wat gaf hem het recht daarover te oordelen?

In ieder geval had dat vreemde gesprek van zes weken geleden tot het besluit geleid om met elkaar door te praten over traditie en identiteit. Doorpraten is altijd een goede zaak en eigenlijk ook wel in overeenstemming met zijn zorg voor leerlingen en wat er van hen werd.

Maar toch, hadden Diepering en zijn vrienden eigenlijk geen gelijk?

Verliezen in tijden van grote schoksgewijze veranderingen mensen hun zorgvuldig aangenomen identiteit niet? Of ligt hun identiteit niet in steeds veranderende contacten? Zeg mij wie je vrienden zijn en ik zal jou zeggen wie jij bent? Is mijn identiteit niet af te leiden uit het gezelschap dat ik verkies?

Of nog anders. Het eind van de 20ste eeuw was toch niet bepaald een periode van sterke identiteiten? Paarse politiek? Vakbonden die tot louter belangenorganisaties zijn geworden. Lege synagogen. Langzaam leeglopende kerken? Toename van fundamentalisme? Zinloos geweld op straat? Wat betekent het woord 'identiteit' voor de mensen die zich hier vermaken op een warme zomeravond? Is een ogenblik van rust na al dat gejacht in huis en op het werk niet ongeveer alles wat mensen beschoren is?

En altijd weer die vragen over toen. Wat is er zo onopgeefbaar aan traditie? Wat was er met zijn vader en moeder, met zijn zusje gebeurd toen zij werden vermoord? Hoe verhiel zich hun doodsangst tot hun identiteit? Of lag die alleen nog maar in hun opgenomen zijn in die gruwelijke optocht naar het einde? Hoe individueel sterft een mens in een massa? Stierven zij als joden? Of gewoon als ratten in de val? Wat als onze identiteit niet meer is dan de acceptatie van een deel van onze traditie en wat als die traditie geen verklaring kan geven voor de werkelijkheid? Wat gebeurde er met de identiteit van de ruimtevaarders, die niet de zon over de aarde, maar de aarde over de maan zagen opgaan? Die naar de aarde keken en een prachtige maar o zo kwetsbare tennisbal in die onmetelijke ruimte zagen zweven? Wat gebeurt er met je traditie en de identiteit als de werkelijkheid onvergelijkbaar is met wat je ervaart? Zou hij Jaap Diepering niet eerder moeten steunen in zijn traditieloosheid? Is het verlies van identiteit voorwaarde voor een nieuw begin?

Vragen en nog eens vragen.

Hij zuchtte.

-‘Dag Martin’, riep Leentje ineens naast hem.’ Je bent ons plekje voorbijgelopen, zo diep in gedachten was je.’ Ze stak haar arm door de zijne. – ‘Je lijkt Immanuel Kant wel.’

-‘Vleiende vergelijking,’ antwoordde Martin met een klein lachje, ‘maar helaas mank! Kant was zo diep in gedachten, omdat hij precies wist hoe de wereld in elkaar steekt en hem alleen nog maar heel precies onder woorden moest brengen. Verdwalen kon hij niet meer. Het stratenplan van de geest was bekend. Ik arme, loop met mijn ziel onder m’n arm te dwalen door het niemandsland van vragen, vragen en meer vragen. Het zal de ouderdom wel wezen, Leentje!’ Hij drukte even op haar arm.

-‘Ik ben blij je weer te zien.’

-‘Dat geldt voor ons ook’ antwoordde zij warm. ‘Kom,’ we gaan er een mooie avond van maken.’

Jaap Diepering schonk de wijn in. Hij liep om de ronde tafel heen en volbracht die ronde zonder morsen. ‘Ik ben me ervan bewust dat ik er schuld aan heb dat we hier allemaal weer zitten ‘hij formuleerde behoedzaam, ‘en hoewel ik niet weet of ons soort nog wel in staat is tot zulke zware gesprekken, heb ik er in ieder geval geen spijt van dat we ons plannetje toch hebben uitgevoerd. Het voelt een beetje samenzweerderig en het is goed om jullie allemaal te zien. We hebben toch wat, samen.’

-‘Het is dat je het zegt’ zei Peter, maar ik realiseerde me toen Linda ons allemaal bij elkaar organiseerde, dat ik inderdaad ook nooit meer zulke gesprekken voer. Leentje en ik kletsen heel wat af, op het werk praat ik de blaren op m’n tong, in de Rotary hebben we nog zoiets als discussies van twintig minuten na de bekende spreker, maar echt de tijd nemen voor een geordend gesprek over één onderwerp....’

-‘Wij zijn blijkbaar een uitzondering’ zei Johan, terwijl hij naar Tom keek. “Wij zijn gedisciplineerde praters maar soms ontaarden onze discussies in hevige twistgesprekken. Bij anderen heb ik vaak het idee dat wezenlijke onderwerpen onbesproken blijven omdat wij het zo grondig met elkaar oneens zijn. Of dat er zoveel onsamenhangends om ons heen – en dus met ons – gebeurt dat wij slechts overleven door er heel pragmatisch mee om te gaan.”

-‘Toen mijn zusje Els stierf’ zei Linda, ‘toen hebben we met elkaar nog wel van dat soort gesprekken gevoerd. Dat was een vreemde tijd, beangstigend en vredig tegelijkertijd. Verwarrend ook, in ieder geval.’

-‘Vertel ons over Els’, vroeg Martin Sluyter. ‘Kende ik haar?’

-‘Nee, dat denk ik niet. Ze heeft niet bij ons op school gezeten. Dat wilde ze niet. Els was een geboren Montessori type. Onze school vond ze erg veel discipline. Niet dat ze lui was of zo, maar ze had er geen tijd voor. Ze wilde altijd alles tegelijk doen. Ze hield van sporten, ze schilderde, ze was op ballet, ze reed paard, alles heel intens alsof ze weinig tijd had.

Ik wil best over haar praten, maar het valt mij niet licht. Hoe moet ik het zeggen. Ik ben geloof ik onbewust bang dat ik haar verlies als ik haar *doodpraat*. Eigenlijk is zij niet echt dood voor mij. Soms wel en soms niet. Op haar verjaardag of op die van mijn ouders is ze ons gestorven jongste lid van het gezin, maar als ik alleen ben leeft ze nog. Haar foto op mijn schrijftafel is niet die van mijn dode zusje, maar gewoon die van Els. Het is allemaal heel dubbel. Ze leeft en ze leeft niet

meer. Achterbergs gedichten over zijn dode geliefde, weet je wel. Eeuwig leven, misschien ook wel.'

- 'Ambivalentie' zei Jaap. 'Elsje was een bijzondere. Ik kende haar al van heel klein af omdat Linda en ik elkaar ook al zo lang kennen. Ze was gewoon een buurmeisje maar ik heb haar altijd als een soort zusje beschouwd. Toen ze mijn schoonzusje werd betekende dat alleen maar dat wat allang zo was nu ook werd geëcht.

Na haar dood praat ik maar heel zelden over haar buiten ons eigen gezin, terwijl of misschien wel omdat ze, zoals Linda zegt, heel erg deel van ons gezin is gebleven. Dat geldt ook voor onze kinderen. Thuis leeft ze nog. Maar buiten het gezin heb ik geen taal voor wat er met haar en ons gebeurde. Misschien is dat ook wel een reden om jullie voor te stellen dat wij zouden doorpraten. Over de dood van iemand van wie je werkelijk hield is niet te praten in het taalveld waarin ik doorgaans verkeer, om het maar eens ingewikkeld te zeggen.'

- 'En als je het niet ingewikkeld moet zeggen?' vroeg Johan

- 'Ik wil kunnen zeggen dat ze dood is en nochtans leeft, zonder dat anderen daarom lachen.' De anderen werden stil.

- 'Nochtans? Wat een uitdrukking opeens.' Leentje legde haar hand op zijn arm. 'Is dat wat *geen taal hebben* met je doet? Dat je in een andere taal begint te spreken?'

- 'Dat zou kunnen.'

- 'En nog wel de Tale Kanaans' Martin keek Jaap aan met een klein ironisch lachje. Je wilt iets zeggen dat ongewoon is en je kiest er ongewone woorden voor. Daar hoeft niemand zich over te schamen. Vrijwel niemand is eentalig in die zin: spreektaal, schrijftaal, vaktaal, familietaal we gebruiken ze allemaal, zij het niet allemaal even vaardig. Het is wijd verspreid misverstand dat mensen afknappen op een andere mentale taal. Bij *das Heilige* hoort ook heilige taal.'

- 'Ik ben blij dat je dat zegt.'

Leentje keek van Martin naar Jaap. - 'Ik vind gewijde taal – dat is toch wat jullie bedoelen met Tale Kanaans – een teken van beschaving. En ik erger me altijd weer aan dat gemeenzame spreken over God in de media. Dat is vaak de verkeerde taal voor het onderwerp.

Ik merk het op mijn werk. Iemand komt bij mij om over haar grote angsten te spreken en ik antwoord in mijn vakjargon. Dan zie je mensen in elkaar schrompelen. Op een school waar ik ooit een crisis moest begeleiden, waren de leerlingen stomverbaasd dat hun *speelplaatstaal* werd ervaren als meer dan dat. Ze zeiden op die speelplaats de vreselijkste dingen maar waren zich heel erg bewust dat niets van wat zij daar zeiden ook bedoeld was om als *actietaal* te worden verstaan.

Ik herinner me dat de geleerden die in de Nevada woestijn de eerste atoombom zagen ontploffen *als in vreemde talen* spraken, dat ze religieuze teksten gebruikten, het Onzevader opzeiden of de Begadivita citeerden. Dat is toch ook niet zo gek?

Is het met de Tale Kanans niet net zoiets? Welke taal gebruik je bij de dood van een geliefd wezen? Of bij het beschrijven van een spirituele ervaring?.

Ik ben niet zo thuis in de bijbel maar ik vind het prachtig dat Paulus zo *onjournalistiek* spreekt over Jezus. *Weliswaar is Hij gestorven maar Hij leeft nochtans*. Dat vertaalt niet zo maar in eens in rationele, journalistieke of wetenschappelijke taal. . Er is iemand die je bovenal lief hebt en die gaat dood. Dat pik je niet. Je denkt: er is meer dan de dood. Doodgaan is zo ordinair. En wie ik liefheb sterft niet. In mijn ervaring leeft hij voort. Mijn liefde is sterker dan de dood. Als dat niet zo is, is mijn liefde een illusie en is al mijn vertrouwen zonder inhoud. *Als Els niet leeft is ons ge-*

loof zonder inhoud. Zoiets bedoel je toch? Wat je eigenlijk wilt zeggen is: het is nog maar de vraag of de dood *sterker* is dan het leven; *zo sterk als de dood* is de liefde. Of bazel ik nou?’

Het was even stil. Tom zat achterovergeleund en keek naar de zoldering. Martin strak naar het tafelblad. Peter probeerde te glimlachen maar dat lukte hem niet goed. En Leentje hield haar ogen op Jaap gericht.

Jaap keek haar onderzoekend aan. Hij verbrak de stilte.

-Nee, je bazelt niet. Je bent er dichtbij. Wat je zegt ontroert me ook, maar ik zou het niet zo onder woorden kunnen, eh durven brengen. ik hoor mezelf die tale Kanaanswoorden gebruiken en ervaar dat als een soort intellectuele nederlaag, ik heb ze nodig maar schrik er ook van. Ik wantrouwde dat taalgebruik toch denk ik dan. Ik ben bang dat het illusietaal is.’

-‘En wat is er tegen illusietaal, professor?’, vroeg Peter

Linda had het ogenblik van hoogspanning niet opgemerkt. Ze streek met haar vinger over de tafel, alsof ze kruimels bijeen veegde, verdiept in haar eigen herinnering.

-‘Els was een lentekind, ‘zei ze.

-‘Ze was vier jaar jonger dan ik en had vier keer zo veel energie. Thuis was ze heel natuurlijk het middelpunt van alles. Een beetje het hart van het gezin. We waren overigens toch al een hecht stel. Vader en moeder waren een prachtig koppel, die nooit opgehouden waren verliefd te zijn. Dat konden wij kinderen zien en dat maakte ons huis veilig en een warm nest. Wij waren niet van ruzie maken of van grote conflicten tussen ouders en kinderen. Het huis was altijd vol vriendjes en vriendinnetjes, omdat het er gewoon fijn was. En Els en ik vonden zonder veel moeite onze plaats in dat huis. Ik organiseerde en Els trad op. Nooit verlegen en dol op feestjes.

Het klinkt nu alsof ik haar idealiseer, maar dat is niet zo. Zo heb ik altijd over haar gedacht. Ze was zo’n kind dat je ook niet jaloers maakte, omdat ze altijd voor iedereen klaar stond. Ik weet nog wel dat ik altijd heel trots op haar was: die daar in het midden van de belangstelling, dat is mijn zusje!

Toen ze nog een peuter was ging ik met haar wandelen of boodschappen doen. Dan speelden we dat ik een hofdame was en zij een prinses. We kleedden haar deftig aan. Je weet wel, met een oude hoed van moeder en een klein groen parapluutje; tasje aan haar arm. Zelfs toen ze nog maar vier of vijf jaar oud was maakte ze daar al een hele voorstelling van. Ik ben prinses Eveline, zei ze dan. Met een heel ernstig gezichtje. Dat deed ze zo natuurlijk dat mensen vaak niet precies wisten hoe ze daarop moesten reageren. Vader zei wel eens: Els kan echt drama spelen; het komt akelig dicht bij de realiteit. Ze kon ook echte tranen produceren als het moest.

In de winkels bij ons in de buurt werd ze vaak het Prinsesje genoemd of zelfs Koninklijke Hoogheid, maar dat was maar zelden onaardig bedoeld. We hadden een groenteboer, die het spel fantastisch meespeelde. Achteraf geloof ik dat hij net als Els geboren was voor een leven dat hij nooit had gevonden. Hij was ook, net als Els een bijzonder mens. Zij hadden ook meteen iets samen. Soulmates met veertig jaar ertussen. Als hij haar zag werd hij even in een ander leven gezet. Els maakte hem wat hij al was. Hoe dan ook, hij speelde het spel met overgave en eigenlijk ook met Els. Dat ging dan zo. Als we boodschappen gingen doen liep Els voorop en volgde ik met de boodschappentas. Bij de deur van de groentewinkel, wachtte zij tot ik hem voor haar opendeed. Dat schreed ze naar binnen en maakte een kleine buiging naar Michels. Zo heette de man.

Dag mijnheer Michels, zei Els dan met een heel volwassen stemmetje. Michels liet alles staan waarmee hij bezig was, kwam van achter zijn toonbank vandaan en maakte een zwierige buiging. Hij was een klein kereltje en had een kaal hoofd met van die grappige donzen haarbosjes als een krans om zijn kale schedel. Een beetje potsierlijk maar ook heel vertederend. "Goede morgen, Hoogheid" zei hij zonder een zweem van een lach, "Wat kan ik voor U doen hedenmorgen". "Linda heeft de boodschappen" zei Els en trad terug. Ik zie het nog voor me. Mensen in de winkel lachten er ook niet om, maar keken vertederd naar zo'n geboren actrice van vijf jaar oud, die niet groter was dan de kisten groenten die naast de toonbank stonden. Ik herinner het me als zo'n film, je weet wel, waarin een kleuter met een volwassen stem speelt. De boodschappen gingen in mijn tas en dan kreeg Els een appel of een peer en 'verliet het pand.' Ik kan het alleen maar in zulke deftige woorden schilderen. Nu ze er niet meer is besef ik pas wat een gave zo'n mens-kind kan zijn voor anderen. Els in de winkel maakte Michels' dag. Andere klanten keken alsof de zon doorbrak en ik vond het zelf ook iedere keer weer prachtig. Zoiets wat Pascal *présence bénie* heeft genoemd. Ik heb het ook altijd onthouden als een voorbeeld van hoe sprookjes of fantasie gewone dagen bijzonder kunnen maken. En wat er voor beschaving uitgaat van mensen die dat kunnen...

Thuis was ze altijd in de weer. Toen ze zo'n jaar of tien was vond ze het heerlijk om moeder te helpen in de keuken: ze wilde alles heel precies weten en kon heerlijk koken op een leeftijd dat ik nog moeite had om een appeltaart te bakken.

En toen, toen ze achttien was kwam ze op eens met Jos thuis. Niemand van ons kende hem. Ze had hem opgepikt op een antiekmarkt. Jos was timmerman, of eigenlijk schrijnwerker. Hij maakte en herstelde stijlmeubels. Dat kon hij prachtig, maar het verdiende heel weinig. Alles aan hem straalde soberheid uit, een soort economie van het genoeg. Het was een charmante jongen, die niet veel zei. In zijn vrije tijd speelde hij viool. Hij kwam uit een pover gezin ergens in Drente maar was al vroeg naar het Westen gekomen. Veel formele opleiding had hij niet. Hij had de Mulo gedaan en later de ambachtsschool, maar las bij voorkeur Dostojevsky en Proust. Mijn ouders die erg op hem gesteld raakten vonden hem een 'overgeblevene uit een voorbije tijd' zoals mijn vader het noemde.

Wij hadden iets heel anders gedacht. Els zou natuurlijk gaan studeren, ze zou carrière maken in een van de dingen waar ze zo goed in was en dan met een prins op een wit paard aankomen. Met een echte prins bijvoorbeeld. Maar Els bracht Jos mee alsof ze hem altijd al gekend had. Ineens was hij er, en hij ging niet meer weg. Hij was haar prins. Het was allemaal heel bijzonder, ook wel een beetje bizar...'

- 'Nee, niet bizar' Jaap corrigeerde haar. 'Het was vanzelfsprekend en een beetje sprookjesachtig. De prinses die thuiskomt met de enige jongen die geen kapsones kent. En die haar volstrekt is toegewijd. Vanaf de eerste keer was het ons allemaal duidelijk dat dit de man van Els was en dat Els de vrouw van Jos was. Daar viel niets over de discussiëren en ook niets over te zeggen. Jos nam gewoon zijn plaats in bij het gezin. Ik had nog het gevoel gehad dat ik mijn plaats er moest veroveren, dat Linda's ouders mij wogen en testten. Jos niet. Die hing zijn jack aan de kapstok en begon een gesprek met Linda. Alsof ze elkaar al jaren kenden.'

- 'Ze trouwden nu zes jaar geleden. Els trok bij Jos in op twee kamers boven zijn werkplaats en was er volmaakt gelukkig. Ze knapte het huis op, handig als ze was. De rest van de familie hielp met van alles en dat werd ook dankbaar aanvaard. Na een paar maanden was het een enig huis, klein, maar gezellig. We kwamen er allemaal graag. Nu, achteraf, lijkt het allemaal vreemd, een

beetje weg van de realiteit, maar toen vonden we het allemaal heel gewoon. Om het deftig te zeggen: die twee hadden de normaliteit van het leven hersteld.

En toen op eens als een donderslag bij heldere hemel werd ze ziek. Els had een beetje last van hoofdpijn en ging naar haar huisarts. Die verwees haar voor alle zekerheid naar een collega. Onderzoeken, foto's, weer onderzoeken, het oordeel. Een tumor. Kwaadaardig. Niet meer te opereren. We wisten geen van allen hoe te reageren. Onze wereld stortte in, heet dat in de boeken. Huilbuien en hysterische lachbuien. Woede ook. Els die ineens heel stil werd, een verbannen prinses; Jos die dichtsloeg. Mijn ouders die er met ontzetting naar keken."

'Ik dacht wel eens,' -Jaap formuleerde aarzelend,-' Ik dacht wel eens dat het nieuws van haar naderende dood erger was dan haar dood. In eerste instantie werden wij zo vervuld van dat ene grote onmogelijke nieuws dat wij er met elkaar nauwelijks over konden praten. Linda en ik zaten op de bank met de armen om elkaar heen, als kinderen die bescherming zochten tegen een soort buitenaards wezen. De dood als laatste vijand, anders konden we het niet zien. Er was iets door de gesloten deuren en ramen naar binnengekomen dat bezit van ons had genomen. Het was heel beangstigend'.

'Jullie waren bang' mompelde Martin. "natuurlijk waren jullie doodsbang'. Hij voelde een lichte misselijkheid opkomen in zichzelf. De doodsangst. De dreiging van iets waar je geen enkele greep op hebt. De fatale aanval. De ziekmakende kwetsbaarheid. Voor zijn ogen rees de frêle gestalte van zijn eigen zusje op: Marja, Marja, waar ben je. Wat is er met je gebeurd. Wie heeft je dit aangedaan. Waarom was ik er niet op je beschermen?'

'Ik dacht als maar' Linda praatte heel zacht, 'waarom kan ik je niet beschermen? En ik kon nergens heen. Niet naar mijn ouders, want die hadden al hun energie voor zichzelf nodig, ook niet naar Jaap, want die was er al als een soort medeslachtoffer, geen echte hulp. En al helemaal niet naar de kinderen. Dat wilde ik ze niet aandoen. Voor mijn gevoel verkilde ik, alsof de dood mij ook in zijn armen nam. Het was heel beangstigend'

'En God?' vroeg Peter bruusk. 'Daar gaat het ons hier toch om, of niet?'

'Wat ben jij toch grof!' viel Tom uit. Hij had intens naar Linda en Jaap geluisterd en ervoer Peters directe vraag als stijlloos. 'Alsof God er iets mee te maken heeft! En laten we hopen dat hij er niets mee te maken heeft. De gedachte alleen al dat er een God zou zijn die de dood van jonge vrouwen wil in de kracht van hun leven, vind ik afschuwelijk.' Hij slikte. 'Smerig'.

Peter keek hem beduusd aan. 'Ik bedoelde niets grofs' zei hij, steeds naar Leentje kijkend als voor steun. 'Ik wilde alleen maar die ervaring van Linda en Jaap koppelen aan wat we hier zouden gaan doen. Sorry, als ik lullig klonk.'

Linda keek de kring rond en glimlachte een beetje mat naar Peter. 'De vraag is wel goed' zei ze zacht, 'ik wilde alleen dat ik hem kon beantwoorden. 'En tegen Tom: 'Ik begrijp best dat die vraag van Peter je erg bruusk in de oren klonk, maar wij zijn oude maatjes en Peter is nu een keer Mr Direct in ons clubje. Daarom houden we van hem.'

‘Kun jij die vraag van Peter beantwoorden?’

“God?” vroeg Jaap. Hij aarzelde en slikte iets weg. ‘God? God was nergens, toen we hem nodig hadden en Hij was nog nooit zo afwezig en nooit aanwezig.’ Hij keek een beetje hulp vragend naar Martin. ‘Jij moet dat kennen, die aanwezigheid van een afwezige. God was net als Els. Ze was al weg en ze beheerste ons denken van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat. Met God was het niet anders. Hij was er niet en ik was de hele dag met Hem bezig. God, wat wilde ik graag met hen beiden praten, met Els en met God. Maar Els sloot zich in het begin van ons af, van ons allemaal behalve van Jos, geloof ik. Ze sloeg naar binnen, of hoe je dat ook wilt formuleren. Alsof ze ons even niet kon gebruiken. Alsof ze zich nu even moest concentreren op dat werkje van dood gaan. Ze was heel sereen, heel ver weg. Ze vloekte niet en toonde geen woede. Ze werd als het ware transparant tot op de dood.

En God? God was doof voor onze gebeden. We baden, vroegen, smeekten, eisten, maar er was geen antwoord.’

‘Je bedoelt: nood leert bidden?’ vroeg Tom. Hij probeerde niet sarcastisch te klinken.

‘Ja, dat bedoelt Jaap’, zei Linda. En dat is ook zo. Mijn nood leerde mij bidden. Ik bad in paniek. Zo van: God, ik heb mij nooit veel aan U gelegen laten liggen, maar nu heb ik u nodig. Nu moet u iets doen. Mijn liefste zusje gaat dood en dat kan ik niet aan.’

‘En?’ vroeg Leentje. ‘Wat toen?’

Martin keek nog steeds naar Jaap. Hij klonk schor toen hij sprak. ‘Dit is heel pijnlijk’ zei hij. Het verhaal van jullie zusje schiet mij direct onder mijn huid. Jullie hadden mijn geschiedenis niet van dichtbij kunnen beschrijven.’

‘So?’ vroeg Tom. ‘Dan zijn jullie dus met zijn drieën. En samen onder een zwijgende hemel.’

‘Niet zo snel’ antwoordde Martin. ‘Niet zo snel’. Voor ik dat van die zwijgende hemel overneem, moet je mij een vraag beantwoorden Tom. Ik stel hem jullie omdat ik hem zelf vaak aan mezelf heb gesteld: Is er een verschil tussen “horen” en “verhoren”? Of is daar geen verschil?

-‘Even niet.’ Linda keek naar hem. ‘Even niet. Wel ‘horen’ maar niet ‘verhoren’ dat was even niet aan de orde. Even niet’. Er was een soort koude woede in haar stem.

-‘Maar later wel’ Jaap had Martin’s vraag nog voor zich. ‘Die eerste verdovende klap is niet het hele verhaal. Langzamerhand herstelden we daarvan. Jos begon te praten, Linda’s ouders vonden hun tong terug en om Els’ bed ontstond een kleine nieuwe wereld. Allerlei dingen die in die familie niet erg gewoon waren kregen nieuwe betekenis. We sloegen de armen om elkaar heen, we leerden te knuffelen, aan te raken. We vonden het niet erg om te stotteren en heel onprecies te praten. We durfden one gevoelens tonen. Ik weet nog dat ik jouw vader ‘-hij nam Linda’s hand – voor het eerst zag huilen en dat ik dat vreselijk vond, maar dat veranderde. Later vond ik het heel gewoon dat hij huilde. Of dat ik huilde. We leerden allemaal huilen en plein publieke en

zelfs weer lachen. Om het bed van Els heen praten we veel over haar leven en dus over dat van ons. Els lag er vredig bij, zei niet veel, maar was heel aanwezig. Het was net of we daar, op de rand van de dood, leerden praten.'

Martin keek naar Linda.

- 'Misschien is dat wel wat ik het meeste heb gemist', zei hij. 'Toen ik begreep dat ik mijn ouders niet meer zou terug zou zien en mijn zusje ook niet, waren ze er al niet meer. Ze waren gestorven terwijl ik van niets wist. En over de rand van de dood leer je niet praten.'

- 'Daarom voel ik ook altijd nog een vreemd gevoel van dankbaarheid bij dit hele verhaal' Linda haalde diep adem. 'Leert nood bidden, vroegen jullie net. Ja allicht, is het eerste wat mij daarop te binnen valt. Wie in nood zit, zoekt zijn heil bij alles en iedereen. Ook bij een God die verder in je leven nauwelijks een rol speelt. Ik was tot alles bereid, kwakzalvers, gebedsgenezers, god en alle goden... Zou ik dan God niet proberen? En dus bad ik. Dat zijn primitieve en heel directe gebedjes. Of ze waarde hebben boven je eigen bevrediging weet ik niet.'

Soms denk ik wel eens dat bidden eigenlijk niet meer is dan iets met grote concentratie zeggen. Niet tegen jezelf, zoals die projectie mensen zeggen, maar naar buiten toe om de echo te horen. Geen projectie maar bezwering. Zoals een wielrenner schijnt te doen bij de laatste sprint. ... Neen, God deed niet wat we van hem vroegen en dat zou ik ook raar vinden. Een god die schietgebedjes of paniekgebeden verhoort dat is geen god maar een klusjesman. Ik geloof ook niet dat ik op verhooring rekende. Ik heb altijd wel geweten dat mens zijn niet iets was zonder risico en zonder onverwachte rampen. Die horen er nu eenmaal bij. *Een mens te zijn op aarde...* weet je wel? En of God ons hoorde? Wie zal het zeggen? Is daar een methode voor om zo'n vraag te beantwoorden?

Moet dat met ervaring? Of ik rustiger werd bijvoorbeeld? Ik geloof van wel, maar ik weet het niet zeker. Of ik nieuwe kracht kreeg? Absoluut maar ik weet niet van wie.

- 'Ik vroeg het, omdat mijn onderduikvader Vis mij dat onderscheid tussen *horen en verhoren* bijbracht', Martin glimlachte naar haar. 'Vis zei dat God zo genadig was dat hij onze domme gebeden nooit beantwoordt. Zoals een goede vader de domme wensen van zijn kinderen niet inwilligt. Vaders horen hun kinderen, helpen ze te begrijpen waarom hun wensen niet kunnen vervullen of waarom ze misschien zelfs wel schadelijk zijn. Dat leidt zelden tot verwijdering tussen ouders en kleine kinderen. In zekere zin kleren kinderen hun ouders van alles te vragen, omdat ze weten dat er 'met verstand' wordt gehoord en verhoord. Ouders die hun kinderen alles geven waarom zij vragen leveren verwende en ongelukkige kinderen af, zei Vis.'

- 'Ho, ho,' zei Tom met oprecht verbazing, 'het ging hier toch niet om domme vragen? Hier werd van God gevraagd dat Hij, als dat kan en als Hij bestaat, een leven zou redden. Dan kun je toch niet aankomen met "*Hij hoorde wel, maar Hij verhoorde niet?*" Of met het verschil tussen 'acceptabele en domme vragen? Neem me niet kwalijk zeg.'

- 'Nee, neem *mij* niet kwalijk' zei Martin. Hij keek naar Tom 'Ik haalde de oude Vis niet aan als een vrome doodoener maar om Linda' opmerking te versterken. Zij zei al: als God al bestaat dan niet als klusjesman. En ook niet om het wat meer *kanaanitisch* te formuleren als professionele gebedsverhoorder. Natuurlijk vroeg ik ook opstandig aan Vis wat God dan wel geeft als hij

onze gebedswensen niet zonder meer vervuld. En dan zei hij: alles wat je echt nodig hebt: geloof, hoop en liefde. En uithoudingsvermogen om gebeden vol te houden...

Denk erom: boer Vis was een bijzonder mens. Niks vrome praatjes. Hij was de spil van het verzet in het dorp. Hij zette zijn leven in voor onderduikers. Daarom had hij gezag, ook bij ons. Hij leerde ons om ons heen kijken. Dan zei hij dingen als: "kijk eens naar de natuur. Die is niet wat stadsmensen vaak denken, dat de natuur prachtig en harmonieus is, maar dat is niet zo. De natuur is ongezeglijk en vaak heel wreed. Wat hier vruchtbaar land is hebben mijn voorvaderen met grote inzet van lijf en leden veroverd op de zee. De natuur is de vechtplaats van ons mensen. Daar leren we respect en discipline. En daar leren we hoe oneindig groot God is."

Als Vis praatte over de schepping dan had hij het niet over creationisme maar heel direct over de evolutie van de natuur; hij wist veel van geologie en astronomie. Hij wist van de ijstijden en het uitsterven van hele rassen dieren. Maar hij had een ongeschokt vertrouwen in God. *Die wolken, lucht en winden,/wijst spoor en loop en baan,/ zal ook wel wegen vinden/ waarlangs uw voet kan gaan,* zei hij dan.

Hij wist wel van ongelof. Het was een bijzondere man, zei ik al. Hij had een echte boerenlevenswijsheid. Ongelof verdriette hem, zoals hij wel zei. Het verdriete hem. Maar van atheïsme moest hij niets hebben. Goedkope schrijftafel onzin, noemde hij dat. Jeroen had hem wel eens iets van Nietzsche laten lezen. Dat vond hij vreselijk. 'zo'n knappe man, die zo mooi schrijven kon en die al zijn gaven in dienst stelde van het bestrijden van een god, die niets met de God van de bijbel te maken heeft....

Van God mocht je alles vragen, zei Vis. Als we maar weten dat we iets ongehoords doen als we met Hem in contact treden. Arrogante mensen denken dat ze over God kunnen praten als over een medemens; ze kennen hun plaats niet en ze kennen geen schroom. Dat er zo iets is als 'vreze des Heren', iets zoals je plaats weten als eendagsvlieg in dit leven, dat weten ze niet. God, zei Vis, is groter dan ons denken. Als Hij niet meer is dan een soort Supermens dan hoef je niet te geloven, dan is gehoorzamen en bang zijn genoeg, maar als Hij is zoals de bijbelse vertellers proberen te omschrijven dan is Hij anders dan alles en allen. En toch bidden we Hem. De apostel Paulus schrijft aan de kerk van Rome dat wij weten immers niet eens weten hoe wij bidden moeten, maar God zal zelf wel doen wat Hij wil met onze gebeden. En soms, zei Vis dan, soms verhoort God op miraculeuze wijze, doet wat wij vragen. Opdat we niet sleets worden. Opdat we vertrouwen hebben. Er is geen gelovig mens, zei Vis, die nooit in zijn leven gebedsverhoring heeft meegemaakt. Hij verhoort *soms* zodat we *altijd* vertrouwen kunnen hebben.

Daarom vroeg ik naar het verschil van 'verhoren' en 'horen'.

Linda keek hem aan.

- 'Dat begrijp ik beter. Toen heb ik daar niet zo over nagedacht. Ik weet alleen nog wel dat, toen we een beetje tot rust waren gekomen, wij het gevoel hadden dat onze paniek weg was. Was weggenomen, moet ik misschien wel zeggen. Ik heb dat nooit als gebedsverhoring gezien, maar misschien was het dat wel. Denk jij dat Johan?'

- 'Dat zul je nooit weten. In het geloof gaat het nooit om boodschappenbriefjes die je af kunt strepen. Er gebeurt van alles en soms denk je ineens: maar dat was ons beloofd. En vaak denk je: waarom nou? Of waarom nou niet? en soms denk je helemaal niets. Zoals Martin het weergaf. Ik denk dat God nooit gebeden om geloof, hoop en liefde onverhoord laat.' Hij lachte naar Tom. 'Tom zegt dan: nogal wiesdes! wie zich concentreert op zulke begrippen nodigt ze als het ware

bij zich uit. Als je je lang concentreert op iets wordt het een deel van jezelf. Dat kan elke beginnende yogaleraar je vertellen. Hij heeft daar God niet voor nodig. Tom niet maar ik wel. Ik proef daar Zijn aanwezigheid in. Voor Tom geldt dat wie vraagt om geloof, hoop en liefde, zelfs zonder te weten aan wie, aan God of aan jezelf, verhoord wordt. Ook zonder in God te geloven. Nou en? Denk ik dan. Dat kan best, maar ik begrijp niet waar de wil tot geloof, hoop en liefde vandaag komt. Ik houd het maar op God.'

- 'Kijk, en dat noem ik nou jezuïtisch!', riep Tom met gespeelde verontwaardiging. Ze lachten een beetje opgelucht.

- 'Zo kwam het einde', hervatte Linda haar verhaal. 'Ze lag heel vredig in bed en ik moest voortdurend aan Doornroosje denken. Of aan het verhaal van de dochter van Jairus uit het Lukas Evangelie, waarvan Jezus zegt dat ze slaapt. Els zei niet veel meer en lag vaak tijden uit het raam te kijken naar de lucht. Ze was niet opstandig en zelfs niet zichtbaar verdrietig. Als Jos naast haar zat en haar hand vast hield zag ze er zelfs gelukkig uit. Jaap zei een keer dat hij ineens dacht: het sprookje is uit. En zo voelde ik het ook. Ik weet nog wat een raar gevoel dat was. Berusting? Hadden we er vrede mee? Was ze klaar met leven?'

'Je bedoelt was ze klaar met *haar leven*?

'Ja. Ik weet dat niet, maar ik had voor het eerst het gevoel dat de dood geen echte vijand meer was. En dat rond haar *overgang*, zal ik maar zeggen, was het of wij op een heel bijzondere manier leefden. Vooral in de laatste week toen ze in coma lag zaten we aan haar bed, vader, moeder, haar man, Jaap en ik en fluisterden heel intens over wat ons bezig hield en wat er met haar en ons gebeurde. Ik weet nog dat de kinderen het aan ons merkten. Die wilden iedere avond, als wij thuis kwamen, weten wat wij daar allemaal in het ziekenhuis hadden gezegd en uitgepraat. En dan voerden we dezelfde gesprekken nog eens. Het is een akelig cliché maar we ervoeren het allemaal als iets heel bijzonders. Midden in de dood waren we door het leven omgeven. Ik zal dat ook nooit vergeten. Jos, haar man, bedankte haar op de begrafenis voor "die geweldige gesprekken, die we bij je hadden in het ziekenhuis, toen je al in coma lag". Dat vond ik zo ontroerend.'

Martin Sluyter speelde met zijn wijnglas. 'Leentje betrapte mij daarnet dat ik, toen ik hierheen liep, het restaurant voorbijliep zonder te zien waar ik was' zei hij. 'Ik was inderdaad ver weg, omdat ik er niet zeker van was dat ik Jaap de vorige keer wel recht had gedaan.'

Hij keek de tafel rond, met getuiste lippen, zoals ze hem kenden van vroeger, als hij iets moeilijks of iets wat hem zeer ter harte ging moest uitleggen.

'Helemaal ongelijk had ik niet. Het is een rare zaak. Natuurlijk zijn we allemaal veroordeeld tot onze traditie en natuurlijk zijn de wortels van onze identiteit dieper doorgegroeid onder de aarde dan er boven. Dat geldt voor mij en dat geldt voor jullie. En het lijkt even natuurlijk, omdat het voor zoveel mensen geldt, dat we onze traditie en haar wortels weinig aandacht schenken.

Maar er is nog iets anders. We worden ook geconfronteerd met zulke nieuwe ervaringen dat wij met onze traditie niet veel verder komen, dat er nieuwe waarden moeten worden gesmeed en dat wij dientengevolge onze identiteit grondig moeten herzien.

Bij die oude boer Vis, waar ik jullie over vertelde, werd zijn identiteit vrijwel helemaal door de traditie bepaald. In zijn ervaringswereld was dat ook toereikend. Traditie was vanzelfsprekend en

heel eenvoudige wat vader doorgaf aan zijn zonen en wat moeder doorgaf aan het gezin. Traditie was verankerd in de onveranderde opeenvolging van de seizoenen. Het werk dicteerde zichzelf. Tussen die traditie en de eigen identiteit was geen lucht. Van mobiliteit, tempoversnelling en ingrijpende veranderingen, waar wij de mond van vol hebben, geen sprake. Maar ik was een stadsjong. De traditie waartoe ik behoorde sluimerde. Het was er wel, maar had geen gezicht. Tot de rampen kwamen...'

- 'Bedoel je te zeggen,' vroeg Johan, 'dat traditie altijd *geactualiseerd* moet worden?'

- 'Linda vertelde ons net hetzelfde,' zei Leentje, 'de dood van haar zusje actualiseerde jullie identiteit. Of is dat intellectuele prietpraat?'

- 'Nee, maar misschien moet je het niet zo academische formuleren' Jaap aarzelde, 'dan gaat het weer weg. Het is waar dat ik die dagen in het ziekenhuis heb beleefd als iets heel bijzonders. En inderdaad, ook traditioneel. Toen ik hoorde dat Els ten dode was opgeschreven, betrapte ik mezelf erop dat ik plotseling weer begon te bidden. Ik weet niet eens of dat bidden was: - "als-tublieft God, dat niet!" ... "Maak haar beter" ... haal haar nog niet weg bij ons, laat Jos haar nog niet verliezen" .. van dat soort schietgebedjes. De hele traditie van ons thuis: .. "bid maar voor Oma, Jaap" ... "Hij zal het wel goed maken" ... "we zullen God vragen om al die hongerige mensen te voeden" ... van die dooddoeners... het kwam allemaal terug. En ik schaamde me ervoor, want ik vermoedde toch een soort angstreactie te vertonen. Het had niets met geloof of met wat ik werkelijk denk te maken. Ik was niet met God bezig en zelfs niet met Els, ik was met mezelf bezig... misbruik van de traditie van thuis om vorm te geven aan mijn eigen verwarring, mijn eigen angst. Als ik er nu aan terug denk, slaat de verwarring opnieuw toe. Want, ook al schaamde ik me voor die eerste lullige schietgebedjes, ze gaven me ook een zekere rust. Alsof ik niet alleen was. Neen ik bedoel niet dat God er plotseling was maar dat ik op een ander, veel persoonlijker manier tegen wat ons overkwam aankeek.'

- 'Je bedoelt' zei Johan droog, je bedoelt eigenlijk te zeggen dat die domme schietgebedjes verhoord werden? Natuurlijk niet letterlijk, omdat het domme schietgebedjes waren, maar wel *echt* omdat je eigenlijk vroeg om niet alleen gelaten te worden. En je kreeg Linda en je zwager en je kinderen op een hele bijzondere manier om je heen...'

Hij keek verontschuldigend naar zijn vriend. - 'Tom kan er niet tegen als ik zo praat, die vindt dat allemaal veel te vroom'

'Nee, dat is het niet' zei Tom. 'Wat mij bij jou zo kan ergeren, is dat je eigenlijk helemaal nooit twijfelt aan dat soort dingen. Bij mij ligt dat wel een beetje anders. Ik heb die hele weg af moeten leggen van er-een-beetje-in-geloven, er-fanatiek-in-geloven, er-niet-zo-erg-meer-in-geloven, er-helemaal-niet-meer-in-geloven, maar die weg is jou volslagen onbekend. Jij hoort het allemaal aan en probeert dan geduldig mij duidelijk te maken dat zo'n proces heel normaal is, gewoon bij de tijd hoort. Dat maakt me dan razend. Wat Jaap vertelt, van dat terugvallen in oude zekerheden, dat herken ik meteen. Ik betrap mij er ook voortdurend op dat ik terugval in oude gewoonten en oude rituelen, vooral als het moeilijk wordt. Maar ik schaam me ervoor. Het is een terugval, geen herontdekking of zoiets.'

'Waarom noemen jullie dat "terugvallen" en "schaamte verwekkend" , ' vroeg Leentje,

Liggen er geen schatten in de kelders van de traditie? Wat is ertegen om van je oude zolder een paar schaatsen-van-vroeger te halen, als het vriest? En wat is er tegen om op zo'n manier met jezelf bezig te zijn. Dat vind ik zulke rare redeneringen. Voor je het weet vertellen mensen me dat ik met mezelf bezig ben als ik van Peter houd. Als dat al zo is, en voor mijn part is dat zo, dan verliest dat zg. egoïsme elke negatieve connotatie..'

- 'Asteblijf!' Peter keek Jaap stralend aan. 'Dat is die slimme meid van mij! Daar kun jij het mee doen, Diepering! Maar Jaap Diepering kon er niet echt om lachen. 'Wat mij interesseert is niet zozeer de functionaliteit van Leentje's oude schaatsen,' zei hij, maar de reden waarom Tom en ik zo reageren als we doen. Ik kan niet voor jou spreken,' hij glimlachte naar Tom,' maar ik vermoed dat ik me aan mijn eigen halfslachtigheid erger omdat ik mezelf verwijt mijn innerlijke dialoog met de traditie nooit te hebben afgemaakt. Ik ben niet weggelopen, ik ben – bijna technisch gesproken -afgedwaald. Dat bevalt mij niet. Ik ben in mijn werk heel precies maar in de portefeuille "spiritualiteit" ben ik slordig. En ik heb de idee dat het bij jou niet veel anders is. Anders zou je veel onverschilliger reageren.

'Leentje heeft ook gelijk, zei Johan, 'althans wat mij betreft. Jullie zusje gaat dood en je weet je volstrekt machteloos. Je gaat bij jezelf te rade in je radeloosheid. Daar is niet veel te halen. Ja, berusting. Of woede. Maar in ieder geval schrale troost. En dus zuig je door je wortels elke druppel troost en hulp op, die je kunt vinden. In je herinnering, in je kennis, in je traditie. En wat vind je? Linda, je zwager, je kinderen...zelfs je stervende zusje.anderen dus.'

- 'En God', zei Linda. 'Het hoge Woord moet er uit. Ik had in die laatste dagen bij Els een ervaring van God's aanwezigheid. Niks griezeligs en niks overspannens. Ik zag geen engelen en hoorde geen stemmen, maar omdat ik me zo kwetsbaar wist en mezelf ook zo openstelde voor de anderen om mij heen, was het alsof God ook zijn kans schoon zag om zich te melden.'

- 'En dat zegt je nu pas – zei Jaap zachtjes. 'Nee,' zei zijn vrouw, 'nee, dat heb ik je al eerder gezegd maar toen wilde – of kon – je het niet horen. Ik heb het misschien ook niet zo duidelijk geformuleerd. Maar ik hoopte wel dat je het zou horen. Je moet het me niet kwalijk nemen..'
'Natuurlijk neem ik je niks kwalijk. Je hebt gelijk, ik stond er niet voor open. Ik was zo met mezelf bezig in die dagen en ook zo met meeleven en troosten, dat ik niet genoeg heb geluisterd, denk ik.' Linda streelde zijn hand. 'Je hebt me ook erg geholpen en getroost en dat gold voor de anderen ook, je was er altijd, je had maar een half woord nodig om dingen te doen die gedaan moesten worden. Alleen dat ene kon je niet horen, maar misschien nu wel. Misschien kun je God alleen horen als je naar anderen luistert omdat je zelf helemaal niets te zeggen hebt.'

'Tom zei eens dat als God bestaat Hij leegte is'. Johan keek naar zijn vriend. 'Dat vond ik toen heel bedreigend, maar ik heb het altijd onthouden'.

Leentje lachte zachtjes: 'Peter en ik waren vorig jaar met vakantie in Jordanië. Een van de excursies was naar de woestijn bij Petra. Daar konden we paarden huren of met een auto een eindje de woestijn in. Peter werd er een beetje gek van: die eindeloze vlakte waar geen geluid te horen is, geen verkeer, geen vogel, niets. Je kunt geen echo maken en als je wat zegt is het net of je woorden dood van je lippen vallen in het zand. Maar ik vond het geweldig. Ik weet nog dat ik weg liep

van de auto waarmee we waren gekomen en dat ik het gevoel had dat ik zomaar uit de tijd stapte. Eerst had ik nog de ervaring dat ik heel veel bij me had: er spookten allerlei gedachten door mijn hoofd, zo'n gevoel dat je wel kent als je niet slapen kunt en er allerlei flarden door je hoofd gaan. Maar al na een kwartier zakte dat innerlijke lawaai weg en voelde ik me leeg worden, net zo leeg als het landschap of het gebrek aan landschap om me heen. Ik heb eens gelezen van een vrouw die al haar vakantie en geld stak in eenzame woestijnreizen: zij met haar kameel en verder niets. Dat kan ik me helemaal voorstellen. Ik moest denken aan het verhaal van Mozes met zijn brandende braambos. Als Tom tegen jou zei dat God, als Hij bestaat, leegte is, dan zou ik liever zeggen dat Hij voor mij "in" de leegte was. Of slaat dat nu net weer dood wat jij bedoelde?

- 'Ik weet niet precies wat ik bedoelde. In ieder geval nog iets anders dan waar jullie tweeën het over hebben. Ik voel tussen wat Linda heeft ervaren bij de dood van haar zusje en jouw ervaring in de woestijn geen tegenstelling. In beide gevallen gaat het om een ervaring van afstand nemen van alles wat ons dagelijks bezighoudt. Dat zal best een mooi moment opleveren. Ik bedoel het niet cynisch. De dood en de woestijn zijn verre neven. Het verschil is dat jullie erdoor werden vertroost en ik niet. Ik vind het al moeilijk om met m'n eigen vriend erover te praten: ik weet niet precies of dat komt omdat ik jaloers op hem ben of het hem kwalijk neem dat hij zich met zulke vage dingen als god nog bezig houdt of dat ik het niet kan hebben dat hij ongeschokt door het leven gaat, terwijl ik me bedreigd voel of alleen of kwaad. Ik kan er alleen over praten met iemand die iets van die woede deelt.'

Tom stond op en ging nog maar eens met de fles rond. Hij ging weer zitten.

'En dat is ook geen wonder. Jullie zijn uit je traditie weggeleden. Je hebt er geen afscheid van genomen. Maar ik wel. Ik heb afscheid genomen. En hoe! Ik ben in dit gezelschap de enige die door zijn traditie is verraden en niet één keer! Weten jullie wat dat is: een homoseksuele katholieke priester? Ze zeggen dat die combinatie heel goed kan en heel goed leefbaar is. En dat kan best voor velen van hen gelden. Maar niet voor mij.

Dat begon al toen ik ontdekte dat ik meer op jongens dan op meisjes viel. Mijn ouders begrepen het niet maar accepteerden dat. De Kerk niet. Mijn toegewezen biechtvader wist niet beter te doen dan mij met hel en verdoemenis te dreigen, niet omdat ik het was, godverdomme, maar als ik het deed!. Dus klapte ik dicht. Maar ik wilde toch priester worden. De kerk mocht mij verlaten, daarom hoefde ik de Kerk nog niet te verlaten. Zo dacht ik toen. Homoseksueel of heteroseksueel, wij wijdden ons aan Christus en beloofden kuis te zullen leven. Ik was bereid mijn seksualiteit daarbij als overspel te zien. Zo begon ik aan mijn studie. En die was in eerste instantie bevrijdend. Ik ontdekte al snel dat er twee soorten kerkgeschiedenis zijn, de officiële en een die in de marge meekomt met de traditie; die jezelf met veel moeite moet uitgraven. De geschiedenis van de buitenbeentjes, de kettters, de mystieken. Daar leefde ik helemaal bij op. Origenes, Pascal. Dat soort mensen.

Toch liep ik vast. Mijn geestelijke leidlieden reageerden argwanend op mijn "gewroet". Ik mocht de geschiedenis van de corrupte pausen niet onderzoeken, de analen van de Inquisitie niet lezen, de machtsspelletjes van prelaten en kerkelijke instituten niet aan de kaak stellen. Wat niet gewild werd werd ontkend. Mijn theologische belangstelling voor wat niet de officieel erkende leer was werd als verdacht gezien. Scripties werden geweigerd of onder de maat bevonden. Toen ik er openlijk voor uit kwam dat ik gay was, maar bereid om celibatair te leven, werd het alleen maar

erger. Er waren toekomstige ordebroeders die mijn 'ongezonde' belangstelling voor ketters en mystieken als gevolg beschouwden van mijn 'ongezonde' seksualiteit. Dat er een lange geschiedenis van homohaat bestaat in de kerk, maar ook een lange geschiedenis van homoseksualiteit werd niet serieus genomen. Een echte discussie bleek niet mogelijk ook al omdat degenen die mij wilden helpen – en die waren er ook - zelf zo hopeloos gefrustreerd waren in hun seksualiteit dat alles even broeierig en oneerlijk werd. Langzaam maar zeker werd mij dat klimaat van verdringing en leugenachtigheid te veel.

Het kostte eerst mijn zusje - alweer een zusje - , die zeer met mij begaan was, haar geloof. Ze walgde van wat van mij werd verwacht en van wat mij werd aangedaan. Mijn ouders op hun beurt, geconfronteerd met al die reacties van domheid en liefdeloosheid, verloren hun contact met de kerk. Ze vonden gelukkig een onorthodoxe gemeenschap waar zij hun spiritualiteit konden behouden. Ik was nog de laatste die er de brui aan gaf. Ik kon niet meer geloven in een boodschap die zo werd doorgegeven.

Mijn boosheid komt daarvandaan, denk ik. Ik kan best leven *met* een Kerk aan wie niets menselijk vreemds is, maar niet *in* een Kerk waar voortdurend wordt gedaan of het probleem niet bestaat en waar geen schijn van schuldbelijdenis of spijtbetuiging af kan.'

- 'En de bronnen van je traditie dan?' vroeg Martin Sluyter, die geconcentreerd naar Tom had geluisterd. Geldt je boosheid het instituut of haar boodschap?'

Tom schudde geërgerd zijn hoofd. 'Dat kun je niet scheiden.'

- 'Ik vraag dat niet zo maar. De geschiedenis van het jodendom is toch ook niet bepaald zonder die ellende. Onze traditie is een grote zak met allerlei dingen. Jullie Oude testament staat bol van moord en doodslag, van verraad en bedrog. In de boeken van Tenach wordt gemoord dat het een lust is, hele steden en hun bevolking worden gedecimeerd, vaak in de naam van het geloof. De joodse geschiedenis is niet beter dan van andere volken en vol corruptie en gekuip. Tot op de dag van vandaag. De joodse partij in het huidige conflict over Israel is wat mij betreft de eerste schuldige. De huidige politiek van een religieuze staat tegen de rest van de regio is onhoudbaar en onmenselijk. Allemaal tot je dienst. Maar ik heb in mijn eigen leven ontdekt dat daaronder en daarin een traditie leeft die mij draagt en sterkt. Ik ben heel solidair met Israel al verafschuw ik de politiek die er bedreven wordt. En dat is meer dan de ervaring van de Leegte, zelfs van de bevrijdende leegte.

- 'Hoe zo meer?'

Martin antwoordde niet direct. Hij speelde met het zoutvat dat voor hem op tafel stond. Trok er cirkels mee in het tafellaken.

- 'Ik heb veel gestudeerd in de joodse mystiek' zei hij tenslotte. Of misschien moet ik zeggen: veel gelezen in de mystiek. Studeren doen wij westerlingen nauwelijks. En in die boeken en verhalen is ook vaak sprake van God als de Onuitsprekelijke, de Onvergelijkelijke. Degene die niet eens zijn Naam bekend wil geven. Degene die absoluut niet wil worden afgebeeld. Daarom zijn er mensen die alles, en ik bedoel alles, wat mensen over God hebben gezegd en wat mensen met zijn beloften hebben gedaan of misdaan, eerst moeten afstropen om bij Hem terecht te komen. Dat steekt

achter die metafoer van de brandende braambos, of ook achter de openbaring aan Elia, die God niet in het vuur en niet in de storm maar in het suizelen van de avondkoelte ervoer. Ik denk dat Linda zo'n moment heeft meegemaakt. Totale leegte bij jezelf en dan zoiets als een godservaring. Dat was ook mijn ervaring toen ik hoorde wat er met ons gezin was gebeurd.'

'Maar je zei dat er niet alleen leegte was maar meer.'

'Voor joden is de brandende braambos het begin, niet het einde. Kun je in de Leegte leven? Ik zie het jou proberen, Tom, maar- Martin zocht naar woorden - ben je daar gelukkig mee? Voor mij betekende de Leegte dat ik weer opnieuw moest gaan bouwen aan wat de woestijn leefbaar maakt. Vandaar al die wetten en voorschriften, waarvan velen hopeloos ouderwets en moralistisch zijn, maar waar iedere keer wel weer iets verrassends tussen staat, dat mij direct aanspreekt. Voor mij is de geschiedenis van mijn volk iets heel bijzonders. Ik lees daar – en voel in mijn botten – een omgaan met goed en kwaad zoals ik nergens anders heb gevonden. Veel van die verhalen, of ze nu historisch bedoeld zijn of niet, zijn zoekplaatjes naar iets meer dan wat je kunt meten en wegen, om het zo maar eens te zeggen. Dat wordt bevolkt door mensen die heel gewone stervelingen zijn, soms denk ik wel eens bijna archetypen van de mensheid. Je kan het zo slecht niet bedenken of het zit erin: hebzucht, ontrouw, redeloos geweld, verraad, trots, die ganze Tummerei. Maar daarin blijft ondermoeibaar een ander geluid klinken: zachtjes en meestal tot verliezen gedoemd, maar persistent. Eine kleine Nachtmusik. Dat heeft mij gegrepen. Meestal zijn religieuze documenten van een misselijkmakende gelijkhebbigheid, er wordt geen twijfel toegestaan en het is allemaal helder en definitief. Maar in mijn traditie niet. De aartsvaders zijn ontrouwe angsthazen. De profeet Samuel kan zich schromelijk vergissen. Koning David is een warlord, die zijn handen niet thuis kan houden. Er zijn psalmen die je tot een veroordeling wegens aanzetten tot geweld zouden kunnen brengen. Maar tussen al die list en dat bedrog is een tegenstem te horen, voor wie goed luistert. En die tegenstem heeft mij te pakken gekregen. En daar heb ik ja tegen gezegd. Tot en met de loyaliteit aan mijn zo verstokte en vaak ondankbare en hardleerse volk. Begrijp je dat?'

'Ik begrijp het, zei Jaap. 'Wat je daar zegt is precies wat ik bedoelde toen ik toegaf me te ergeren aan mijn slordigheid over mijn eigen spiritualiteit. Maar' hij wendde zich tot Tom, 'dat geldt niet voor jou?'

'Nee' zei Johan, 'dat geldt niet voor Tom. En dat vinden we allebei moeilijk om mee te leven.

- 'Laat mij alsjeblieft voor mezelf praten' zei Tom, 'wat Martin daarnet zei dat is niet weg bij mij. Maar ik ben nog in het stadium dat ik alles moet wegsnijden wat die zogenaamde spiritualiteit bij mij heeft kapot gemaakt. De kerk en de theologie staan tussen mij en de God van Martin in. Als we hier het Onzevader gaan bespreken dan hoor ik niet een klein, kuis en bijna kaal gebed dat door die joodse man Jezus – ik noem hem liever Josia om van die rimram over de lieve jesus bevrijd te worden – maar dan hoor ik een mechanisch gemompel en dan zie ik steeds opnieuw mijn novicenmeester met zijn eeuwige gewroet in mijn sexuele leven dat gebed afraffelen. Dat is misschien kinderachtig, maar ik kan mij van die beelden niet bevrijden.'

De anderen zaten er wat verslagen bij, zodat Tom zelf in de lach schoot. Hij nam zijn glas en keerde zich tot Leentje naast hem: maar lieve Leen, als jij het Onzevader bidt dan doe ik mee. Zie ik tenminste een ander gezicht voor me.

-‘Weet je’ zei Leentje, ‘het is allemaal een soort reis. Een soort groepsreis voor mensen apart. Ik weet bijna van niks en vindt al dat gepraat over spiritualiteit reuze spannend. Ik heb nergens gevoelens bij want ik heb het Onzevader pas goed gehoord toen ik twintig of twee en twintig was, ik ken het ook nu nog niet uit mijn hoofd. Peter kan het afraffelen als ie slaapt en ik ben er zeker van dat ie het zo nu en dan doet, want hij is van dat soort die in gebedsmolens gelooft, hè liefje. Rituelen geven hem rust en ook nog zin in zijn bestaan. Peter leeft met zijn hart op de tong, is gauw kwaad maar heeft het alweer vergeten voor ik in de gaten heb dat ie het was!’

-‘Nou jullie weer’ grinnikte Peter. ‘Maar Leen heeft gelijk. Ik hou niet van al dat hooggestemde gedoe. Ik hou niet van filosofie en ook niet van die intellectualistische debatten over het geloof. Voor mij is geloof gevoel en als ik me niet vergis bevind ik me daar in heel acceptabele gezelschap. Wie had het ook maar weer over Slechthinniges Abhaengigheidsgefuehl? Voor mij is het Onzevader zo’n soort oergebed, waarin ik uiting geef aan mijn identiteit, wat dat dan ook moge zijn. En ik begrijp het ook. Ik heb wel eens zo’n toberig boek gelezen waarin alles geproblematiseerd wordt: vader is veel te paternalistisch, de hemel bestaat niet, Zijn Naam is onbekend, zijn wil kennen we niet, zijn Rijk is niet van deze wereld, het gaat niet om dagelijks brood maar om gerechtigheid, God leidt ons niet in verzoeking en eeuwigheid is ook onzin. Met permissie gezegd: ik vind dat allemaal geklets. Ik vind het een prachtig gebed en ik mag het graag opzeggen.’ Peter keek uitdagend de kring rond.

-‘God vader noemen’ zei Johan, ‘dat is nogal wat. In het Nieuwe Testament wordt het woordje ‘vader’ bijna 150 maal gebruikt om God aan te duiden. In alle boeken van het Oude Testament maar vijftien keer. Er is blijkbaar behoefte bij Joden zoals Jezus en zijn leerlingen om God niet zozeer de verre, juridische bewaker van zijn wetten en ook niet de schepper van alle dingen te laten zijn, maar iemand die voor je zorgt, die weet wat vergeven is, die weet wat je nodig hebt. God vader noemen zou je bijna een uitvinding van Jezus kunnen noemen.

Nu is dat opzienbarende en moedige gebruik wellicht weer slechts geworden. Vanzelfsprekend. Misschien zou je nu eigenlijk iedere keer “Onze vader en moeder” moeten zeggen, om dezelfde moed te tonen. Het gaat om de warme gezinsband tussen God en zijn volk. Jezus heeft over God als over zijn Abba gesproken, zijn papa, zijn dad. Dat is niet weg te denken uit de bijbelse geschriften: dat God gezien mag worden als een intiem lid van de familie’.

-‘Pas op!’ Martin keek naar zijn handen. ‘Het Onzevader begint net als andere joodse gebeden altijd met een lofprijzing op de grootheid en de heiligheid van God. Jezus begint het gebed niet met Onze Vader, maar met Onze Vader-die-in-de-hemelen zijt. Dat is een samenvatting van een intieme aanspraak – vader – met een aanduiding van het verborgene. De eerste helft van die aanspraak geeft een grote spanning met de tweede helft. De hemelen dat is de plats waar wij niets van weten. Het is de plaats waar de machten wonen, de grote onbekende dingen die ons angst aanjagen. En daar, zegt ons joodse geloof, in die beangstigende plaats heeft God zijn troon gevestigd. Het is de plaats waar hij de strijd aan bindt met de andere goden, die op de mensen azen. De hemel is niet wat de christelijke traditie ervan heeft gemaakt. De hemel is niet de grote

aankomsthal van het eeuwige leven en nog veel minder dat grote bovennatuurlijke park waar onze gestorven geliefden op ons wachten. ‘

-‘Maar wat dan wel?’ Linda keek hem geschokt aan.

-‘Heeft een van jullie wel eens gelezen hoe Pascal over de ruimte spreekt? Hij bestudeert de sterren en verhaalt van die grondeloze diepten die hem bang maken. Dat is de hemel.

Ik heb nooit begrepen hoe die moderne astronomen die het heelal bestuderen met zijn oneindige aantallen hemellichamen, zijn zwarte gaten en zijn georganiseerde chaos waarin onze aarde een soort tennisbal is aan de rand van een van de heelallen, zo opgewonden kunnen praten over een realiteit waar wij ten hoogste 5% van kennen.

Ik ben bang voor de hemel. En ik meen dat de eerste christenen die angst deelden.’

-‘Nu je het zegt,’ zei Johan, ‘hoor ik daar iets dat mij altijd heeft dwars gezeten. In de boeken van het Nieuwe Testament is helemaal geen sprake van de hemel als het lieflijke paleis van God. In de evangelieverhalen wordt voor de toekomst van de Jezus-volgelingen het beeld van het Koninkrijk van God gebruikt, niet de hemel. De hemel is de plaats waar God zijn heerschappij heeft gevestigd; het is de plaats van de verborgen administratie. Johannes op Patmos ziet de vreselijkste dingen in de hemel en vanuit de hemel plaatsvinden. Onze plaats is het niet. Er wordt gezegd dat aan het eind der tijden het nieuwe Jeruzalem uit de hemel neerdaalt op de aarde en niet dat het aardse Jeruzalem naar de hemel gaat.’

-‘Maar de hemelvaart van Jezus dan?’ vroeg Linda.

-‘Ach kom nou toch,’ Tom klonk bijna snierend, ‘dat is toch allemaal primitieve mythologie?’

‘Dat kan wel’ antwoordde Martin hem, ‘maar mythen zijn zin-verhalen. En ik meen me te herinneren dat Jezus wel wegvoer van zijn leerlingen, maar dat de pointe van het verhaal is dat hij terug zal komen *op aarde*. Vanuit de plaats waar God zijn troon heeft *gevestigd*. Hemel is de plaats waar Gods grote strijd heeft plaats gevonden. Nee, de hemel is veel beangstigender dan de kerken ooit hebben durven aangeven. Maar het is wel opvallend dat Jezus leert bidden tot de God die strijd voert in het verborgene en dat hij hem toch vader noemt.’

Je moet dus niet te veel maken van dat paternalistische beeld, van een falende aardse vader. Niet dat het erg is om een ander beeld voor God te kiezen. Er zijn er precies honderd in de bijbel om je keuze te maken. Ik denk alleen dat als je aan de bijbelse gegevens trouw wilt blijven dat je dan de spanning moet volhouden tussen de God waarvan wij niets weten en zijn openbaringen die het ons mogelijk maakt om zinvol over hem te spreken en zelfs met hem te communiceren.

Wat het Onzevader ook *niet* betekent, het betekent in ieder geval dat er een geheimzinnige communicatie plaats vindt met die verschijningen van God die wij wel bij benadering kunnen vatten.’

-‘Nee, dat is het niet. Je hebt die overwegingen nodig om je te realiseren dat het bij al die “titels” gaat om *benaderende beelden*. En je merkt in de geschiedenis dat mensen dat nog wel eens vergeten en beelden tot zaligmakende dogma’s maken.’

Van achter het dressoir klonk ineens de stem van Maria. ‘Dat is toch niet zo gek’ zei ze, ‘om over God te spreken als de Onkenbare, de Verborgene, degene die alles doordringt, alles beweegt en alles op zijn eigen manier vormt, en om tegelijkertijd te weten dat hij zich kenbaar maakt doordat hij mensen roept als zijn vertegenwoordigers en door hen spreekt? Ik heb nooit begrepen dat mensen daar zo moeilijk over doen. Gewone hooggeplaatste mensen doen toch hetzelfde? En

niet alleen dictators zoals Hitler of Stalin, maar ook onze eigen koningin. Al die mensen hebben twee gestalten, één die zich aan het gewone menselijke verkeer onttrekt en één die ervoor zorgt dat er toch contact met hen mogelijk is.

Ik begrijp niet waarom wij dan zo spastisch doen over het contact met God of over het feit dat hij zowel verborgen als benaderbaar is.

Ik heb er geen probleem mee dat God zowel mijn begrip cte boven gaat als ook benaderbaar is al 'vader'. Ik vind dat juist geweldig. Ik zing hem toe, verneder mij voor hem en ik benader hem tegelijkertijd als een kind. Zoals mensen die bij de koningin op de thee mogen komen. Die kennen die combinatie van grootheid en gewoonheid ook al, maar dan in het klein.'

Maria's opmerkingen werden met gelach ontvangen. –'O wijze Maria, waarom schuif je niet aan,' vroeg Peter; 'zo te horen ben je hard nodig rond de tafel.'

-'Nee, ik blijf liever voor het eten zorgen. Ik hoor toch wel wat jullie zeggen. En als ik me niet bedwingen kan flap ik er gewoon wat uit. Zo zit ik in elkaar. Maar het meeste bewaar ik voor als jullie weg zijn. Ik vind het fijn dat jullie hier komen, dat wel'.

Tom keek haar strak aan. 'En wij komen hier graag' zei hij. 'Wat u daarnet zei is helemaal waar. We vullen onze spiritualiteit meestal met onze ervaringen, dat geldt voor mij zeker.' 'Ja' glimlachte Maria, 'maar u bent een gevoelig mens en u weet dus ook dat we soms ons leven vullen met wat we *verlangen* en niet met wat we *ervaren*. Daarom bid ik ook tot onze Vader *die in de hemel is*. Hemel is voor mij het huis van verlangen. Daar zijn mijn moeder, mijn broer en ook een van mijn kinderen. Wat dat betekent weet ik niet precies. Ik stel; me heus geen groot landgoed voor met een mooie tuin. Voor mij gaat het om een realiteit die *geborgenheid*. En dus ook wat *verlangen* oproept. Is dat niet wat hemel betekent: *verborgen huis van verlangen*?

Martin keek haar scherp aan. 'U hebt dat prachtig gezegd, mevrouw'. In de joodse traditie - en het Onzevader is natuurlijk een gewoon Joods gebed – is de hemel een ander woord voor Verborgenheid. Pas later hebben de theologen er een plaatsbepaling van gemaakt. Ik bid tot God , die verborgen is. Maar u hebt dat misschien nog veel beter vertaald door *het huis van verlangen*.' En toen Maria de kamer verliet zei hij tegen de anderen: 'Wat een bemerkenswaardige vrouw.'

'Onze Vader die in het verborgene is. Onze vader die zijn troon zet temidden van de gevaarlijke onbekende machten. Onze vader die in het huis van verlangen woont.' Johan zat driftig aantekeningen te makern. 'Wat een rijkdom aan beelden! Wat triest dat er zoveel generatie's zijn geweest die van de hemel een soort sanatorium voor de uitverkorenen of voor de begenadigden hebben gemaakt. Zelfs de kunstenaars hebben daaraan meegewerkt met hun schilderijen over het laatste oordeel. Hemel als God's hotel, dat zit bij de meeste mensen in hun kop.

'In mijn kop niet' zei Leentje. 'Ik ben niet zo van een leven na de dood waarbij de meeste mensen naar de hel gaan en een klein groepje naar de hemel. Ik heb altijd geweten dat de hel hier op aarde was en daarom ook nooit anders geloofd dan dat de hemel op aarde is. Maar *huis van verlangen* vind ik mooi. Voor mij is traditie zoiets als smeltend ijs. Het lijkt bikkelhard maar het kan ook zacht worden. En voor van avond eigenlijk wel genoeg.

'Ik bestel nog een flesje wijn' zei Peter geheimzinnig. 'Maria heeft mij verteld dat ze nog een restant heeft dat niet gemist mag worden.'

'Die betaal ik dan' riep Tom.

'Genoteerd' mompelde Linda.

E-mails bij hoofdstuk II - VERKENNING

Van: Johan

Aan: Leentje.

Hoi. Ging dat goed, gisteren? Het was allemaal indringend en soms zelfs ontroerend maar wel erg 'biechterig' of niet? Eigenlijk had ik meer verwacht over de tekst te spreken en niet zo veel over onszelf. Had ik meer input moeten inbrengen?

Johan

Van : Leen

Aan: Johan.

Ook hoi. Nee, dat vind ik helemaal niet. We begonnen onze gesprekken omdat we allemaal vonden dat we onze persoonlijke traditie slordig hebben behandeld. Dat heeft heel persoonlijke gevolgen, lijkt me. Gisteravond waren we eerlijk over de kracht van die traditie, alsof we een beetje aan het inhalen zijn. Dat is een hoogst persoonlijk gebeuren, toch?

Of wilde je iets anders kwijt?

Liefs, Leentje

Van: Johan

Aan: Leentje

Slimmerd! Je hebt gelijk, zoals zo vaak. Ik ben nooit weggegroeid van mijn traditie en ben daarom ongeduldig om werkelijk met de tekst aan de slag te gaan.

Wat ik gisteren eigenlijk miste is het inzicht dat bidden altijd over de toekomst gaat. In dat prachtige verhaal over Linda's zusje bleef bidden toch steken bij iets van vandaag: er moet nu iets veranderen. Terwijl ik denk dat het Onzevader mede daarom zo sterk is omdat het ons aan de toekomst verbindt. Moge Uw Naam, ..Moge uw rijk...Moge Uw wil... Als je dat leert bidden word je als het ware de toekomst ingetrokken. Ik richt me niet naar achteren, ik concentreer me niet op het heden, maar ik strek me uit naar voren toe.

Bidden is dan niet: onze eigen zorgen voor het Aangezicht van God brengen of zoiets, , geen wenslijstjes maken, zelfs geen leegte scheppen om het Andere een kans te geven, maar zoiets als rücksichtslos kiezen voor de toekomst? Wie leert bidden wordt de geschiedenis ingetrokken. En dat is wat mij betreft geen theorie.

Ik denk dat veel mensen moeite hebben met bidden omdat ze eigenlijk alleen maar korte termijn hulp zoeken.

Dat ontroerde ons ook zo in de geschiedenis van Els: het was het verhaal van een mens die als het ware wegvloog naar haar toekomst toe. En dat blijft waar ook als er geen mensentoeekomst is. Of hoe je dat moet zeggen.

Liefs, Johan.

Van: Leentje

Aan: Johan

Bidden is geen boodschappen doen maar investeren. Het is kiezen voor de toekomst. Dat is verhelderend ook al is jouw mailtje een beetje tegenstrijdig. Je vind aan de ene kant dat we teveel over bidden spraken als over iets dat alleen op het heden concentreert maar je bent tegelijkertijd ontroert door het verhaal van een meisje dat 'naar de toekomst vliegt'. Ik denk dat die twee dingen bij elkaar horen: je bidt voor het nu en je word de toekomst ingetrokken.

Ik heb dat in mijn praktijk ook vaak. Als het je lukt om iemand in het reine te brengen met het nu, krijgt ze – ik werk met vrouwen- onverwacht toekomst. Dat vond ik zo goed aan ons gesprek gisteren. Er was veel 'geschiedenis' – Martin, Jaap, Linda – maar het had allemaal met nu van doen en dus ook met morgen.

Maak je dus geen zorgen over gisteren. Het was een goped gesprek. Ik zou er graag iedere week zo eentje voeren..

Laat ons groepje maar gewoon zijn eigen gang gaan, denk ik.

Dag. Leen

Van: Linda

Aan: Allemaal

Goede morgen!

In maakte een verslag van ons gesprek en bedacht toen dat we gisteravond eigenlijk helemaal niets hebben gezegd over "onze" Vader. Dat viel mij op bij het nog eens nadenken over mijn eigen verhaal over Elsje. Dat was zo'n gemeenschapsgebeuren, als ik dat woord kan gebruiken. Wat we gisteren over bidden zeiden was zo individualistisch. Begrijp me goed, van mij geen kwaad woord over individualisme, maar het viel me toen ineens op dat het Onzevader eigenlijk helemaal geen individulastisch gebed is maar een gemeenschapsgebed. Komt daar ook het formele vandaan?

Johan, ben je daar?

Linda

Van Johan

Aan: allemaal

Ja, ik ben er nog.

In het Nieuwe Testament wordt op allerlei manieren over bidden gesproken. Er zijn blijkbaar gebeden die je "in de binnenkamer doet".

Dat zijn de gebeden die niemand iets aangaan, de meest persoonlijke. Kreten van wanhoop of dankbaarheid. Paulus schrijft aan de Romeinen dat wij niet eens weten hoe wij bidden moeten maar dat Gods Geest ze voor ons "vertaalt" als het ware. Dan zijn er gebeden voor in de gemeenschap, voorbeelden te over in de brieven van Paulus, vooral die aan de gemeente in Korinthe, waar met die publieke gebeden nogal wat mis ging. Dan zijn er de psalmen, die ik- gebeden werden, ook

al functioneerden ze vooral in de gemeenschap. Ik denk dat het Onzevader zo'n gemeentegebed is. Daar dankt het ook zijn formele structuur van twee keer drie aan: Naam, Rijk, Wil; en daarna: brood, vergeving, verlossing. Drie beden over God, drie beden over ons. Bidden kan dus ook een kunstwerkje opleveren.

Voor mij is het bijzondere aan het Onzevader dat je het niet alleen met "anderen van ons" bidt maar dat je ook als het ware meegetrokken wordt in dat gebed. Zelfs als je er niet gespannen bij meedenkt, word je erin opgenomen. Zo'n beetje als in een concert waarin je kunt afdwalen met je gedachten en toch worden meegenomen in een melodie die de muzikanten zonder een moment te verflauwen heel gedisciplineerd spelen. Voorzichtig gezegd: ik vind het niet zo erg als in een kerkdienst het Onzevader nogal vanzelfsprekend wordt opgezegd: het is ook een liturgisch gebed.

Johan.

Van Martin:

Aan: Johan.

Mooi Johan! Maar vergeet niet dat het een joods kunstwerkje is. Voor alles levert Jezus hier een kunstige geconcentreerde versie van de grote joodse gebeden. We danken het Onzevader – althans volgens de Vertellers- aan een vraag van de leerlingen van Jezus die hem vragen om hen te leren bidden. Dat was geen ongebruikelijke vraag in die tijd. Leraren leerden hun leerlingen bidden.

Jezus geeft zijn vrienden een prachtige compilatie van Israels gebeden.

Je bidt dus ook met Israel mee, het gelovige Israel bedoel ik dan.

Kijk maar mee:

Onze Vader	Gelijk een vader zich ontfermt. Ps 102,13
Die in de hemel zijt	De plaats van uw woning, de hemel I kon. 8,32
Uw Naam worde geheiligd	Heilig. is Zijn Naam, psalm 105,3
Uw rijk kome	Uw koningschap is er voor alle eeuwen Ps 145
Uw wil geschiede	leer mij Uw wil te doen... psalm 143
Geef ons heden ons dagelijks brood	'Brood uit de hemel hebt Gij hen gegeven, Nehemia 9,15
Vergeef ons onze schulden	Gij hebt de schuld mijner zonde vergeven, Psalm 32,5
Gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren	Iedere schuldeiser moet iedereen zijn schuld kwijschelden (in het zevende jaar), Deut 15,2
En leid ons niet in verzoeking	Ik heb u beproefd in de smeltoven der der ellende. Jes 48,10I
Maar verlos ons van de boze	Wend je tot de Heer! Laat Hij je verlossen. Hij houdt toch van je? Ps 22,9.

En dan zijn dit alleen nog maar citaten uit de Psalmen. Je kunt ook de bekende en 'populaire' gebeden van de religieuze gemeenschap in zijn tijd naast het Onzevader leggen. Maar ik prefereer vindplaatsen in de Psalmen aan te geven omdat uit alle Vertellingen over Jezus'leven blijkt hoeveel hij daarvan hield. Vergeet niet dat Jezus aan het kruis niets anders dan psalmteksten sprak
Met een hartelijke groet,
Martin.

Van Tom
Aan Martin

Dag Martin,
Johan liet me je mailtje lezen over het joodse karakter van het Onzevader. Wat betekenen die woorden: "Je bidt dus ook met Israel mee, het gelovige Israel dan"?
Tom

Van: Martin
Aan: allen

Beste allemaal,
Ik herinnerde Johan in een mailtje eraan dat het Onzevader een knappe samenvatting is van de grote joodse gebeden. Ik schreef hem: "Je bidt dus ook met Israel mee, het gelovige Israel dan" En nu wil Tom weten wat ik daarmee bedoel. Dat wil ik graag jullie allemaal verklaren omdat het mij zo ter harte gaat. In Tenach - het Oude Testament, je weet wel - is Israel een merkwaardige naam. Het is eerst de naam die Jacob krijgt als hij met God heeft geworsteld in de nacht en dat heeft overleefd. Jacobs nakomelingen, de kinderen van het Verbond met God heten dan ook collectief Israel. Het hele volk dus. Maar het volk Israel bestaat altijd uit gelovige en ongehoorzame mensen. Het gelovige deel, dat is het deel dat werkelijk op God vertrouwt, cq in Hem gelooft, - geloven en vertrouwen zijn hetzelfde woord - houdt het verbond in stand. Hun geloof "redt" ook het ongelovige deel, zoals altijd het "ware" deel van een gemeenschap de hele gemeenschap meetrekt en draagt. Denk maar aan ons eigen volk in oorlogstijd of in crisistijd.
Voor het begrip van bidden is dat van belang. Bidden is nooit iets dat je helemaal alleen doet, zelfs niet bij de binnenskamers gebeden: je bent altijd deel van een gemeenschap. Je gebruikt hun woorden maar vooral ook hun beelden. Hoe anders en hoe eigentijds ons geestelijk leven ook is, het blijft op vele manieren schatplichtig aan de gemeenschap: gedeelde traditie, gedeelde moderniteit, gedeelde twijfel, gedeelde belijdenis. Toch? Het geloof van de gelovigen draagt ook het ongeloof van het individu.
Heidenen houden niet van die gedachte, maar hij is oerjoods.
Tot spoedig ziens,
Martin.

*Van : Linda
Aan: allemaal*

Martin schrijft dat bidden iets is dat je nooit helemaal alleen doet en dat zelfs bij "gebeden in de binnenkamer 'er altijd nog zoiets is, als een traditie van anderen waar je jezelf deel van maakt. Moeten we dat dan niet veel sterker onderstrepen?

Wij komen haast allemaal uit een traditie waarin je leerde dat je je alles persoonlijk moest eigen maken: gebedjes voor het slapen gaan, bidden voor je ouders en de rest van de familie. Op school werd ons al geleerd om 'stil' te bidden en dat was iets veel 'hogers' dan het bidden met de hele klas.

Het heeft mij altijd dwars gezeten.

Ik kan mij niets voorstellen bij het persoonlijke gebed. Ik met God in mijn kamertje? God, de almachtige schepper van hemel en aarde, die als een soort biechtvader op mijn persoonlijke gebed reageert? Ik vind dat eigenlijk onbeleefd...

Daarom was ik getroffen door Martins opmerking dat je bidden eigenlijk nooit alleen doet. Bidden is dan een gemeenschap-constituerend iets. Het is de oer-taal van de gezamenlijkheid. Bidden is voor mij aanhaken, meedoen. In een bepaalde gemeenschap aangetroffen willen worden.

In onze kerk staat het Onzevader in de zogenaamde Belijdenisgeschriften: het hoort tot het gemeenschapsbezit. Wat persoonlijk bidden is weet ik niet zo goed, maar 'meedoen' kan ik heel goed. Het Onzevader is toch ook een soort volkslied?

Linda.

*Van Jaap
Aan allen.*

Linda zei het gisteravond in de auto nog mooier: Wat we aan het doen zijn, zei ze, is een inburgeringscursus. We proberen een oude taal nieuw te leren. We leren een volkslied van buiten. We oefenen eerlijkheid en een uitwisseling van emoties.

Dat is mooi, vond ik, vreemdeling die ik vaak ben..

*Groet,
Jaap.*

Hoofdstuk III

DE NAAM

Een regenachtige herfstdag. Mensen met parapluï die haastig langs elkaar heen schuiven. Bij zulk weer maken mensen liever geen contact, natte naasten heb je niet lief. Veel doorweekte jacks en prikkende paraplu's.

De stad is onherbergzaam; er zijn geen bedelaars, geen daklozen, geen straatmuzikanten en geen winkelende mensen te bekennen. Boodschappen doen moet, winkelen niet.

Tussen de huizen is maar weinig lucht te zien, en wat er aan laaghangende flarden wolken te zien is te zien is jaagt voorbij. Het is koud voor de tijd van het jaar.

Peter de Visser, op weg naar zijn afspraak met de gespreksgenoten, heeft zijn auto ver weg geparkeerd en loopt nu, zonder jas, met de kraag opgeslagen naar de Opkamer, zoals hij hun rendez-vous plaats zijn gaan noemen. Vandaag is de derde bijeenkomst. Bij binnenkomst blijkt er al een discussie gaande te zijn.

-‘Bidden is toch vooral een gesprek met jezelf?’, hoort hij Tom fel tegen Jaap zeggen. Een vraag die geen antwoord verwacht. Tom staat tegen de verwarming geleund met zijn jas nog in zijn hand. Alsof hij net was binnengekomen en ook meteen weer weg wilde.

‘Wat moet ik me anders voorstellen bij een paar miljard mensen die iedere dag het woord tot God richten en die dan allemaal worden aangehoord, gesorteerd en op hun wenken bediend? Dat is toch een absurde gedachte?’. Tom kijkt Jaap onderzoekend aan.

‘Begrijp me niet verkeerd. Ik vind het helemaal niet negatief om bidden als een gesprek met jezelf, als een soort interne dialoog te verstaan. We denken toch al te weinig na en nemen veel te weinig tijd om ons eigen innerlijk op orde te krijgen. Dus volgens mij is het alleen maar winst als je zo'n gesprek met je zelf voert tegen de achtergrond van je traditie. Als ik al bid, - als, als, als -, dan ben ik als een soort Zenboedist die zich concentreert op wat ik ten diepste geloof, hoop en wil kunnen doen. Ik breng mezelf en wat me bezig houdt, voor mijn part de krant en het Journaal, in een soort confrontatie met wat ik als mijn diepste verlangens en vertrouwen beschouw. Maar daar heb ik geen theorieën voor nodig over een persoonlijke God die naar mij luistert.’

Jaap schudde zijn hoofd.

‘Een gesprek met mezelf? Daar kan ik niets mee. Man, ik ken mezelf niet eens. En ik vertrouw mezelf al helemaal niet. Maak je geen zorg, ik heb mezelf redelijk in de hand en als ik mijn zelfcontrole kwijtraak is Linda er ook nog, maar dat ik iets moois en dieps zou vinden in de schachten van mijn eigen Ik, daar heb ik geen vertrouwen in. Ik ben geen god in het diepst van mijn gedachten. En jij ook niet Tom. Als ik spirituele mensen om iets benijd dan is het nu juist dat ze niet in zichzelf zijn opgesloten. Dat zij zich van voren en van achteren uitgedaagd voelen. Bidden een gesprek met jezelf noemen, dat is voor mij een zwaktebod.

Ik zal je wat vertellen : in mijn vak heb ik vooral te doen met mensen die collega's zijn. Dat zijn ze soms heel goed in, maar minstens even vaak stellen ze elkaar nogal teleur. Mensen hebben nu

eenmaal allemaal hun eigen agenda en zoeken hun eigen winst. Ook de aardigsten onder hen. Zonder dat daar iemand van buitenaf, een chef, een baas, een adviseur of weet ik wie, hen om de tafel zet, een analyse maakt van hun wensen en verlangens en die bespreekbaar maakt, lopen ze grote kans in hun eigen kringetje rond te blijven lopen.

Is het anders met geestelijk leven of spiritualiteit? Alles staat en valt met iemand of iets, een stem of een geest, die van buiten op ons toekomt. Iets of iemand dat of die ons uitdaagt. Een mens, een vriend, een vijand, God, een engel voor mijn part.'

Tom hing zijn jas op. Hij schudde zijn hoofd. 'Misschien hebben we het wel nergens over Jaap,' zei hij. 'Alles wat ik weet, denk, hoor en doe, komt op de een of andere manier uit mij, maar dat spreekt nog niet tegen dat wat van mij komt is opgewekt door iets van buitenaf. Die oude discussie dat God en geloof een projectie zijn vanuit onszelf, heeft mij nooit zo geboeid. Laat het allemaal projecties zijn dan verleg je de vraag alleen maar: wie of wat brengt mij ertoe om te projecteren? Waar komen de beelden vandaan die Plato op zijn rotswand ziet? Ik kan niks met een persoonlijke god omdat het mij te primitief voorkomt. Ik kan mij niets voorstellen bij een wezen dat miljarden mensen begeleidt of zelfs maar ziet, maar ik geef graag toe dat diezelfde primitieve beelden heel levensvormend kunnen zijn. Misschien is het zo dat ik mij niet aan het wezen van de al die spiritualiteit erger maar aan de vorm'.

- 'Dat ken ik ook.'

- 'Maar vergeet niet dat ook die vormen heel levensvormend en levensontwrichtend kunnen zijn.'

Peter omhelsde grinnikend Maria:

- 'Lieve Maria, wat goed om je weer te zien! De heren zijn al weer volop in gesprek, hoor ik, maar ik zou eigenlijk graag eerst een drankje van je willen hebben. Linda is eral? Heeft zij al wat besteld?'

- 'Maak je geen zorg. Iedereen is meteen aan de wijn gegaan, Peter. En wat het gesprek tussen mijnheer Doete en professor Diepering aangaat, die lijken een grote discussie te hebben maar ze hebben het , als je het mij vraagt, over hetzelfde met andere woorden.'

- 'Zo klonk het niet bepaald. Toen ik binnenkwam had Tom God niet nodig om te bidden en vond Jaap een gesprek met zichzelf een vreselijke gedachte.'

- 'Dan heb je niet goed geluisterd, Peter! Tom Doete wil wel bidden maar wantrouwt alles dat van buiten op hem afkomt en Jaap Diepering wil graag bidden maar wantrouwt zichzelf. Wat is dan het verschil?'

- 'You tell me, Mary!'

- 'Het verschil is dat de ene doodsbang is dat hij er een zelfgemaakte God op na houdt en dat de ander bang is dat Hij zichzelf tot God uitroept.....twee heel spirituele mensen, ieder aan een andere kant van een spiegel.....'

'O Maria, jij bent zo wijs...'

Het gezelschap zette zich aan tafel. Maria bracht drie schalen binnen. Brood stond al op tafel. 'Vissoep vandaag, 'zei ze, en witte wijn die mijnheer Sluiter uit de Elzas heeft meegebracht. Mevrouw de Visser, wilt u opscheppen?'

- 'Ik wil best opscheppen, Maria, als jij mij kunt uitleggen waarom je Peter bij zijn voornaam noemt en ons allemaal blijft mijnheren en mevrouwen. Hebben jullie soms wat samen?' Luid gejoel rond de tafel: 'vooruit Peter, voor de dag ermee!'

Peter de Visser trok een doodernstig gezicht. Hij verhief zich van zijn stoel, liep om de tafel heen naar Maria toe, sloeg een arm om haar heen en hief zijn glas.

-‘Leen’ zei hij met omfloerste stem, Leen en vrienden, Maria en ik moeten jullie een bekentenis afleggen. Sinds de laatste keer dat wij samen hier waren ben ik een of twee maal alleen hier naar binnen gelopen toen ik toch in de stad moest zijn en heb hier gegeten. En niet zomaar gegeten, maar vissoep gegeten! De beste vissoep die ik ooit heb gehad. Daarbij heb ik met Maria lange gesprekken gevoerd, die jullie niets aangaan. En al etend en pratend met Maria, ben ik mij bewust geworden dat er iets heel moois tussen ons is opgebloeid. Dat heb ik jou overigens meteen opgebiecht! En ware het niet dat Maria oud genoeg is om mijn moeder te zijn, dan weet ik nog niet wat er gebeurd zou zijn..’

-‘En wat zou er dan gebeurd zijn?’ vroeg Leentje met gespeelde verontwaardiging.

-‘Dan zou ik Mormoon geworden zijn en mezelf twee vrouwen hebben genomen..!’

-‘Alleen als ik dat wilde, dan toch! Maria maakt zich los uit zijn arm en ging naar Leentje toe. ‘Ik wil je graag bij je voornaam noemen, Leentje’ zei ze hartelijk, ‘en niet alleen om die kwajongen die je getrouwd hebt, maar ook omdat ik me tot jullie van de eerste avond af heb aangetrokken gevoeld.’

-‘En wij dan? En wij dan?’ riepen de anderen.

-‘Dat geldt ook voor jullie’.

-‘Zelfs voor mij’, vroeg Martin?

-‘Zelfs voor U, zelfs voor jou.’ Iedereen lachte.

-‘Ik drink op moeder Maria!’ Johan hief zijn glas. ‘Maar vooral op haar vissoep’ zei Maria.

Martin gaf de aftrap.

-‘Als jij zou moeten opgeven wat je te binnen schiet bij die eerste bede van het Onzevader, Jaap, wat zou je dan zeggen?’ Hij keek over zijn brillenglazen naar Jaap Diepgering, die nog ijverig met een stuk brood zijn bord aan het schoonmaken was. ‘Uw Naam worde geheiligd, wat denk je daarbij?’

-‘Niet vloeken’ Linda was hem voor.

-‘Heiligen betekent toch “apart zetten”?’ vroeg Jaap, alsof hij Linda niet had gehoord.

-‘Dus?’

-‘De Naam moet iets bijzonders blijven.’

-‘Maar welke Naam?’

-‘De Naam God’.

-‘God is geen naam, god is een zelfstandig naamwoord dat een soort aangeeft. Hoe heet God?’ ‘Ik weet het niet.’ Jaap zweeg geïrriteerd.

-‘Waarom reageer je nou zo geïrriteerd?’ vroeg Leentje.

-‘Omdat professor niet weet wat een zinnetje betekent dat hij jarenlang een aantal keren per week heeft opgezegd’. Peter grinnikte.

-‘Jij wel dan?’

-‘Natuurlijk wel. Ik ben op Catechisatie geweest en ik heb goed opgelet. ‘Naam’ betekent ‘wezen’. Je naam dat ben jezelf. *Hallo, met Diepering!* Dat betekent toch gewoon: ja, met mij? M’n naam dat ben ik zelf. God’s Naam, dat is Hijzelf.

De Naam heiligen betekent God niet misbruiken; Zijn eigen karakter erkennen; ervan afzien om

maar van alles 'in Gods naam 'te doen.' Hij keek triomfantelijk rond. 'Geslaagd voor m'n tentamen professor? En toen, ernstiger:

- 'Nee, alle gekheid op een stokje. Ik heb een collega die niet zo'n erg goeie beestenchirurg is, je weet wel, zo'n slager in een witte jas, die er maar wat op los snijdt. Iedere keer als hij gaat opereren kijkt hij het dier onder zijn handen treurig aan en spreekt plechtig: In gods naam dan maar. Dat betekent zoveel als: God zegene de greep en ik kan jullie meedelen dat die zin niet veel goeds voorspelt. Dat ergert mij gruwelijk. Als mensen 'in gods naam' zeggen kun je er in de meeste gevallen van op aan dat zij niet veel verantwoordelijkheid willen, óf zonder veel gedoe onverantwoorde risico's nemen óf dat ze kracht willen bijzetten aan iets waar ze geen raad mee weten. Ik doe niks in Gods naam.'

Jaap keek hem onderzoekend aan: 'Wat een speech zeg. Zo ken ik je nauwelijks. Wie had dat gedacht? Peter op het oorlogspad tegen het ijdel gebruik van de Naam des Heren! En dat van zo'n oud vloekbeest. Wat zit daar achter jochie?'

'Ervaring, eikel!'

- 'Vertel op..'

Peter keek hulpzoekend naar Leentje. 'Moet ik?'

- 'Je hebt het zelf uitgelokt, liefde.'

Peter keek de kring rond. De anderen keken hem vol verwachting aan.

- 'O.K. Uw naam worde geheiligd, dat is mijn eerbetoon aan Arletty.'

De anderen barstten in lachen uit. 'Nou ja, Peter...!'

Peter lachte mee, maar niet erg van harte.

- 'No kidding 'zei hij. 'Ik heb het Leentje al vaker opgebiecht, maar het is serieuzer dan jullie denken. Ergens in mijn middelbare schooltijd ben ik vreselijk verliefd geworden op een filmster. Eentje die ik nooit in het echt heb gezien en alleen maar kende van het witte doek. En nog wel een Franse actrice.'

- 'Op Arletty?! Martin Sluijter keek hem vragend aan.

- 'Kennen jullie *Les Enfants du Paradis*?'

- 'De film?'

- 'Het speelt in Parijs, ergens aan het eind van de 19^e eeuw. Arletty speelt een prachtige vrouw die zich op de kermis tegen betaling naakt laat bekijken terwijl ze een bad neemt in een regenton. Allerlei brave burgers, in jacket met hoge hoed, verdringen zich om die ton. Arletty is een klassieke schoonheid, rank en van een betoverende vrouwelijkheid.

Op dezelfde kermis speelt Jean Louis Barrault een treurige mimespeler, nog zo'n onvergetelijke rol. Die twee vallen voor elkaar als een blok, ook al is Barrault getrouwd en wordt Arletty onderhouden door de directeur van de kermis. Eerst ontlopen ze elkaar nog maar dan op een avond komen ze elkaar tegen ergens in Montmartre. Het is donker en zwoel buiten. Ze staan zwijgend tegenover elkaar totdat Barrault vraagt: Comment vous appelez vous? Hoe heet je? En Arletty, die een hele penetrante, nasale stem had, antwoordt: *Garance, comme les fleurs...*' Peter zweeg.

- 'Nou, én? én?' riep Jaap. Leentje keek de kring rond. 'Snappen jullie dat niet?' vroeg ze met een lief stemmetje.

- 'Nou, nee, niet helemaal' zei Johan voorzichtig.

- 'Die naam, oen!' Peter keek hem half ernstig, half lachend aan. 'Iedereen met een klein beetje gevoel in zijn lijf voelt dat met het prijsgeven van haar naam, Garance haar hele

ziel bloot legt. Haar naam, dat is ze zelf. Ik heb die film wel twintig keer gezien. Ik kon er niet genoeg van krijgen. Dat ze zichzelf aan ons in die bioscoop gaf door haar naam te noemen’.

-‘En pas toen hij hem met mij had gezien, brak de betovering’ zei Leentje. ‘Daar moet je niet gering over denken. Hij wou mij in het begin ook nog Garance noemen, maar dat liet ik me niet doen.’

-‘Namen zijn meer dan je denkt, Diepering’. Peter grinnikte, ‘ ik ben maar een gewone veebonk, maar die ene scene uit een oude franse film betekende meer voor me dan je kunt begrijpen. Ik praatte er ooit over met een vriendin van mijn moeder, een slimme vrouw, die in het ziekenhuis werkte als geestelijk verzorgster en die liet mij zien hoe namen het wezen van mensen kunnen zijn. Hoe belangrijk het is dat mensen vlak voor hun dood bij hun naam worden genoemd. Hoe mensen eenzaam kunnen zijn doordat niemand hen meer bij hun eigen naam noemt. Hoe misdadigers zichzelf ontlopen door verschillende namen aan te nemen. Hoe schrijvers pas anderen kunnen tekenen als ze zelf een pseudoniem gebruiken. Hoe oudere mensen vriendschap bezeugen door elkaar hun voornaam prijs te geven.

Je kent toch het sprookje van Repelsteeltje wel? Iedereen die zijn naam kent heeft macht over hem. En misbruik maken van een naam, dat kan dodelijk zijn. Iemand anders de schuld geven: dat heeft Jaap gedaan, of dat heeft Johan gedaan.

Die vriendin van mijn moeder vertelde mij dat in de Tweede Wereldoorlog vluchtelingen en verzetsmensen hun leven te danken hadden aan het kunnen en mogen noemen van een naam. Ik kom van haar of ik mocht u bellen van hem. Naam is de persoon zelf. Zij liet mij zien dat wat veel mensen doen, bidden “*in Jezus’ naam*” ‘bijvoorbeeld, nog heel wat anders is dan je achter die naam verschuilen of je erdoor proberen te legitimeren. Het duidt gemeenschap aan of het is een vloek. Ik heb dat nooit vergeten. Om het maar eens grof te zeggen: ik heb de naam van Garance altijd geheiligd...Ze is voor mij sinds die puberachtige reactie op haar film altijd het symbool van de liefde gebleven...Van het hele Onzevader heb ik daarom de eerste zin altijd als vanzelfsprekend ervaren. Wat ik verder ook niet snap, die eerste bede is mij sinds ik zeventien was volstrekt duidelijk. *Garance....comme les fleurs.*’

Johan keek Peter peinzend aan. ‘Jij bent me er een, Visser’, zei hij hoofdschuddend. ‘Dat had ik van jou helemaal niet verwacht. Een heel samenhangend verhaal zonder grappe en grollen. Maar je hebt gelijk. Namen zijn meer dan je denkt, ook al gaan we er vaak nonchalant mee om. Namen van grote mensen hebben zo’n vreemde kracht. Ik werd eens aan een jongen voorgesteld die Ghandi heette. Dat gaf me een schok, omdat ik die naam als een bijzonder wezen had opgeslagen in mijn hart. Had geheiligd als je wilt. Namen als Hitler, Stalin, Mao, Pol Pot zijn veel meer dan namen. En dat geldt ook voor Martin Luther King of Churchill of Ghandi.

-‘Maar God heeft helemaal geen Naam!’ Tom keek gramstorig de kring rond. ‘Jullie geven daar wel een mooi nummertje fenomenologie weg, maar het is niet erg relevant voor die rare bijbeltekst. Natuurlijk staat *Naam* voor *Wezen*, dat heb ik ook geleerd, maar ik het *ook* geleerd dat het zo bijzonder is dat die God van de bijbel nou juist helemaal geen naam heeft. Als Mozes vraagt hoe Hij heet dan krijgt hij geen antwoord: zeg maar tegen die arme slaven in Egypte dat IKBEN-DIEIKBEN je heeft gestuurd. Dat is geen naam maar een woordenspel of een raadsel. En dat hebben we geweten. Als God geen naam is maar een soortwoord dan noemen mensen alles wat ze niet willen of alles wat ze graag willen god.

De meeste christenen die ik ken hebben het ook altijd maar weer over *God* alsof dat een eigen-naam is. Maar als je God geen naam mag geven dan weet je ook niet meer met welke van al die goden je te maken hebt.

En ik ken wel een paar goden *met* een naam, kan ik jullie verzekeren. Nooit van Mammon gehoord, of van Mars, of van Bacchus? Het is toch raar dat in de Tien Geboden - pardon Martin, de Tien woorden - God zegt : Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben! Maar tegelijkertijd Zijn naam niet prijsgeeft.

Toen ik theologie ging studeren duizelde het mij van wat daar heel verhullend *de pluriformiteit van god* werd genoemd. God zonder Naam werd de god met de vele namen. Ik werd geacht me daar eerbiedig in te schikken, God was immers groter dan wij. Eigenlijk, zeiden ze tegen me, kunnen wij Zijn Grootheid helemaal niet bevatten en daarom hebben we er moeite mee Hem te kennen! Hij werd de god-van-de-vele-namen. Zo werd het mogelijk om in de Naam van God van alles goed te keuren. Op die school waar ik op zat werd er een excuus van gemaakt om een kerk te verdedigen die de wapens zegent, die zich laat fotograferen naast Pinochet of Videla; of om de rijkdommen van het instituut te vergoelijken. Mammon was daar een God van zegen! Wie meer poen had was meer gezegend! En over Bacchus, de god van de lusten, zal ik helemaal maar zwijgen. Dat de God van de joden en de Christenen geen naam heeft maakt hem niet bijzonder, maar juist algemeen. Peter heiligt de liefde, *omdat die een naam heeft*. Eerst Garance en nu Leentje. Dat is meer dan een leuke anekdote. Dat is echt. Johan en ik heiligen elkaars naam: we hebben een verbond gesloten dat voor ons volstrekt apart is, uniek als jullie willen. Dat vind ik geweldig. Het ontroert mij en geeft mij zekerheid. Maar een God zonder naam? Bewaar me...'

Het was even stil. Johan keek een beetje ongelukkig naar zijn bord. Hij had dit soort uitbarstingen kennelijk al eerder meegemaakt. Linda schreef. Peter keek de kring zoekend rond. Hij had met zijn verhaal over de grote liefde van zijn jeugd iets anders bedoeld dan nu op tafel lag. Maria stond achter Tom peinzend bij het dressoir. Ze keek vriendelijk naar hem. Martin ving haar blik op en trok zijn wenkbrauwen op, maar Maria schudde bijna onzichtbaar haar hoofd. Wat ze ook dacht, ze wilde dat op dit moment kennelijk niet zeggen.

Leentje was de eerste die sprak. 'Oef' zei ze, 'daar gaat een dominee voorbij..ik bedoel: daar zijn we even stil van...'

- 'Ik bedoelde niet om.....'

- 'Nee, ik weet wel dat je het gesprek niet wilde afkappen, en ik moet eerlijk zeggen dat ik, zo gek als dat mag klinken, je een beetje benijd om die felheid waarmee je er op in hakt. Wij zitten toch eigenlijk maar een beetje te praten omdat we het interessant vinden en elkaar een beetje willen helpen. Jij maakt het iedere keer zo angstig direct. Dat vind ik eng maar ook wel goed. En wat je zei is waar: ik heb van god een eigennaam gemaakt in plaats van een soortnaam. En ik voel me machteloos wanneer andere mensen over God praten en blijkbaar iets of iemand anders bedoelen dan waar ik door wordt aangesproken.'

- 'Toen ik ondergedoken was', Martin Sluyter sprak zachtjes, als voor zich zelf heen, 'toen ik ondergedoken was had ik geen benul van God. Het woord was een naamloze abstractie, een *gevaarlijke* abstractie omdat de nazi's het gebruikten om ons uit te moorden, joden hem gebruikten voor berusting in hun lot en veel Nederlanders hoog van Hem opgaven maar blijkbaar genoeg

hadden aan een verhouding met Hem, die geen gevolgen had voor wat er met ons gebeurde. God werd een naam door vader Vis. Daar was een man, die een relatie had met iemand. Daar kon geen twijfel over bestaan. Het was ook geheimzinnig: zo'n grote zelfverzekerde man, die blijkbaar 'horig' was aan een Macht of een Inspiratie die hem tot mijn redder maakte.

Achteraf denk ik dat ik met die dubbelheid – God als de abstracte inspiratie van het kwaad en God als de persoonlijke inspirator van het goede – kon leven omdat we in die tijd allemaal vele namen hadden. Eigennamen, onderduiknamen, verzetsnamen. Namen verhelderden en verborgen. Om iemand te leren kennen en vertrouwen moest je het wezen achter de naam leren kennen. In zijn daden.

Tom heeft natuurlijk gelijk : er zijn vele goden met evenveel namen. En we weten waar ze voor staan: Mars voor oorlog, Mammon voor geld en bezit, Bacchus voor roes en genot. Ik kwets niemand als ik die goden afgoden noem.

Ik heb het over iets heel anders en heel wat meer fascinerend. Een god-zonder-naam, die zich toch laat kennen - soms en bijna in het verborgene – dat is toch nog wat anders dan al die crue verhalen die er in de godsdienstfilosofie worden rondgestrooid? In de bijbelboeken gaat het over een god, die combinatie is van afstand en nabijheid. Naamloos en daarom niet misbruiken – en toch kenbaar of herkenbaar. Wij onderstrepen die dubbelheid om Hem aan te spreken met een verpersoonlijking van zijn eigenschappen: we noemen Hem de Barmhartige, de Eeuwige of gewoon Vader. In die 'bijnamen' kun je ook jouw begrip van Zijn geschiedenis voor een tijdje vastleggen. Naam titels zijn veranderbaar. God 's titels veranderen al naar gelang van *onze* omstandigheden. Joden hebben te midden van pogroms vaak God de Almachtige genoemd, dat was niet hun ervaring maar hun belijdenis. Hitler bedacht een onbijbelse titel: De Voorzienigheid. Een beetje gelovig mens in de joodse en ook in de christelijke traditie ruikt bij zo'n titel dat daar wel degelijk wordt geprojecteerd.'

-Maar hoe kan ik dan een valse titel van een aanvaardbare titel onderscheiden?' vroeg Leentje. -'Ware titels zijn een combinatie van afstandelijkheid en nabijheid. Wie ze gebruikt moet zich kunnen legitimeren door de bijbehorende verhalen te kunnen vertellen.'

Martin keek de kring rond. "ik heb me geloof ik laten gaan' zei hij verontschuldigend. Nog één opmerking. Je moet nog eens nadenken, Tom, of het niet van wezensbelang is dat God *een Naam is en geen Naam heeft*. Natuurlijk - ik gebruik mythische taal - natuurlijk is het verwarrend als God geen klip en klare naam heeft. Nu moet je Zijn naam inkleuren met verhalen. En omdat je hem wel God noemt maar geen Naam geeft kun je Zijn naam ook gemakkelijk misbruiken. Maar als dat nu eens onderdeel van het geloof is? Geloven is immers vertrouwen? En wel vertrouwen in vrijheid. Je mag kiezen om te vertrouwen maar ook om te wantrouwen. Als geloven geen kadaverdiscipline is, zo van je-moet-geloven-of-anders! maar een soort vertrouwensverhouding dan moet het ook veel ruimte scheppen voor onze eigen rol. Als het bij geloven niet gaat om angstig vermijden van-wat-niet-mag-want-anders-ga-je-verloren dan moet het gaan om een tastende, zoekende en soms verwarrende verhouding. Met de Naam van God moet je *leren* omgaan. Als we Hem niet zouden kunnen misbruiken, zouden we ook niet kunnen kiezen om Hem te vertrouwen. Als God niet kwetsbaar is , niet te beïnvloeden of te bezweren, is er geen communicatie met Hem mogelijk. En als God gewoon een naam zou hebben zou dat ook maar iets verhelderen? Wordt Hij dan niet per definitie één van de velen? Jehova naast Bacchus? Of nog anders: Als wij zover komen dat we die combinatie van afstand en dichtbijheid kunnen

aanvaarden en bereid zijn vertrouwen uit te spreken in de God van Abraham, Izak en Jacob, is Hij dan niet per definitie de enige God?

In de jaren na de oorlog van 1940-1945 ging ik op zoek naar de God van mijn volk. Ik begon te studeren in die oude boeken en las er van alles over en omheen. Dat was in het begin behoorlijk verwarrend, maar ik gaf niet op en langzamerhand leerde ik Hem, de God van mijn volk, enigszins kennen uit de geschriften van zijn profeten en dichters, die naamloze God.

Een moeizaam proces was dat.

Alle theologen zeggen dat God een verborgen god is, dat Hij nauwelijks met menselijke faculteiten kan worden gekend, dat zijn wegen hoger zijn dan onze wegen en van dat soort opmerkingen. Hoe zou je hem dan kunnen vinden of zelfs zijn voetstappen maar kunnen vermoeden als je er geen echte zoektocht van maakt?

O ja, het was een pijnlijk proces! Ik vond in die bijbelse geschriften eerst verschillende goden of *ik dacht* dat ik verschillende goden vond: een krijgsgod, een god van onbarmhartige wetten waarin mensen ter dood dienden te worden gebracht om relatief kleine vergrijpen, en rassistische God ook, die zo'n beetje "Eigen Volk Eerst" vertegenwoordigde. Het duurde lang voor ik begreep dat ik niet God bestudeerde, maar getuigenissen over God en dat we God dus ook alleen maar leren kennen als we de hele reis maken door de menselijke vermoedens over Hem. Vermoedens, ervaringen, openbaringen. Het geheimzinnige van die tocht was voor mij dat iedere keer een verhaal, een gedicht, een uitspraak of een lied even het scherm wegtrok van voor een groot visioen, dat ik nauwelijks kon bevatten. Het was of ik in de mist reed. Je kunt de auto's vlakbij wel zien, maar daarachter wordt alles al snel grijs. Je moet turen en turen om te begrijpen wat je daar ziet. Soms was er opeens een helder stuk. En dan zag ik in de verte iets wat mij aangreep. Vader Vis had mij eens gezegd dat als je God niet begrijpt dat je door moet duwen tot zo dicht in Zijn presentie dat Hij je laat zien wat er gebeurt.

Hij zei nog wat, die oude boer Vis. Het zei dat ongelovige mensen natuurlijk niet slechter waren dan gelovige, maar dat zij wel vaak *minder nieuwsgierig waren. In religieuze zaken, bedoelde hij.* Er zijn mensen die alles willen weten en mensen die tevreden zijn met wat ze begrijpen. Hij gebruikte overigens een ander woord. Er zijn mensen die *Heilsbegerig* zijn. Toen ik hem vroeg wat dat woord betekende antwoordde hij heel luchtigjes: 'O, gewoon nieuwsgierig'.

Daar heb ik later veel over nagedacht. Zo vond ik tussen allerlei nationalistische en mythologische stof ontroerende teksten. Het was als parels duiken. Je moest door veel zout water, veel wier heen om schelpen te vinden en velen ervan bleken leeg. Maar soms vond, buiten adem als een echte parelvisser, iets dat het allemaal goed maakte.

Zo ontdekte ik ook dat in de boeken van de joodse bijbel meer vragen staan dan antwoorden, of liever, dat de belangrijkste dingen met vragen worden ingeluid: Adam, waar ben je?; Abel waar is je broeder Kaïn? Ben ik mijn broeders hoeder? Zult Gij de rechtvaardige met de goddeloze vernietigen? Zou voor de Here iets te wonderlijk zijn? Lees die boeken er maar op na, en vergeet vooral de psalmen niet. Ook in die van het Nieuwe Testament staan van die vragen: Wie zeggen jullie dat ik ben? vraagt Jezus aan zijn leerlingen. Of: wat nut het een mens om alles te hebben maar zijn ziel te verliezen? Wie is waard het Boek te openen? zuchten de doden in de Openbaring van Johannes. De weg van het geestelijk leven is de weg van de Vragen gaan. Dus ook: geloof in God begint met de vraag: waar ben je? Hoe heet je? Wie ben jij? 'Dat mag jullie niet als een

grote ontdekking in de oren klinken, maar voor mij was dat buitengewoon opwindend. Bedenk dat ik een jeugd had gekend waarin ik omkwam in de vragen en waar alle antwoorden mij goedkoop en vals in de oren klonken. En nu leerde ik, als les 1, dat God wellicht minder in antwoorden dan in vragen is te vinden. En dat *ik* op die vragen antwoord moet geven en niet God. In les 2 gaat het dan over antwoorden van God, maar die eerste les moest ik niet overslaan.'

Martin keek Tom vriendelijk aan: 'Als ik naar jou luister, Tom, hoor ik iemand die zo boos en gekwetst is, dat hij bijna niet meer aan zijn nieuwsgierige vragen toe kan komen. Je bent kwaad omdat jou kwaad is gedaan en je bent kwaad op God omdat hij toeliet dat er in Zijn Naam met jou werd gesold. Nu heb je Johan gevonden en heb je al die vragen naar de bron van de waarheid, van de liefde en van het vertrouwen ter zijde gelegd. Als we er hier over beginnen reageer je geïrriteerd. Daar heb je alle redenen toe, maar of je er rijker door wordt?

Of is dat unfair?'

'Daar moet ik over nadenken' antwoordde Tom. En even later: 'Wat je zei over die mythe van Gods naamloosheid, dat zet me echt aan het denken. Je bedoelt dat God Zijn naam niet geeft omdat we anders niet meer zouden zoeken hoe hij heet, of hij wel heet en of hij er eigenlijk wel is. Linda hield op met schrijven: 'Ik moet ineens denken aan de laatste dag dat Els nog leefde. Ze zei al niet veel meer. Toen Jos haar hand vasthield, glimlachte ze naar hem en zei: het is goed zo. Wat is goed? vroeg Jos. Het heeft geen naam, zei ze, maar het is goed zo. Dat is altijd bij me blijven hangen'.

'Koesteren, zo'n herinnering!' zei Martin indringend.

'Dat zal ik ook..'

Johan had zijn hand losjes achter op de stoel van Tom gelegd. 'Wat mij nog opgevallen is,' zei hij, 'dat wij het over een *gebed* hebben. Je vraagt eigenlijk God dat zijn Naam niet wordt misbruikt. Dat is vreemd. Ik bedoel: je zou een gebod verwachten en het komt als een bede. Alsof God er zelf voor moet zorgen dat er geen misbruik van Hem wordt gemaakt.'

'Dat begrijp ik nou wel weer' zei Leentje. " Daar betrap ik mezelf ook vaak op. Zul je altijd van me houden?' vragen we elkaar en we bedoelen: ik zal altijd van je houden. Soms is vragen een heel kwetsbare manier van iets zeggen. Ik zeg vaak tegen Peter, als ie weer eens te keer gaat: weet je dat wel zeker? En dan bedoel ik: ach joh, dat is toch flauwekul! Vragen en zeggen liggen niet zover van elkaar af. Bidden is vast ook vragen naar de bekende weg.

'Die houden we erin! 'Maria kwam nog eens met de wijn rond.

'O ja?'

'Mensen maken vaak moeilijke dingen nog moeilijker dan ze al zijn. Ik denk dat heel veel mensen veel meer weten dan ze toegeven. Zouden mensen niet weten dat liefde de enige reden van bestaan is? Dat de zin van het bestaan ligt in de verzorging? Zouden ze niet weten dat altijd iemand anders de sleutel tot ons geluk in handen heeft? Of dat onrecht heerst maar gerechtigheid zegeviert? Ik denk dat de weg meestal bekend is, maar dat we moeite hem om hem te vinden. Zoeken naar een bekende straat, dat overkomt ons ook allemaal. Ik moet hier in de stad zelfs nog vaak naar de bekende weg vragen!

Ik denk ook dat mensen die god overal bij halen en die zijn naam misbruiken, zelf heel goed weten dat ze niet met Hem maar met zichzelf bezig zijn. Ik ben nog nooit iemand tegengeko-

men met een herkenbaar geloof in de God van Abraham, Izak en Jacob die de bekende weg niet kende.'

'Ja lieverd', grinnikte Peter, 'maar daar zeg je wel wat bij: een herkenbaar geloof! Natuurlijk heb je gelijk dat mensen die zich echt verdiepen in het geheel van de bijbel, die zich hun kop erover hebben gebroken, die door al die innerlijke tegenstrijdigheden zijn heen geploegd en ontdekt hebben dat er ook nog een soort van groei in zit, dat die mensen heel goed weten hoe de wereld in elkaar steekt. Hoef je niet alleen van christenen te denken. Dat geldt voor Moslims net zo goed: ik lees in de krant, tussen al die verhalen over terreur en achterlijkheid, nogal eens stukken van Moslims die direct herkenbaar zijn. Dat zijn dan mensen die door de opgezweepte volksreligie zijn heen gebroken en die echt leven met de Koran. Heb jij wel eens in de Koran gelezen? Ik wel. Tot schrik van Leentje een hele maand lang, iedere avond. Op zoek naar wat het hart van de Islam uitmaakt. En wat vind ik daar? In Soera – dat is hoofdstuk – 93? Als de Profeet wordt geroepen draagt Allah hem op: *de zorg voor de armen en het verkondigen van de genade van God*. Dat klinkt mij niet als een andere God in de oren. Wat al die zg. volgelingen er vervolgens van maken, dat is een andere zaak. En dat geldt voor iedere godsdienst toch? Zeker voor het christendom! In ieder godsdienst zijn mijns inziens de echte gelovigen maar een kleine minderheid. Een lichtje op een duin, een beetje zout in het eten, net genoeg om de hele boel smakelijk te maken, maar niet genoeg om de macht over te nemen. En dat vind ik ook niet zo onbegrijpelijk. Teveel zout in de soep, maakt hem ook niet te vreten! Wat echt tragisch is, is dat zoveel mensen door hun zogenaamde geestelijke leidlieden met religieuze flauwekul onder de duim worden gehouden. Een herkenbaar geloof, lieve Maria, is een kasplantje. Je komt het maar zelden tegen.'

- 'Mosterdzaadjes' zei Maria, 'dat is een beter beeld. Je hebt gelijk dat herkenbaar geloof iets heel bijzonders is, maar er is geen generatie die er niet mee wordt geconfronteerd. In de bijbel is dat toch niet anders? In Palestina verscheen er maar één profeet in een generatie, maar dat betekende in ieder geval dat mensen altijd een keuze hadden tussen wat zo'n profeet zei en wat er zo al om hen heen werd gezegd. Tussen geloof in zichzelf en vertrouwen op God.

En in Jezus' dagen werden toch ook niet alle zieken genezen? Zei Jezus zelf niet dat die genezingen 'allen maar' *tekenen* waren? Maar die tekens van een andere werkelijkheid waren er wel. Mensen konden kiezen, toen ook. En ik geloof nog steeds dat de meeste mensen in hun hart wel weten wat waar is en wat niet.

Ik wilde eigenlijk alleen maar zeggen dat ik het met Leentje eens ben dat veel bidden niet meer is dan vragen naar de bekende weg. Als ik bid bevestig ik mijn vertrouwen en aanvaard ik een opdracht.'

'Daarom bid je ons ook iedere keer dat wij niet vergeten om de rekening te betalen'.

'O Peter!' Ze gooide een kurk in zijn richting.

- 'Weet je wat mij ineens opvalt? Vroeg Leentje, 'dat we hier zo gemakkelijk in het meervoud spreken. Ik heb geloof altijd iets heel individueels gevonden en toen ik Peter leerde kennen werd ik als het ware in een milieu gezogen waar ik niets van wist. Goed, we hielden van elkaar en genoeg om elkaar niet alleen te verdragen maar ook elkaars leven mee te nemen. Zo kwam ik in aanraking met geloof en kerk. Jullie vinden het misschien raar maar ik vond dat contact met de kerk gemakkelijker dan met het geloof.'

- 'Dat begrijp ik nou helemaal niet' Tom keek haar stomverbaasd aan.

-‘Dat is toch niet zo moeilijk te begrijpen? Jij doet vaak net of geloof een zaak is van een eenzaam individu, die individueel reageert op individuele prikkels, maar zo zit het leven niet in elkaar, of liever, zo zit ik niet in elkaar. Toen Peter en ik hadden besloten dat wij bij elkaar wilden blijven *till death does us part* hoorde zijn geloof bij wat ik van hem meekreeg, eerst als iets waarvan ik niets snapte, toen van iets dat ik interessant vond en toen van iets dat voor mij *betrouwbaar bleek* te zijn. In vond in de bijbel – die ik overigens heel moeilijk vond om te lezen – verhalen waar de gemeenschap voorafgaat aan het persoonlijk geloof: het verhaal van de Moabitische Ruth bijvoorbeeld in het Oude Testament, die met haar joodse schoonmoeder meegaat uit gemeenschapsbeleving en niet vanuit haar geloofsbeleving: die volgt. Dat ontroerde mij, zoals het mij ontroerde dat Peters familie mij, een meisje uit een heel ander deel van het volk, accepteerde. Voor mij was het een beetje zoals met muziek. Toen ik in India kwam had ik geen idee van aziatische muziek, maar ik kreeg al snel vrienden die daar helemaal gek van waren. Ik ging met ze mee om bij hen te zijn en niet omdat ik die muziek mooi vond. Maar gaande weg groeide die vreemde manier van muziek maken op me. Is dat zo gek?’

Tom schudde zijn hoofd.

-‘Als jij zo praat klinkt het heel gewoon en heel logisch. En natuurlijk we hebben allemaal ervaringen waarbij we niet van overtuiging naar gemeenschap gaan maar van gemeenschap naar overtuiging. Wat je over muziek zegt is me direct duidelijk en je had ook over poëzie kunnen beginnen. Er zijn veel dingen waar je *door* een gemeenschap deel aan krijgt....maar toch....’

Jaap maakte zijn zin af:

-‘..maar toch vind je dat over geloof zo niet gesproken kan worden.’

-‘Ja, dat vind ik.’

-‘Maar is dat niet vooral omdat jouw verhaal gaat over iemand die een eenzame beslissing nam om een gemeenschap te verlaten en Leentje’s verhaal gaat over iemand die een gemeenschap binnenkomt met iemand anders waar ze bij hoort?’

-‘So what?’

-‘Ik denk dat het heel veel uitmaakt. Jij bent slecht behandeld door de gemeenschap waar je voor gekozen had en daar ben je begrijpelijk en wellicht ook terecht bitter over. Jouw weg ging van de gemeenschap weg, die van Leentje een gemeenschap binnen. Het Onzevader is een gemeenschapsgebed, het is een “ons”-gebed meer dan een “ik”-gebed. Maar, neem me niet kwalijk dat ik het zeg, ik heb het gevoel dat jij hier bij ons zo deel bent geworden van de groep, dat je een nieuw “wij” hebt gevonden. ‘Je reageert anders dan een paar maanden geleden. In het begin deed je nauwelijks mee aan onze discussies, nu is dat wel anders.’

-‘Ik denk niet anders dan een paar maanden geleden.’

-‘Nee, maar je bent wel deel van de groep geworden en daarmee ook deel van het project Traditiezoektocht!’

Martin schraapte zijn keel. ‘Kennen jullie dat verhaal van die beroemde Rabbi, die een jonge collega bij zich in de leer kreeg en hem zou laten zien wat pastoraat is?’

-‘Vertel op! –

-‘Er was een beroemde Rabbi die befaamd was oom zijn wijsheid en pastorale barmhartigheid. Een jonge net afgestudeerde collega vroeg of hij een paar maanden bij hem in de leer mocht komen. Om hem in de praktijk te laten meemaken hoe pastoraat in zijn werk ging mocht de leerling achter een gordijn meeluisteren met de gesprekken van de oude Rabbi. Het was meteen raak, want nog voordat de jonge Rabbi verder iets kon vragen, kwam een man klagen over zijn vrouw.

Hoe hij getreiterd werd, verwaarloosd en de deur uitgepest, hoe zijn vrouw hem in gezelschap vernederde en hem niet in haar slaapkamer liet binnenkomen De oude Rabbi luisterde naar zijn klachten maar zei weinig anders dan dat hij het begreep en dat de man ongetwijfeld gelijk had. Binnen het uur nadat de klager was verdwenen kwam zijn vrouw bij de oude Rabbi, die haastig zijn jonge collega achter het gordijn posteerde. De vrouw klaagde even bitter over haar man als de man had gedaan over haar: hoe zij getreiterd werd, verwaarloosd en vernederd, hoe hij haar in gezelschap vernederde en haar nooit meer aanraakte. De oude Rabbi luisterde ook naar haar en zei dat ze ongetwijfeld gelijk had.

Toen de vrouw vertrokken was kwam de leerling achter het gordijn vandaan en zei tegen de Rabbi in opperste verwarring: maar wat hoorde ik? Eerst geeft u de man gelijk en dan geeft u de vrouw ook gelijk? *Je hebt gelijk*, zegt de oude Rabbi....

Toen het gelach was uitgeraasd vervolgde Martin: 'soms hebben alle partijen gelijk. Tom heeft het recht van zijn persoonlijke ervaring en Leentje van haar gezamenlijke.'

- 'En wat dacht je dan van Johan en mij...?'

- 'Jullie hebben ook het recht van jullie eigen ervaring...'

- 'Die zag ik aankomen 'schaterde Peter.

- 'Mag ik nog een opmerking maken?' vroeg Johan.

- 'Vooruit, een nabrander voor Johan.'

- 'Als *Uw Naam worde geheiligd* het geheelanderszijn van God benadrukt, en dat zeiden we toch?

- als we Hem leren aanspreken als een wezen dat met niets en niemand moet worden verward, hoe komt het dan toch dat mensen altijd weer God verwijten dat Hij niet anders is dan mensen?'

- 'Ik ben je even kwijt', zei Linda.

- 'Ik hoor en lees nooit iets anders dan dat mensen, ook heel intelligente, God verwijten dat Hij niet ingrijpt, dat Hij toestaat dat er vreselijke dingen gebeuren, dat Hij misschien zelf wel verantwoordelijk is voor al die vreselijke dingen die er gebeuren, kortom dat Hij zich niet gedraagt als een nette burger! Hoe kun je nu aan de ene kant zeggen: Uw Naam is gereserveerd voor iets dat *totaliter aliter* is en tegelijkertijd vragen dat Hij Zich verantwoordt omdat Hij tekort schiet naar menselijke maat?'

Martin trok een grimas.

- 'Waarom verbaast je dat? Ik heb een goede vriend, waarmee ik ieder jaar een paar dagen op reis ga en waarmee ik dan eindeloos over God en geloof discussieer, Dat zijn doorgaans aangename en leerzame gesprekken, ok al zijn we het nooit eens. Hij is ervan overtuigd dat de projectietheorie juist is: God is de projectie van onze verlangens en van onze onzekerheid. We hebben hem be-dacht als een instrument om de chaos te ordenen of als uitvlucht voor wat we nog niet weten of waar we bang voor zijn. En omdat hij ervan overtuigd is dat God niet meer is dan een projectie, moet God ook beantwoorden aan de maten die zijn projecteerder aanlegt. God die *totaliter aliter* is, zoals jij net zo mooi aanhaalde, is geen projectie meer en daarom een verwarrende realiteit.'

- 'Ho, wacht even' zei Jaap, 'Als je zo redeneert dan zou God helemaal nooit te begrijpen zijn: Hij is dan immers zo anders dat Hij mij ook niet kan beïnvloeden, troosten, of corrigeren?'

- 'Nee, *Uw naam worde geheiligd* vraagt niet om onbegrepen te aanvaarden, maar om serieus te nemen dat God zich moet openbaren om Hem te kunnen begrijpen.'

Linda klonk nu bijna boos: 'Jullie gaan toch een mooie avond niet verpesten met dit soort onbe-

grijpelijke praat?’

-‘Nee, vergeef ons, Linda’, zei Martin, ‘die dingen laten zich moeilijk onder woorden brengen. Mag ik het nog één keer proberen?, : Als God een projectie is van wat wij niet hebben of graag zouden willen hebben, dan moet Hij zich zo ook gedragen als zo’n projectie? Dat is toch geen abracadabra?’

-‘Nee, dat niet.’

-‘En als we elkaar eraan herinneren dat Hij - en daarom Zijn Naam - volstrekt uniek en van eigen rechte zijn, dat is toch ook geen onzin?’

-‘Nee..’

-‘Toen Mozes bij die befaamde brandende braamstruik, Gods bijna weigering hoorde om Zijn Naam te zeggen, vroeg hij daarom begrijpelijkerwijs: Maar wat moet ik tegen mijn volk zeggen als zij mij vragen: wie heeft je gezonden? En je weet wat Mozes antwoordde?’

-‘Zeg het maar’.

-‘God zei: zeg hen dat ik de God ben van de je vaders. Dat betekent dat je God alleen kunt kennen uit de verhalen die over Hem worden verteld. Als mensen God verwerpen omdat ze niet begrijpen dat Hij dit en dat toelaat of omdat hij dit of dat zou doen, dan kun je alleen maar antwoorden door verhalen te vertellen over hoe Hij zich vroeger aan anderen heeft geopenbaard.’ Peter snoof.

-‘Dat is een goeie’ zei hij, ‘ik weet pas wie je bent als ik weet wat je doet.’

-‘En ik zal je niet beoordelen op wat ik verwachtte dat je wel zou moeten zijn.’

-‘Ik moet even bellen’ zei Peter.

-‘Wat gaat ie nou weer doen?’ vroeg Tom verbaasd.

-‘o, Peter zit in een sollicitatiecommissie en ik denk dat hij net een ideetje kreeg’ lachte Leentje. ‘Zo zit ie nou eenmaal in elkaar’

-‘Waar theologie al niet goed voor is’ lachte Johan. ‘ik wil nog wel een glaasje’

-‘En daarin ben je niet uniek!’.

Maria kwam precies op dat moment binnen met twee flessen onder haar arm. ‘Willen jullie nog wijn?’ vroeg ze en keek beteuterd rond toen iedereen in lachen uitbarstte.

E-mails bij hoofdstuk III - DE NAAM

Hoofdstuk IV

HET RIJK

E-mails bij hoofdstuk IV - HET RIJK

Hoofdstuk V

TOM'S VERHAAL

Van : Jaap

Aan: Tom

Ik heb je verhaal net voor de tweede keer gelezen. Hoe zal ik mijn reactie verwoorden? Laat ik maar zeggen dat het me 'ontroerde'. Met excuses voor zo'n sentimenteel woord. Waarom? ik herkende jou er in en je gevecht om afstand te nemen en toch loyaal te zijn. Het ontroerde me ook omdat ik de kern van het verhaal zo goed ken. Ik ben nooit wakker geworden om te merken dat ik mijn geloof kwijt was. Het is bij mij veel sluipender in zijn werk gegaan, maar toch was en is het effect hetzelfde: een gevoel dat je niet alleen iets loslaat, maar dat iets jou heeft losgelaten. Nergens in je verhaal heb je het over God, het gaat om jou met jou, zal ik maar zeggen. Maar op de achtergrond zweeft dat oer gevoel dat geloven niet van ons uitgaat maar een soort gave is, die kan worden gegeven en worden weggenomen en weer terug kan komen in nieuwe vormen. Je schrijft met veel liefde over je ouders en over je oude leermeester Welling. Je schreef mij ooit dat je hen 'verloren' hebt, maar ik kan me niet voorstellen dat zij, als ze je verhaal lezen, niet verder kunnen komen dan afwijzen. Zeker die professor Welling van je niet. Met ouders ligt het veel ingewikkelder. Die hebben zoveel in ons geïnvesteerd en zulke hoge verwachten van ons gekoesterd dat ze van ons alleen nog maar in verdriet kunnen houden. Toen mijn vader stierf zei hij tegen me: Je moet niet vergeten, jongen, dat God nog meer van je houdt dan ik ooit heb gedaan. Dat heb ik nooit vergeten en ik ben best bereid om te zeggen dat dit enkele zinnetje mij in de buurt van mijn traditie heeft gehouden. Zelfs toen ik het geheel van mij afgeschud had, bleef dat zinnetje bij me. In jouw verhaal komt Paul tot rust in de buurt van zijn oude idool: Franciscus. Je beschrijft heel mooi dat hij zich op een moderne en gesecculariseerde manier in hem herkent. Je bracht mij er toe te denken dat armoede en ongelooft vast twee verwante metaforen zijn. Ik moet Johan nog eens vragen of dat er toe leidde dat de twee versies van de zaligsprekingen die vreemde variant hebben in het eerste lid: 'zalig zijn de armen', bij Lukas, terwijl Matteus de armen 'van geest' zaligprijst. Het eind van je verhaal is open. 'Blijf fietsen' schrijft de wijze Welling aan Paul. Dat kan toch alleen maar betekenen: blijf ermee bezig, blijf zoeken. Omdat het zoeken essentieler is dan het vinden?

Een mooi verhaal dus. Mag ik het de anderen ook toesturen?

Jaap.

Van: Tom

Aan: Jaap

Dank. Ik aarzel om het de anderen toe te sturen, zo goed is het nu ook weer niet maar als jij denkt dat ze er wat aan hebben, dan by all means.

Zou zoeken essentieler zijn dan vinden? schreef je. Dat is precies wat Johan vaak tegen me zegt.

*Die haalt er dan graag de Korintebrief van Paulus bij. Jij kent die tekst vast wel: 'Nu ik volwas-
sen ben geworden heb ik het kinderlijk geloof afgelegd; want nu kijk ik als ware door een spiegel,
in raadsels, en kan ik niet echt kennen, maar eens zal ik echt kennen zoals ik zelf gekend ben' of*

woorden van gelijke strekking (ik ben niet zo bijbelvast). Misschien is dat wel een metafoor voor wat ik bedoel. Ik herb ongelofelijk het land gekregen aan gelovige mensen die pretenderen te 'kennen' en die doen of ze alle vragen van mensen zoals ik kunnen beantwoorden. Dat stijltje van julie Heidelbergse Catechismus waarin de meest onbeantwoordbare vragen worden beantwoord met een vernietigende zekerheid! Ik ben best bereid om te geloven dat in de 16e eeuw zo'n vraag en antwoord spel een functie had, maar ik krijg het spaans benauwd – aardig beeld in verband met de 16e eeuw! - als ik zo'n boekje lees. Die arrogantie! Die betweterigheid! En wat mij het meest stoort is dat die zogenaamde vragen helemaal geen vragen zijn, maar aangevers voor al eerder bedachte antwoorden.

Een van mijn favoriete dichters Jorge Luis Borges heeft een gedicht geschreven over Jezus: Christo en la Cruz. Hij beschrijft daarin het lijden van jesus aan het kruis, heel aards en heel gruwelijk! De laatste regel is: ¿ De puede servir me que aquel hombre haya sufrido, si yo sufro ahora? Wat heb ik eraan dat deze man heeft geleden als ik nu lijd? Het zijn dat soort vragen die mij heel dierbaar zijn, maar waar ik nauwelijks antwoorden op kan geven. Zoals al die vragen in de bijbel eigenlijk onbeantwoordbaar zijn: Adam waar ben je? Grass begint een van zijn boeken onvergetelijk met die vraag: Adam wo warst du? Ich war im Krieg. Dat soort antwoorden kan ik wel aan: het is geen echt antwoord. De vraag is direct maar het antwoord is een verwijzing naar plaats en tijd en erbarmelijke omstandigheden, alsof degene die antwoord geeft zijn armen ten hemel heft en zegt: je ziet toch waar ik wanneer was....Als een gelovige iemand is die met vragen wil leven, dan hoor ik erbij, maar zo'n antwoord-kerk daar heb ik helemaal niks mee.

Tom.

Van: Martin

Aan: Tom.

Goede Tom. Jaap stuurde me je verhaal. Er zijn van die verhalen waarbij je denkt: Dat had ik graag zelf geschreven. Niet alleen omdat ik het een mooi verhaal vind dat ik met plezier gelezen heb, maar ook omdat het zuiver vat wat veel mensen overkomt.

Verlies van geloof is net zo'n wonder als het vinden ervan. En het is veel complexer dan veel mensen beseffen. Het heeft vandoen met slechte ervaringen, met heel veel slechte catechese: mensen hebben geen idee waar het over gaat zodra zij een niet-fundamentalist tegenkomen. Traditioneel volksgeloof kunnen ze nog wel aan: dat laat zich uitleggen en wegschrijven met een beetje psychologie en sociologie. Voor veel mensen geldt ook dat ze alleen maar iets uiterlijks behoeven af te leggen omdat ze nooit een innerlijke band met het geloof hebben gehad. Ze kwamen uit een gelovig milieu en toen zij door hun opleiding of werkkeuze mobiel werden bleef hun thuis geloof met hun kinderjasje aan de kapstok hangen. Ik hoorde eens iemand vertellen dat een van zijn vrienden bij hem was gekomen met de mededeling dat hij niet meer geloofde. Hij vroeg hem toen: Wat geloofde je dan eigenlijk toen je er nog wel aan deed? Bij het horen van het antwoord feliciteerde hij hem van harte dat hij dat geloof tenminste kwijt was..

Mischien is het een typische religieuze reactie van iemand die wel zijn vertrouwen in het geloof heeft gevonden om ongeloof altijd te willen verklaren uit iets secundairs. Dat is natuurlijk onterecht, maar ik heb teveel bijgeloof horen verkondigen als geloof om er niet steeds iets van te denken.

Jouw verhaal vermijdt al die dingen door de ingehouden bijna naïeve objectiviteit waarmede je Pauls fietstochten beschrijft.

Dat vond ik mooi.

Met een hartelijke groet,

Martin

Van: Tom

Aan: Martin

Beste Martin, Dank voor je briefje. Ik heb het goed gelezen, maar kun jij me vertellen waarom jij geloof vindt en ik het verlies?

Tom

Van: Martin

Aan: Tom

Beste Tom, Nee, natuurlijk niet. Ik heb jullie beschreven wat mij overkwam. Ik was een volstrekt ongelovig kind, opgegroeid in een ongelovig, warm gezin. Ik hoefde mij nergens tegen af te zetten en niets tegen mijn zin accepteren. Thuis leerden ze me om te denken, argumenten te wegen, een eigen weg te kiezen.

Toen kwam de catastrofe. Voor mijn ouders misschien niet helemaal onverwacht, voor mij als een donderslag bij heldere hemel. Ons gezin werd uit elkaar gerukt. In een paar maanden tijd namen mijn ouders afscheid van mij en werd ik 'verstoten'.

Bij de familie Vis ontmoette ik het traditonale christelijke geloof. Eenvoudige mensen, die een onbetwijfeld geloof verbonden met een vanzelfsprekend hoog humanitair gedrag. De Apostel Paulus, jou welbekend, noemt in zijn Brief aan de Galaten de kenmerken van het leven uit de Geest van God op: vrede, liefde, vriendelijkheid, trouw, discipline enz. Op de boerderij van boer Vis werd dat aanvaard als het Magna Charta van een christelijke leven en ook gepractiseerd. Ze hadden wel zorgen maar absoluut geen angst. En wat het mooiste was: ze legden niemand op wat ze voor zichzelf hadden aanvaard Ik weet niet of er veel van dat soort mensen zijn, maar ze bestaan. Ken je De Laatste Der Rechtvaardigen van Andre Schwarz Bart? Dat is het gruwelijke hervertelling van de Legende van de 36 rechtvaardigen waarop de wereld is gebouwd. Als je het niet kent moet je het snel kopen en voorzichtig een paar keer lezen. Het is een gruwelijk boek over het lijden van het joodse volk, maar ook een getuigenis over het niet aflatende geloof van de 'rest' die na ieder progrom blijft bestaan. Vis was zo'n rechtvaardige, ook al was hij geen Jood en ik betrapte mij al snel op de gedachte dat de wereld blijft bestaan omdat er overal zulke mensen zijn. Niet veel, soms zelfs te verwaarlozen in getal, maar geheimzinnig door hun onverwoestbare menselijkheid. Boer Vis zag mijn verwarring en mijn verdriet en hij wist blijkbaar intuïtief dat hij die niet gebruik moest maken van mijn zwakte. Zo kon ik mijn eigen weg gaan.

Heeft de catastrofe mij leren geloven? Dat kan best. Psychologen mogen graag geloof verklaren uit het verlangen naar troost. En stel dat het hele verhaal niet anders is? Wat een glorieus iets is het dan. Want waar vindt een mens troost in de vernietiging?

In onze traditie is geloof niet een verdienste of iets dat je kunt kopen of maken of besluiten. Het is een gave die van buiten op je af komt, zoals iedere gave overigens. En er wordt vaak paradoxaal bijgezegd dat wie zoekt ook zal vinden, of zoals Buber het eens zei: Wie zoekt zal bemerken dat hij gezocht wordt. Dat is bijna een selffulfilling prophecy, zoals zoveel religieuze 'waarheden'. Al die zinnen die jou misschien als kinderlijk of zelfs wreed voorkomen kunnen voor anderen een diepe betekenis hebben. "Alle dingen werken mee ten goede voor wie gelooft" is er ook zo een. Bijna beledigend voor intelligente buitenstaanders voor mij een echte persoonlijke ervaring. Je mag er geen dogmatische conclusies aan verbinden (leed is bedoeld als wegwijzer naar God.) maar je kunt het wel vertellen als iets heel persoonlijks.

Op jouw vraag waarom ik het geloof vond en jij het verloor, weet ik niets te antwoorden, maar ik 'mediteer' wel door. Ik denk dan: iemand die er zo mee bezig is heeft het helemaal niet verloren. Of: misschien heb jij iets verloren wat ik heb gevonden en ben jij het kwijt omdat ik het nu heb en moet ik het jou nu proberen terug te geven....Nee, stil maar, ik hoor je brommen! Ik probeer alleen maar op te schrijven wat ik denk bij jouw vraag. En je wet als je over dit soort dingen met elkaar leert praten en ruzieën dan wordt je vanzelf vrienden. En misschien is dat wel waar het allemaal om begonnen is. Wie weet?

Je

Martin.

Van: Linda

Aan: Tom

Lieve Tom, Ik belde net met Leentje en we hebben een half uur over je verhaal zitten praten. Heb je er nog meer?

Linda

Van: Peter

Aan: Tom

Ga je mee een dagje fietsen?

Peter

Van: Maria

Aan: Tom

Lieve Tom (mag ik dat zeggen):

Je moet dat verhaal aan je moeder laten lezen. Moeders snappen zoiets meteen Wij hebben niet voor niets jullie jaren voorgelezen toen je nog klein was..

Zit Johan bij jou achterop of jij bij hem?

Liefs,

Maria

Van Tom
Aan: Maria

Lieve Maria,
Johan en ik hebben een tandem en we zitten om de beurt achter!
Maar alle gekheid op een stokje: ik vind het natuurlijk leuk dat jullie mijn verhaaltje goed vonden. Dat komt vooral omdat jullie er mij in herkennen denk ik. Het is niet autobiografisch maar ik probeer wel om mijn eigen ervaringen er voor een stuk in te verwerken. De echte pijn zit er echter niet in. Ik heb niet zozeer onder het vervagen of verdwijnen van mijn geloof geleden als over de botte afwijzing van die ontwikkeling. De Pater Welling uit mijn verhaal bestaat ook, in die zin dat in het klooster een van de oudere monniken mij met veel liefde en begrip tegemoet is getreden. De meesten reageerden veel harder en zonder enig begrip. Alles werd door elkaar gehaald: intellectuele twijfel, mijn sexuele geaardheid, mijn affectieve behoeften. Dat heeft mij, soms denk ik, blijvend gehavend.

Ik weet dat ik bij jullie in een buitengewone vriendenkring ben beland, maar heb het nog altijd moeilijk om me niet bedreigd te voelen bij mensen die anders denken. Ik vermoed geloof ik dat iedereen me wil 'bekeren' van wat dan ook. Dat zal wel allemaal in mijn De Diaken Die. meespe-
len. Al die aardioge reacties op mijn verhaal zijn vooral vriendschappelijke reacties voor mij. En sommige zijn heel bijzonder. Dat verwarmt..

Met een hartelijke groet,
Tom

Hoofdstuk VI

DE WIL

“Een voorstel van orde!” Johan leunde voorover op de ronde tafel, die net door Peter en Leentje was afgeruimd. Maria had bloemen op de tafel en het dressoir gezet zodat de kamer een feestelijke indruk maakte. Tijdens het eten was er veel gelachen en nu was het tijd voor de eigenlijke reden om weer samen te komen.

-‘Ik weet niet tegen wie je dat zegt’, zei Jaap, ‘we hebben geen voorzitter, maar als niemand er bezwaar tegen heeft, ga je gang!’

-‘Ik zou willen voorstellen om vanavond ons gesprek iets anders te organiseren. De vorige keer waren we nogal impressionistisch bezig. Ik zou wel eens willen proberen om een rondje te maken aan het begin met een minimum aan interrupties. En dan voordat we naar huis gaan nog eens om te zien of dit soort avondjes onze mening eigenlijk beïnvloeden of niet.’

-‘Mag je ook bedanken voor de eer? Of moeten we allemaal op de beurt met ons water naar de dokter?’ Tom keek zuinig. ‘Ik voel daar niet zoveel voor’

-‘We moeten niks Tom’ zei Jaap. ‘Maar het is misschien best een goed idee van Johan’.

-‘OK, uw wil geschiede’ riep Peter, ‘maar eerst nog een rondje.’

-‘Van het huis!’ Maria bracht een al ontkurkte fles mee uit haar eigen domein. Ze vulde de glazen terwijl de andere gesprekken verstomden.

‘Jij hebt het voorgesteld, Johan, dan mag jij ook beginnen’.

-‘Dank je. Ik wil graag drie dingen kwijt.

Het eerste is dit. Ik las van de week iets wat ik ongetwijfeld al wist, maar weer compleet had vergeten. Het Matteus evangelie heeft de derde bede van het Onzevader wel – Geschiede uw wil, zoals in de hemel ook op aarde – maar Lucas heeft hem niet.’

-‘En Marcus?’

-‘Marcus heeft het hele Onzevader niet.

-‘En wat betekent dat dan volgens jou?’

-‘Zoals met veel van die dingen weten we niet precies wat het betekent. Het oudste evangelie, dat zal wel van Marcus zijn, heeft het niet. Dat is het enige wat we kunnen vaststellen. Of het Onzevader in een bepaald deel van de oude kerk heel populair was en om die reden door Matteus is opgenomen, of dat er een controverser was over de echtheid van de tekst en of daarbinnen de bede dat Gods wil geschiede door Lucas overbodig werd gevonden – want vanzelfsprekend – of misschien wel verwarrend, dat weten we allemaal niet. Ik houd het erop dat er vanaf het begin twee versies waren, een voor persoonlijke gebruik – die van Lucas – en een voor gebruik in de gemeente. Vandaar dat bij Lukas het gebed niet zo plechtig begint met *Onze vader die in de hemelen zijt*, maar heel eenvoudig: *Vader, Uw Naam worde geheiligd.*’

-‘Is dat belangrijk?’

-‘Nee, voor mij niet. De verklaring die van Lukas de persoonlijke versie maakt en van Matteus de gemeentetekst is mij genoeg. Ik leef met een tekst die eeuwen lang tot het centrale gedachtegoed

en geestelijk bezit van onze cultuur behoort en ik ben genoeg besmet door het postmoderne virus om te zeggen: de tekst is de tekst en daar moet ik dus mee leven.'

Martin stak zijn vinger op. 'Martin heeft de beurt', riep Peter.

- 'Dank u, mijnheer de Visser' zei deze met een glimlach. 'Het is maar een tussenopmerking. Voor mij is zo'n oneffenheid in de overlevering belangrijk in die zin dat het mensen kan genezen van *de bekoring van het fundamentalisme*. Ik bedoel niet de naieve vorm van fundamentalistisch denken waarin Heilige Geschriften als direct door God gedicteerd worden beschouwd, maar het populaire fundamentalisme waarin de menselijke component van geestelijke aangelegenheden genegeerd wordt. Zelfs van het Onzevader hebben we niet één tekst, zoals in Tenach er niet één scheppingsverhaal is of één geschiedenisboek: we hebben menselijke boeken en dat is alles wat we hebben. Gelukkig maar. Het betekent op zijn minst dat we ze niet klakkeloos kunnen overnemen of zonder nadenken en studie ons eigen kunnen maken.'

- 'Is dat een waarschuwing, Martin?'

- 'Nee,' zei Martin lachend, 'dat is een herinnering aan een lang proces van bevrijding.'

- 'Mooi gezegd' zei Peter, 'maar toch nog even terug naar Johan. Had jij niet drie dingen die je kwijt wou?'

- 'Ja. Mijn tweede opmerking was dat vrijwel alle grote theologen van onze jaartelling over dit zinnetje hebben geschreven. Dat geldt overigens voor het hele Onzevader. Als je die verschillende commentaren en oude preken leest raak je als vanzelf onder de indruk van de veelheid van betekenissen die zulke eenvoudige zinnetjes hebben gekregen in de laatste twintig eeuwen.'

- 'En jij hebt die allemaal gelezen' Linda keek hem met bewondering aan.

- 'Welnee,' antwoordde Johan, 'dat zou een heel leven vergen. Commentaren over het Onzevader komen niet per plank maar per kast.'

Wat ik gedaan heb is veel luchtiger. Ik heb de laatste maanden uit vrijwel iedere eeuw twee grote theologen gekozen en opgezocht wat zij over het Onzevader hebben geschreven. En dat was al genoeg werk, geloof me.'

Tom keek sceptisch. 'Jij raakt daarvan onder de indruk, maar *ik* word er behoorlijk cynisch van. Theologen hebben een fantastisch vermogen om van iedere mus een adelaar te maken. En om het verschil in uitleg een verwijzing te laten zijn naar de veel geprezen pluriformiteit van het geloof. Leer mij theologen kennen! Vinden ze een probleem en wat gebeurt er? Ze denken meteen dat ze een schat van grote waarde hebben gevonden! Je ontdekt een oneffenheid in de bijbel – en daar zijn er nogal wat van –, je kunt uiteraard niet met goed fatsoen zeggen dat het allemaal tegenstrijdige troep is en dus preek je stralend over de rijkdom van de openbaring!'

- 'Maar allicht doen ze dat, Tom', zei Martin. 'Neem mij nou' en hij keek hem een beetje spottend aan. 'Ik ben een gelovig mens. Daar ontkom ik niet aan. Dat heb ik besloten of dat heb ik gekregen of dat is me overkomen, hoe weet ik niet precies en dat zal me nog even worst wezen! Ik geloof dat de God van Abraham, Izak en Jacob werkzaam is en dat hij op een voor mij vaak onbegrepen manier met zijn schepping bezig is. En dat al gedurende vele miljoenen jaren. En wel in de hemel – ik bedoel in de verborgen plaatsen – zowel als op aarde. Ik lees oude joodse verhalen over menselijke reacties op die God en ik acht die verhalen betrouwbaar. Ik weet natuurlijk dat het *menselijke* reacties zijn, maar dat baart mij geen zorgen: het is dat wat tot die menselijke reacties leidt wat mij treft. Tot zover kun je me volgen. Juist, dank je.'

En nu overkomt mij iets dat ik niet begrijp. Wat doe ik dan? Een zwakkeling zegt: o pardon, ik heb me vergist en hangt zijn geloof aan de kapstok. Daar gaat het kind met het badwater! Als ik heel sterk ben, sta ik op een rebelleer tegen God. Zoals Job. Als ik minder sterk ben dan Job dan ga ik een kritisch gesprek met Hem aan, zoals in de Psalmen gebeurt. En als ik nog zwakker ben dan ga ik goedgemutst op zoek naar een of andere verklaring om het toch maar acceptabel te laten zijn. En als je bent zoals ik, dan zeg je bij je zelf: ik begrijp dit weliswaar niet, maar laat me eens kijken of ik uit deze gebeurtenissen toch niet iets zinvol kan maken.

Wel eens concentratiekampboeken gelezen? Voor ongelovige mensen is het misschien een gotspe dat gevangenen bereid of in staat zijn om in de hel toch nog een zinvol leven te leiden, maar een gelovige mensen hebben geen keus: zij kiezen niet, maar worden gekozen. Sorry Tom, dat kan ik niet bewijzen, maar ik weet dat gelovige mensen het zo *ervaren*. Dat is waarom de dichter van psalm 44 zegt:

*Dit alles is ons overkomen, maar wij vergaten U niet.
Noch verloochenden wij uw verbond
Ons hart werd niet afvallig,
Noch weken onze voetstappen van uw pad...*

Daarom zegt Job: *zou ik het goede van God ontvangen, maar het kwade niet?* En daarom zegt Paulus: daarom werken alle dingen ten goede *voor de mensen die geloven*.

Een gelovig mens vindt altijd iets zinvol in een zinloze situatie, al was het maar zichzelf. Paulus van Tarsus, een slimme jood die christen werd, schrijft in een van zijn brieven dat er drie dingen zijn die de wereld bij elkaar houden: geloof – dat is vertrouwen, – hoop – dat is verwachting – , en liefde – dat is respect, zorg en warmte. Drie werkelijkheden die bij elkaar horen; zij zijn de echte drie-eenheid. Een beetje kennis van het menselijk bestaan doet je weten dat die drie werken tot in en voorbij de dood. Wie zich daarmee wapent is op een vreemde manier onoverwinnelijk. Ze maken tegenstrijdigheid tot pluriformiteit.

Ik zeg niet dat het juist is, ik beweer alleen dat het mij zo vergaat.

Maak je derde opmerking, Johan.'

- 'Mijn derde punt', brak Johan in, 'is wat jij net zei, althans ik geloof dat je dat net zei. In de geschiedenis van westerse cultuur heeft deze bede van het Onzevader altijd twee tegenstrijdige gevoelens van de mensen vertolkt: *protest* en *berusting*. Dat valt je op bij alle literatuur.

Er waren altijd mensen die baden dat Gods wil mocht geschieden *omdat die eigenlijk nooit wordt gedaan* en die dus om verandering baden en zich daar ook voor inzetten, en er waren anderen die baden dat God hun opstandigheid tegen zijn wil mocht wegnemen en hen leren aanvaarden wat hen overkomt. Je vindt die twee voor ons gevoel tegengestelde gebedsintenties soms zelfs bij dezelfde mensen! Overigens zijn de *berusters* in de minderheid.'

Hij pauzeerde even.

'Zelf kan ik niets met die berusting. Berusting maakt op mij altijd de indruk dat mensen het Lot tot hun god hebben gemaakt. Zo van: God is almachtig en dus is alles wat er gebeurt zijn wil; verzet is niet alleen zinloos, het is ook verkeerd. Een mens moet zich voegen *naar de wil van God*, dat soort praat. Zelfs in de bijbelse geschriften vind je dat terug, maar niet als het dominante thema en zeker niet het enige.

Jullie vinden dat misschien gek maar ik pleit tegen veel wat in de bijbel staat met een beroep op de bijbel.'

- 'Dat bedoel ik nou ' riep Tom. 'Daar word je toch gek van?'

- 'Dat weet ik nog niet', Leentje kneep haar ogen een beetje dicht, 'leg mij nog eens uit wat dat betekent: een beroep doen op de bijbel tegen de bijbel.'

- 'o jé' Johan keek een beetje onzeker de kring rond. 'Dat is nog niet zo eenvoudig, maar laat ik het eerst eenvoudig proberen. In de boeken van Moses vind je wetten en straffen op overtredingen, die voor ons moderne gevoel ongehoord wreed zijn: diefstal, overspel, homoseksuele praktijk maar ook cultische vergrijpen worden bestraft met steniging of het afhakken van ledematen. Wie die wetten goed heeft gelezen zal wel een toontje lager zingen over de zogenaamde vreemdheid van andere religies en al helemaal over de vermeende hogere waarden van het jodendom en het christendom.

De vroege geschiedenis van het joodse volk is bovendien een militaire geschiedenis vol van oorlogen waarin andere volken genadeloos over de kling worden gejaagd: misdaden tegen de menselijkheid, zouden wij zeggen.

Ik weet wel dat sommige geleerden menen dat al die wetten nooit zijn toegepast en dat die wreedheden tijdens de eerste veroveringsstrijd om Israel nooit zo zijn begaan, en dat zij gelezen moeten worden als cultische teksten, maar dat interesseert mij maar matig. Veel interessanter is dat van het begin af aan ook andere geluiden zijn gehoord in Israel, verhalen over vredespogingen en gerechtigheid, over mensen die het geweldspatroon juist doorbraken en die een ingetogen geestelijk leven leidden. Denk maar aan verhalen over Jona of Ruth, de Moabitische overgrootmoeder van koning David of over Daniel en Job, maar vooral ook aan de boodschap van de grote profeten, zoals Jesaja en Jeremia, die ondanks hun gespierde taal over geloofsverval en geloofsafval het volk eigenlijk vooral over God's genade en liefde toespraken.

Er zijn tegenstrijdigheden in de bijbel. Ik heb het altijd dom gevonden om die tegenstrijdige verhalen op rekening te schrijven van slechte redacteuren die ze net glad hebben weten te strijken. Ze zijn mijns inziens daar neergeschreven en *in al hun tegenstrijdigheid* daar gelaten uit eerbied en in de verwachting dat er nieuwe dingen mogelijk zijn. Het is niet te loochenen dat er een ontwikkeling zit in de religie van Israel, en groei naar meer kennis en inzicht, ook in geestelijke zaken. Het fascinerende van de bijbel is juist dat het vol tegenstrijdigheden zit. Het hele scala van menselijk gedrag en menselijke discussies staat erin.

Dat geldt voor de geschriften van het Nieuwe Testament ook. In het conflict bijvoorbeeld, dat Jezus had met bepaalde geestelijke leidslieden van zijn tijd doet hij herhaaldelijk een beroep op *een deel* van de traditie, dat door de anderen werd verwaarloosd of weggemoffeld. Jezus haalde uit de heilige Schriften van zijn volk datgene naar boven wat vaak het onderspit delfde in de uitleg van diehards en fundamentalisten in zijn generatie.

Jezus was een vrome jood, die zich op de traditie beriep tegen de traditie. Hij had begrepen dat in het hart van het joodse geloof in God niet de Almacht en niet de macht, maar de dienst, de vergeving en de liefde centraal staan. Daar beriep hij zich op en daarop was zijn protest gebouwd.'

- 'Maar diezelfde Jezus bad toch vlak voor zijn arrestatie en executie: Laat deze drinkbeker aan mij voorbij gaan, en als in een adem: maar niet mijn wil maar uw wil geschiede? Dat is toch pure berusting?'

Johan keek geschokt. 'Jezus berustend?' vroeg hij. 'Ik begrijp niet hoe je dat kunt zeggen. Als er één actieve dissident in de geschiedenis van de godsdiensten is geweest dan is hij het wel. Strijd met zijn eigen familie, eindeloos argumenteren met zijn eigen leerlingen, forse ruzies met de religieuze autoriteiten van zijn tijd, dat is toch geen berusting? Het is niet Jezus' lot dat hem tot de dood voert, hij kon elk moment terug krabbelen.

Die vreselijke strijd die in de laatste nacht van zijn vrijheid wordt gestreden is niet passief maar actief: Jezus kende zijn traditie als geen ander. Uit de geliefde profetieën van Jesaja kende hij die stukken die gaan over de Lijdende Knecht des Heren, geheimzinnige teksten die de gehoorzame gelovige tekent als iemand die lijdt voor zijn volk, die hun ongerechtigheden en hun ziekten op zich neemt. Of die teksten ooit op een historische figuur hebben geslagen weten we niet. Ik denk dat het gaat om een personificatie van het vrome deel van het joodse volk, om de *rechtvaardigen* om nog maar eens zo'n term te kiezen. En Jezus neemt die rol op zich. Niet passief maar actief. Hij weet dat de keuze voor zijn rol zijn dood betekent, omdat hij erdoor in conflict raakt met iedereen die leiding geeft in kerk en staat.

In die laatste nacht gaat het niet alleen om zijn fysieke dood maar om nog iets heel anders. De Jesaja teksten die hij als een script voor eigen rol heeft gekozen hebben het er ook over dat die Knecht des Heren *van God verlaten* is. Die geheimzinnige teksten vertegenwoordigen voor hem een laatste bijna niet te nemen horde in zijn zelfgekozen weg. Hij, die voor honderd procent op de verhouding met God rekende, moet nu nog een stukje weg gaan waar God bij wijze van spreken er niet is: de weg van de godverlatenheid. Wie echt solidair wil zijn met mensen moet ook hun godverlatenheid op zich nemen. Vraag mij niet hoe dat te verzoenen is met de wil van God. Daar kun je alleen maar vermoedens over hebben. Dat het tot de condition humaine behoort weten we allemaal: de geschiedenis van ons denken, maar ook van de kunst is vol gruwelijke godverlatenheid: denk maar aan de oude Goya of zelfs aan sommige schilderijen van Rembrandt (Jeremia in ballingschap!). Als Jezus bidt: Uw wil geschiede gaat het over zijn bereidheid om ook dat laatste stukje solidariteit op te brengen met mensen die van God verlaten zijn. Voor mij is het de apotheose van wat de bijbel noemt: de incarnatie. God die de mens opzoekt. Omdat hij God aan zijn zijde wist moet hij nog een stap verder om de wereld te kunnen bijstaan in zijn eenzaamheid en godverlatenheid: hij moet ook de steun van God opgeven.'

De anderen keken sceptisch. 'Berusting is toch niet altijd slecht?' probeerde Linda.

- 'Daar gaat het niet om' Johan toonde een vleug emotie. 'Het gaat mij erom dat wij Jezus niet indelen bij berustende mensen. Jezus is de rode-lijn-blootlegger onder de profeten. Zijn kracht lag in het vernieuwen, bijna herinterpreteren van zijn traditie. Je ziet dat hij nooit appelleert aan de wrede wetten van de Pentateuch, ik bedoel de eerste vijf bijbelboeken. Je ziet dat hij zijn leerlingen en de joden van zijn tijd bepaalt bij wat essentieel is in het geloof van het volk: het komende koningschap van God, dat nu al onder onze ogen baan breekt in allerlei kleine tekenjes van een andere realiteit: zijn acceptatie van meelopers met de bezetter, zijn vrije omgang met vrouwen, zijn weigering om notoire wetsovertreders en overtreedsters te veroordelen, zijn nadruk op de mogelijkheid dat mensen, zelfs in een kromme wereld *door dienstbaarheid* ontkomen aan hun wanhoop en hun gevoel nergens goed voor te zijn.

Aan het eind van zijn leven gaat hij het laatste stukje van de profetische weg: hij identificeert zich met mensen die niet alleen door hun leiders en hun generatiegenoten in de steek zijn gela-

ten (zieken, schoelje, verraders) maar ook met mensen die leefden ‘tam etsi Deus non daretur’, alsof God niet bestond. En alleen wie absoluut in God gelooft begrijpt waarom hij bloed zweette toen hij begreep dat hij ook dat vertrouwen moest loslaten.’

-‘Je speculeert weer.’ zei Tom.

-‘Ga door Johan. Tom laat hem even uitspreken’ Peter’s stem klonk anders dan ze van hem gewend waren.

-‘Ik ben eigenlijk uitgesproken. Ik weet ook niet of het zo is. Ik weet niet meer dan jullie, maar zo lees ik het verhaal van de arrestatie van Jezus. Hij had bij Jesaja gelezen dat de Knecht des Heren niet alleen door de mensen veracht is en bij anderen de indruk wekt dat hij “een door God geslagnene en verdrukte” is, maar dat God ook al onze ongerechtigheid op hem zou doen neerkomen. En het is die gang die Jezus willens en wetens ging. Dat betekende ook dat hij de godverlatenheid van de mensen op zich nam. En dat was eigenlijk meer dan hij kon dragen.’

-‘Maar dat is wreed’ zei Peter, ‘dat is verdomd wreed’.

-‘Nee’, Martin mengde zich in het gesprek, ‘dat is niet wreed, dat is de keuze voor solidariteit. En dat Jezus solidair was tot het einde blijkt wel uit de z.g kruiswoorden, de woorden die hij volgens de Evangelisten aan het kruis nog sprak. Al die zinnnetjes zijn zonder uitzondering teksten uit de joodse psalmen.

-‘Ik moet daar nog eens goed over nadenken,’ zei Peter. ‘Wat ik wilde zeggen over deze tekst is vrij eenvoudig. Mij kwam het wel goed uit dat bij Marcus die bede over *uw wil geschiede* ontbrak: die moest niets hebben van verontrusting dacht ik, maar jij hebt vanavond een beetje dieper gestoken. Als berusting eigenlijk solidariteit is, want dat zei je, dan.....

-‘Wat, dan?’

-‘Ja, ik weet niet precies hoe ik dat moet zeggen en of het relevant is, maar ik moest aan mijn boeren denken. Mijn boeren zijn vaak merkwaardige ‘berusters’. Ze kunnen het weer niet naar hun hand zetten, ze weten dat ze vreselijk afhankelijk zijn van hun vee en dat er altijd wat is met die beesten. Vaak ben ik degene die ze moet aanzetten om terug te vechten, tegen ziekte en slecht weer, tegen tegenslag in het algemeen.

Ze hebben het dan vaak nog over Gods wil ook. Maar er zit ook iets anders achter dan berusting. Daar moest ik opeens aan denken toen Martin over solidariteit begon. Die boeren bij ons, en Leen begrijpt dat vaak beter dan ik, die boeren staan niet tegenover hun vee en hun gewassen, maar ze maken er deel van uit. Als ik ze niet een schop onder hun kont geef dan zijn ze ziek met hun koeien en ze verdrogen met hun land. Ik werk van buitenaf en zij van binnenuit.’ Peter grinnikte naar Tom. ‘Dat is bij jou ook zo’ zei hij, ‘jij argumenteert van buitenaf en niet van binnenuit. Daarom zullen wij toch vriendjes moeten worden op den duur.’

-‘Dat bedoel ik’ zei Martin.

-‘Ik heb nog iets anders’ zei Leentje. ‘Of eigenlijk mee een vraag. Wat moet die verwijzing naar hemel en aarde in deze tekst?’

-‘Oud geloof’ Jaap haalde zijn schouders op. ‘Ik neem aan dat in die tijd mensen er van uit gingen dat de orde in de hemel – sterren en zo – door Gods hand in balans werd gehouden. En dat er in de hemel daarboven nog een hele divisie engelen aanwezig was die uiteraard ieder bevel van God opvolgen. Dat Gods wil in de hemel geschiedt is dus niet zo verwonderlijk. En mensen bidden dat het zo op aarde ook mag zijn. Ik zou me daar niet druk over maken.’

Tom keek verstoord.

-‘Jullie maken het me vanavond wel moeilijk, zeg!’

-‘Hoezo?’

-‘Omdat jullie blijkbaar schouderophalend voorbijgaan aan wat dit hele avontuur zo onmogelijk maakt! Dit gebed wordt toch geschreven of voorgezegd aan mensen die een volstrekt ander wereldbeeld hebben dan wij. Dat kun je toch maar niet zo voorbijlopen? Dat je het een mooie historische tekst vindt is tot daaraan toe, maar dat je zonder verder iets te zeggen voorbijloopt aan taal en begrippenmateriaal van vandaag, dat is och geschift? Wat hemel? Wat divisie engelen? Hoe kan ik nou mijn ziel en zaligheid ophangen aan iemand die geloofde dat de aarde plat was en er voorstellingen op na hield over engelen en duivels, die nergens ook maar mijn wereldbeeld raken.

Als bidden is wat jullie blijkbaar vinden: het allerintiemste wat er is, het jezelf genadeloos blootleggen voor de schepper van de hele werkelijkheid, dan kan dat toch niet in een formaat dat de hele wetenschap ontkent?. Dat wil ik vanavond zeggen: het is godsonmogelijk om vandaag in zo’n belangrijke zaak als berusting of verzet je te laten leiden voor een tekst die twee duizend jaar oud is en in een volstrekt andere cultuur is ontstaan. Een beetje wetenschappelijkheid vrienden, zou ons als hele of halve intellectuelen toch niet misstaan?’

-‘Mag ik iets zeggen?’ Maria stond bij het dressoir. Zij had de conversatie woord voor woord gevolgd. ‘Als we toch op het rijtje afgaan wil ik graag nu wat opmerken.’

-‘Ga je gang, Maria.’

-‘Ik heb al heel lang deze bede in het Onzevader met dezelfde woorden gezegd, die ik ook voor het begin gebruik. *Onze Vader die in het verborgene is..en Uw wil geschiede, gelijk in het verborgene alzo ook bij ons op aarde.*

Mijn man had een boek in zijn boekenkast staan van Albert Einstein. Mijn Wereldbeeld, vlak na de putsch van Hitler geschreven. Daar las hij vaak in. Einstein was geen vroom mens in de gewone betekenis van dat woord, maar wel diep religieus. Jo, die een grote verering voor Einstein had heeft dat boek wel drie keer gelezen en hij citeerde er ook vaak uit.

Ik herinner me twee dingen van : een opmerking dat Einstein *het geheimzinnige* het mooiste vond dat bestaat, en een waarin Einstein schreef over de religiositeit van het wetenschappelijk onderzoek. Ik ken zelfs nog een zin uit mijn hoofd, omdat mijn man die vaak citeerde:

De religiositeit van de wetenschappelijke onderzoeker ligt in de verrukte verbazing over de harmonie van de natuurwettelijkheid, waarin zich een zo alles overtreffend verstand openbaart dat alles wat mensen bedenken en op orde brengen er slechts een zwakke schaduw van is....

Het is die zin die mij altijd te binnen schiet als ik mensen hoor discussiëren over wetenschap. Tom praat net alsof je alleen maar over geloof kunt spreken en alleen maar gelovig kunt zijn als het ook wetenschappelijke correct is. Je kunt het Onze Vader niet bidden omdat het wetenschappelijk niet correct is.

Maar als het geheimzinnige het mooiste is en als achter wat zich afspeelt in de natuur zich een

harmonie aftekent die ons verstand te boven gaat, dan begrijp ik niet waarom ik niet mag vragen dat die schitterende natuurlijke harmonie ook op aarde zijn beslag mag krijgen.' Maria haalde uit haar schortzak een schrift te voorschijn. 'Kijk', zei ze, 'ik heb al sinds mijn jeugd een schriftje bij me waarin ik aantekeningen maak over dingen die ik leer. Op de eerste bladzijde staat dat citaat van Einstein en ik heb er zelf bijgeschreven: *Dat de schoonheid van het geheimzinnige en de harmonie van het heelal op aarde moge heersen...*

Dat is mijn vertaling van Uw Wil geschiede.

Ik weet niets van wetenschap behalve wat we op school leerden en waar ik Jo over hoorde praten. En ik wil ook dit gesprek niet ineens een heel andere kant opsturen, maar toen Tom begon over het Onzevader en over het verouderde wereldbeeld waarin het is geformuleerd, had ik er meteen behoefte aan om te zeggen dat ik niet denk dat een klassieke tekst zo van tafel kan worden geveegd.

Is het wetenschappelijk wereldbeeld niet net zo goed een metafoor voor de werkelijkheid – om jullie taaltje te gebruiken – als wat ons is overgeleverd? Als ik bid *Onze Vader die in de hemel is*, dan bedoel ik *Onze Vader die verborgen is*, die we niet kunnen zien en niet kunnen horen. Als ik bid dat ik reikhalzend uitzie naar het moment waarop zijn wil wordt gedaan, hier in de werkelijkheid, en ik voeg daaraan toe, zoals in het verborgene, is dat voor mij helemaal geen breuk met de werkelijkheid. En wanneer wetenschappers zeggen dat het onmogelijk is dat God in een persoonlijk leven ingrijpt en het bestaan van iemand kan veranderen, dan maken ze zich schuldig aan wat theologen ook al lang hebben gedaan: God opsluiten in hun denkraam! Geef mij dan de nederigheid van Einstein maar. Of begrijp ik je verkeerd, Tom?

Tom keek haar beduusd aan. 'Heb je het tegen mij?' vroeg hij. 'Ja natuurlijk heb ik het tegen jou' Maria klonk nu bijna streng. 'Jij zei dat moderne mensen eigenlijk het Onze Vader niet kunnen bidden omdat het ons werd gegeven in een volstrekt andere tijd. En ik zeg daar tegenover dat de tekst van dit gebed zo universeel is dat het gemakkelijk de tegenstelling tussen geloof en wetenschap kan overbruggen.'

- 'Ik wist niet dat je kwaad zou worden', Tom keek haar een beetje ongelukkig aan.

'Ik wilde niemand kwetsen.

- 'Nee, dat weet ik wel, maar er is iets dat ik jou steeds hoor doen. Je maakt iedere keer van een persoonlijke ervaring zoiets als een algemene theorie. Dat mag best, maar het is handig als je dat ook zo zegt. Dan kunnen we ook anders reageren. Jullie proberen hier immers geen theologisch gesprek te voeren maar heel persoonlijk na te gaan wat traditie en geloof voor ons allemaal betekenen. En ik geloof er niets van dat jij die dingen alleen maar als een stekelvarken wilt benaderen.'

- 'O Wijze Maria' riep Peter. 'Zelfs Johan zou het niet beter kunnen zeggen. Maar ik wil nog anderen horen! Jaap, jouw beurt!'

Jaap keek hem peinzend aan. 'Ik weet niet of ik wel zo'n heldere bijdrage heb vanavond,' zei hij aarzelend.

- 'Altijd professor! Linda, heb jij Jaap ooit een onheldere bijdrage aan een discussie horen geven? Ik denk dat hij niet *onhelder* bedoelt maar *onvoldragen* of zoiets.'

Jaap schoot in de lach. 'Daar zou je wel eens gelijk in kunnen hebben. Maar ik wil best mijn zegje doen.

Van de week schoot mij een voorval te binnen, waarvan ik niet eens wist dat het nog op mijn harde schijf stond. Zoals Johan had vergeten wat hij wist over het Marcus Evangelie heb ik ook iets teruggevonden in mijn herinnering, waarvan ik het bestaan niet mee wist. Voer voor psychologen, Martin. De traditie is taaier dan ik me vaak heb gerealiseerd. Het gaat over een gesprek, een van de weinige gesprekken, die ik mijn vader had over geloofsdingen. Gesprekken die vroeger altijd eindigden in een soort ruziesfeer of in een ongemakkelijke stilte. Dat betreurt ik nu, vooral ook omdat ik weet dat mijn vader met mijn agressiviteit of mijn botheid niet om kon gaan en ik verder toch zo'n goede verhouding met hem had. Achter hoop ik dat hij op de een of andere manier toch begrepen heeft dat die kribbige discussies vooral betekenis hadden omdat het ons beiden over heel belangrijke dingen ging.

'Kom op met je verhaal...'

- 'Mijn grootmoeder was ernstig ziek. Ik dacht dat ze doodging en ik geloof dat mijn grootvader en mijn vader dat ook dachten. Die twee gingen ieder dag naar het ziekenhuis, mijn moeder en ik een keer in de week. Ik ook nog tegenstribbelend omdat ik een panische angst voor ziekenhuizen had. Dat waren voor mij geen plaatsen waar je beter werd gemaakt maar dood!

Oma lag in zo'n steriele eenpersoonskamer, zoals er zoveel zijn in ziekenhuizen. Een wit bed met een wit kamerscherm ernaast, een wit nachtkastje waarop een nietig vaasje bloemen en een soort spuugbakje. Grote ramen met daarvoor witgele gordijnen, zwarte betegelde vensterbanken, linoleum op de vloer: zo'n kamer die vooral bedoeld lijkt om vuil weg te vegen, de patiënt inclusief. Ik zie het allemaal nog heel precies voor me.

Mijn grootmoeder was een grote vrouw. Ze had prachtig grijs haar, donkere ogen en van die hoge jukbeenderen, die haar er strenger deden uitzien dan ze in werkelijkheid was. Haar stem was diep en ze kon vroeger prachtig zingen. Pianospelen overigens ook. Ze had les gegeven op ons Gymnasium – engels – en was alom geliefd en een beetje gevreesd. Ze had een dodelijke humor. Ik was dol op haar. Logeren bij mijn grootouders betekende onbegrensde aandacht, volwassen gesprekken, nieuwe boeken. Als ik kwam logeren toen ik zo'n jaar of vijftien was lag er op de logeerkamer een stapeltje boeken klaar, die ze voor me had uitgezocht. Dat gebaar alleen al vond ik geweldig. En als ze zag dat ik in haar boeken las dan werd er uitgebreid en heel volwassen over gepraat. Ze kwam dan bij mijn bed zitten en 'nam met mij de literatuur door'.

Je zou iedereen zulke grootouders toewensen.

Grootvader was een stille man. Zo'n echte gepensioneerde dorpsdokter: zachte stem, goed luisteren en altijd nog bezig met patiënten. Na zijn pensionering was hij in hun dorp blijven wonen – of dat verstandig was weet ik niet – en gold als de eeuwige vraagbaak voor iedereen en over van alles. Hij aanbad mijn grootmoeder.

En nu was ze dus ziek. En niet thuis. Grootvader bracht een goed deel van de dag aan haar bed door. Een beetje als een hond die zijn baasje niet uit het oog verliest. Hij zei niet veel. Hij zat daar maar alsof hij door zijn concentratie haar gezondheid kon terugbrengen.

Mijn vader kon niet stilzitten. Hij stond meestal aan de voet van het bed, maar liep ook vaak doelloos te redderen in de kamer. Het was aandoenlijk om te zien hoe hij op zijn moeder leek. En

grootmoeder zelf lag daar maar, meestal met haar ogen dicht. Al haar kracht en schoonheid leek verdwenen.

Toch, ik zeg het maar meteen, heeft ze nog jaren geleefd en is ze weer helemaal de oude geworden.

Maar het leek eerst helemaal niet goed te gaan. "Kan grootvader er een beetje tegen?" vroeg ik mijn vader, meer om iets te zeggen dan benieuwd naar zijn antwoord.

"Grootvader heeft veel steun aan zijn geloof" zei mijn vader. "Daardoor kan hij veel aan". Dat was precies het soort opmerkingen, dat mij irriteerden, ook al wist ik niet precies waarom.

Mijn vader deed of hij het niet merkte. "Je grootvader heeft de gewoonte om 's morgens voor hij iets anders doet, een tijdje in de bijbel te lezen en teksten die hem bijzonder treffen op te schrijven. Die draagt hij dan met zich mee. Zoals dat verhaal over Pascal dat ik je wel eens heb verteld.

- 'En wat voor verhaal was dat' vroeg Leentje.

Johan antwoordde nog voor Jaap iets kon uitbrengen: 'Na zijn dood vond een bediende van Pascal een klein document, dat de grote wiskundige in zijn overjas had ingenaaid, het z.g Memorial uit 1954. *Er boven staat VUUR en het begint zo: God van Abraham, God van Izaak, God van Jacob, niet der filosofen en geleerden. Zekerheid. Zekerheid. Gevoel. Vreugde. Vrede. God van Jezus Christus.*

.En dan volgen nog een aantal bijbelteksten.'

- 'Precies, dat was het verhaal waar mijn vader op duidde. En blijkbaar deed mijn grootvader iets dergelijks. Hij naaide het niet in zijn jas, maar liep ermee rond. Meestal eindigden die papiertjes in een boek als bladwijzer.

Ik weet niet meer precies wat mijn vader toen nog zei maar in ieder geval produceerde hij een van die vodjes paper, die Grootvader had laten slingeren of misschien wel aan hem had gegeven. Ik heb van de week nog eens de precieze tekst opgezocht, die daarop stond. Ik herinnerde het me nog wel maar niet meer woordelijk. Het is een tekst uit de Brief van de anonieme auteur aan de Hebreëen, waarin een soort ode aan het geloof wordt opgeschreven. Het hele hoofdstuk begint met de tekst *door het geloof* en verhaalt wat mensen door het geloof hebben kunnen doen. In het 35ste vers staat: *Vrouwen hebben (door het geloof) haar doden uit de opstanding terug ontvangen, anderen hebben zich laten folteren en van geen bevrijding willen weten, opdat zij aan een betere opstanding deel mochten hebben.*

Ik was perplex. Of mensen nu dood waren op levend, in beide gevallen ving het geloof je op. Ik zei zoiets als: Het kan vriezen en het kan dooien, in beide gevallen zij de Naam des Heren geloofd. Mijn vader zei niets terug. Hij keek mij vreemd aan, draaide zich om en liep weg, mij verward, boos en gefrustreerd achterlatend. Ik had gehoopt dat hij erover zou praten, dat hij kwaad zou zijn geworden desnoods maar hij liep weg.

- 'Je had hem betrappt op een gruwelijk geval van berusting.'

- 'Nee, dat denk ik niet. Er was iets anders aan de hand. Ik vertel het jullie nu juist omdat ik nu begin te begrijpen wat daar gebeurde tussen mijn vader en mij. Het ging over berusting en geduld.'

-‘Nog eens?’

-‘Is er iets mis met een vertrouwensrelatie? Denk eens na wie jullie allemaal vertrouwen? Hier rond de tafel bijvoorbeeld. Ik vertrouw Linda blind; ik vertrouw jullie allemaal, misschien niet blind, maar wel *echt*.

Als jullie me iets beloven dan vertrouw ik erop dat jullie dat ook zullen doen en als je het niet doet dan is dat omdat je het hebt vergeten of omdat er iets tussen is gekomen. Als Linda me iets belooft en het gebeurt niet dan geldt nog veel sterker. Ze zal er haar reden wel voor hebben, denk ik dan.

Als er iets mis gaat met onze kinderen, dan denk ik: ach dat komt nog wel. Ik zeg mijn vertrouwen niet op omdat ik *geduld* heb binnen relaties.

Maak de kring nu iets breder.

In de politiek heb ik vertrouwen in de democratie. Daar word ik voortdurend in teleurgesteld, maar ik zeg mijn vertrouwen niet op. Allerlei wat ik niet begrijp, zelfs wat ik verwerp vindt een plaats in vertrouwen met geduld.

Mijn grootvader had een rotsvast vertrouwen in God. Dat was niet irrationeel, want zijn vertrouwen was nooit beschaamd. Hij leefde bij wat hij over God had geleerd en verkeerde met Hem als met een zwijgzame vriend. En nu gebeurt er iets vreselijks: het ziet er naar uit dat hij het liefste wat hij op aarde heeft gaat verliezen.

Dat gooit zijn hele wereld omver, maar het maakt zijn vertrouwen op God alleen maar belangrijker: die zal hem ook nu niet in de steek laten. Of door hem zijn vrouw terug te geven of door hem te leren *een betere opstanding* te verwachten. Tussen die twee *modi* van zijn vertrouwen vecht hij voor haar genezing, bidt hij om haar terug te krijgen, zit hij de hele dag aan haar bed. Is dat berusting? Nee toch? Dat is vertrouwen met geduld.’

-‘En waarom was je dan zo kwaad op je vader?’

-‘Omdat ik geen geduld had. Ik had helemaal geen vertrouwen in God of liever: Hij moest zich waar maken voor ik vertrouwen in Hem zou hebben. Dat mijn ouders en grootouders Hem wel vertrouwden, wat er ook zou gebeuren, dat ergerde mij mateloos. Mogen jullie kiezen of dat was omdat ik zo’n vertrouwensrelatie helemaal niet wilde of dat ik nu juist niets liever wilde.’

Martin keek Jaap een ogenblik zwijgend aan. ‘En jij bent degene die denkt dat hij zijn traditie is kwijtgeraakt?’

-‘Ik had voorgesteld om een rondje te maken’ Johan klonk aarzelend. ‘Maar ik weet niet of we dat nu nog wel moeten doen. Stof genoeg om over na te denken, lijkt me.’

-‘Je had ook gevraagd om aan het eind van de avond elkaar te vragen of deze avondjes eigenlijk iets voor ons betekenen en zelfs ons denken veranderen’ Martin keek de kring rond. ‘Ik heb behoefte om daar nog wat over te zeggen.

Ik ben heel verguld met deze gelegenheid. En wel om drie redenen’

-‘Hij zal es geen drie redenen hebben!’ Peter schoof zijn stoel achteruit. ‘Ga je gang Martin’.

-‘De eenvoudigste reden is dat ik me realiseer dat er maar weinig gelegenheden zijn in mijn leven om echte gesprekken te voeren. Gelukkig nog wel flarden van gesprek, maar zo’n uur waarin je met een vertrouwd gezelschap om de tafel zit en geconcentreerd over een onderwerp praat, dat

komt nauwelijks meer voor. En dat vind ik kostbaar.

De tweede reden is dat ik het op prijs stel dat jullie mij hebben uitgenodigd. Oud leerlingen zijn vaak niet veel meer dan foto's: ik herinner me jullie nog als kinderen, neem me niet kwalijk dat ik het zo zeg. Nu jullie volwassen zijn geworden heeft een hernieuwd contact iets ontroerends. Voor een heel klein deel dragen jullie de vruchten van mijn werk. Jullie zijn stuk voor stuk intelligente mensen geworden en ik ben er trots op bij jullie "vormers" te horen.

Het derde is dat ik het op hoge prijs stel om gedwongen te worden te formuleren wat ik denk. Vooral spirituele onderwerpen hebben niet veel taal in onze tijd.. Je moet naar je woorden zoeken. Dat zoeken is op zichzelf belangrijk voor me. En ik dank jullie voor de gelegenheid om dat te doen.'

Leentje leunde naar Martin over en gaf hem een zoen op zijn wang. 'dat had ik graag gezegd' zei ze.

- 'Alsjeblieft' zei Peter. 'Linda, jouw beurt'.

- 'Ik weet niet of wat ik wilde zeggen iets met de tekst van vanavond te maken heeft.'

- 'Niet altijd zo methodisch, Linda, kom op!'

- 'Het is mij opgevallen dat we zovaak over ziekte spreken. Ik ben er zelf mee begonnen toen ik jullie het verhaal over Els vertelde. Vanavond heeft Jaap het weer gedaan. Betekent dat iets? Is geloof en zijn dit soort gesprekken bedoeld om over de negatieve kant van het leven te gaan? Is geloof dan toch vooral troost?'

Johan lachte.

'Dat zegt Tom ook altijd. Ik geloof daar niet zo in. Het hart van de religie ligt in de liturgie. In de lofprijzing. In de Eucharistie, dat is in het dankgebed. Troost is daarvan een vrucht of een afgeleide of zo iets. En we beginnen vaak over troost omdat wij het hart van de religie – de liturgie, de lofprijzing, de eucharistie, het dankgebed – nog moeilijker vinden dan het fenomeen *bidden*. Bij ons aan de Universiteit bestaat geen lofprijzing meer, hoogstens complimentjes. Bijzondere prestaties leveren een laudatio op, een felicitatie, een bewijs van respect en bewondering. Dat is al heel veel.

Als het over God gaat dan gaat het bijna altijd om intellectuele problemen. Of Hij wel bestaat. Of Hij wel *kan* bestaan. Hoe een mens omgaat met zijn eigen geloof als alles om hem heen de mogelijkheid van zo'n keuze lijkt tegen te spreken. Zulke dingen.

Ik leef temidden van agnosten en atheïsten en mijn meeste vrienden horen daartoe. Begrijpelijk-kerwijs zitten die boordevol met onbegrip en vaak irritatie dat ik als maar vasthoud aan de "mysteries" zoals ik dat noem. Ze komen met honderd verhalen over achterlijke dogmatische uitspraken, ethische missers, zelfs misdadige uitingen van religieus gedrag - de Paus over condooms, de schanddaden van fundamentalisten in de VS, de terreur van de Islamiëten – en ik word geacht dat te verklaren, te verdedigen of, wat nog erger is, die aanklachten te ontzenuwen.

In zo'n klimaat kom ik nooit toe aan wat voor mij wezenlijk is. Ik deel al hun kritiek. Ik weet zelfs beter dan zij hoe erg het allemaal kan zijn. En zij denken dat ik iedere keer uitvluchten zoek voor hun kritiek. De apologie verdringt het loflied.'

- 'Vandaar de kluizenaars..' zei Jaap.

- 'Ja, vandaar de gelovigen die zich afzonderen, niet alleen van een "boze wereld" maar ook van de ruzies onder gelovigen. Ik heb die neiging ook vaak. Laat ze maar, denk ik dan. Laat ze maar met

hun vragen, hun kritiek, hun aanvallen. Blijkbaar ben ik niet in staat om mijzelf duidelijk uit te drukken. En waarom zou ik dan niet verder leven met die paar verhalen en die paar teksten, die voor mij meer betekenen dan al het andere dat ik heb gelezen en gehoord.

Maar dan komen toch altijd weer vrienden die zoeken naar verklaringen van hun leven, die willen praten over “zin en “geluk” en daar gaan we weer. Maar dan gaat het toch vaak over grensgevallen tussen dood en leven, over ziekte, rouwverwerking en dat soort dingen. Dus zo gek is dat niet.’

-‘Daar komt nog iets bij’, Martin sloeg zijn ogen neer, ‘hoe je het ook draait of keert, in de bijbelse literatuur is de wereld een corrupte bedoening. Hoe mooi het leven ook kan zijn, hoe prachtig natuur en kunst, hoe diep de liefde en de vriendschap, het wordt beleefd en bevochten op een oceaan van ellende.’

-‘Nou ja...’ zei Linda.

-‘Nee, ik bedoel niet weg te zakken in dat negatieve gepraat van zoveel doemdenkers. Ik wil niet zeggen dat ‘de mens slecht is’ en onbekwaam tot enig goed, maar het bijbelse getuigenis is niet voor niets gebouwd op het verhaal van een *goede* schepping en *zondige* mensen. En op verhalen over goede mensen, die vreselijke dingen doen. Het is toch zo dat sinds de Verlichting en onder het regime van zowel liberale als socialistische denkers het positieve denken de boventoon gevoerd heeft?. Dat leidde tot een loflied – ha! toch een loflied! – op de wetenschap, die ons niet alleen alle raadselen zou verklaren maar ons ook tot betere mensen zou maken. Dat leidde tot een naieve goedpraterij van socialisten voor linkse dictaturen en van liberalen van de zegeningen van de vrije markt. En allerlei goedwillende rabbi’s, dominees en priesters hebben daaraan meegedaan. Dat was ook begrijpelijk want gelovigen zijn net mensen..’

-‘En je bedoelt te zeggen dat daarom geloof vaak aanhaakt bij zulke negatieve ervaringen als ziekte en dood?’ vroeg Jaap.

-‘Maar niet alleen dat, -’ Tom kon het niet laten, ‘– ook omdat het geloof behoefte heeft aan zwakke mensen. Bekeran gaat niet gemakkelijker dan wanneer het slachtoffer op de grond ligt.’

-‘Hij had het toch niet over bekeren?’ Leentje klonk bits.’ Jij bent toch een prachtig voorbeeld van die mensen waar Martin het net over had.’

-‘Dat is juist, en ik ben daar eigenlijk nog trots op ook.’

-‘Trots?’

Maria stond op.

-‘Als ik bid Uw Wil Geschiede dan vraag ik om verandering in een corrupte wereld’ zei ze. ‘Ik berust in niks, ik verdedig niks, ik voel me eigenlijk ook door niets bedreigd. Hoogstens heb ik medelijden met een corrupte wereld. Corruptie leidt tot lijden en tot ongelukkige mensen. Slachtoffers en beulen om het even. Wie dat wil inzien moet veel geleerd hebben van wat zij heeft leren zien. Ik heb alles wat ik weet geleerd van mensen die geloofden, zelfs van gelovigen die niet wisten dat ze het waren.’

-‘Ja, zo kan ik natuurlijk niet winnen.’ zei Tom.

-‘Je moet ook niet willen winnen, lieve jongen, maar leren verliezen’ zei Maria.

Peter keek Maria lachend aan: ‘Ach lieve Maria, ‘fluisterde hij, ‘zou er bij al die ontroering nog wat in die fles zitten?’

Van: Linda

Aan: Johan

Cc: all

Lieve Johan,

Jij was behoorlijk op dreef van de week. En geëmotioneerd. Je was er geloof ik zelf verbaasd over, maar wij vonden dat nu juist geweldig. Tom en jij zijn allebij zo met huid en haar betrokken bij deze discussie dat het voor ons daardoor ook allemaal nog veel dichterbij komt. Jullie betrokkenheid maakt het alleen daarom al een evenement om onze avondjes mee te maken.

Ik heb in mijn aantekeningen staan dat jij het op een gegeven moment had over je postmodernistische opvattingen, waarin elke tekst alleen maar op zichzelf moet worden beoordeeld. Wil je me dat nog eens duidelijk maken?

Van: Johan

Aan: Linda

cc. allemaal.

LL,

Ik zei, geloof ik, dat ik genoeg door het postmoderne virus was besmet om te denken dat de tekst zichzelf maar moest uitleggen.

Het is ook maar zo'n woordje, 'postmodernistisch'. Ik was al bang dat iemand er over zou beginnen. Het woord ligt mij in de mond gestorven omdat het zo'n modeterm is geworden. Op ons avondje gebruikte ik de term nogal losjes en dat ligt ook in de rede bij zo'n modieus begrip.

Wat ik ervan en over heb gelezen laat twee dominante indrukken bij mij achter: het is onvermijdelijk en het is oeverloos. Onvermijdelijk omdat het probeert de 'tijdgeest' te vangen en die is nu eenmaal ook de onze. En het is oeverloos omdat alles eronder valt dat 'het modernisme' achter zich wil laten. En dat is ongeveer onze hele cultuur.

Laat met dat wat toelichten.

Als je het woord 'tijdgeest' verstaat als de dominante geesteshouding/gevoelens van onze tijd, wat schiet je dan te binnen? Eerst maar eens 'chaos'. Oude instituten wankelen, traditionele denk-kaders vallen uiteen. Er is aan van alles een eind gekomen. Ideologieën en dogmatieken blijken onbetrouwbare constructies om de werkelijkheid mee te begrijpen. We dachten ooit dat Europa het centrum van de wereld was van waaruit de rest kon worden gekolonialiseerd, ontwikkeld en beheerst. Niet meer dus. De wetenschap ontwikkelt zo razend snel, of misschien moet je zeggen dat de technologische ontwikkelingen zo snel gaan dat we hun uitwerkingen en consequenties nauwelijks kunnen overzien. Alles wat we over hebben zijn experimenten om die moderne pluriforme wereld te begrijpen en te beheersen. Experimenten en 'queestes', zoektochten. Naar waarheid, naar gerechtigheid, naar recht, naar God, naar het Schone, naar een betere samenleving, noem maar op.

Chaos dus. Als je het positief wilt stellen: heftige pluriformiteit: altijd meer betekenissen van hetzelfde verhaal, altijd verschillende culturele verklaringen voor dezelfde ontwikkelingen. Containerbegrippen als 'de' werkelijkheid, 'de' mens of 'de waarheid', wekken onze achterdocht. Wie bewust leeft moet wel relativeren.

Nog zo'n onvermijdelijk woord: individualisme. Het wegvallen van dwingende gemeenschappen, de mobiliteit en het tempo van nu maken mensen onvermijdelijk tot veel individuelere wezens dan ze ooit waren. Individualisten dus maar in een massa cultuur! Reclame, sportverslaving, modebombardementen. Riessmann noemde ons jaren geleden al een 'lonely crowd'.

Zo heb je al een aardige cocktail om het postmodernisme te beschrijven: chaotisch, ironisch, individualistisch, pluralistisch, relativistisch, experimenteel. Gevolgen: 'de' mens blijkt niet te bestaan, de Grote Verhalen verliezen hun pretenties, de waarheid maakt plaats voor beelden van de werkelijkheid, teksten staan op zichzelf, theorieën zijn probeersels, alles is proces, in de kunst 'mag alles'. In de geesteswetenschappen vervangt de permanente discussie de vaststelling van het universele, etc., doelend op filosofen die ons voorhouden dat teksten eerst gedeconstrueerd moeten worden voor we ze kunnen begrijpen, dwz ontdaan van hun context, hun auteur n zijn/haar bedoeling en van hun tijd. Een tekst mag voor zichzelf spreken. Ik ben geen getrainde filosoof maar ik ben wel onder de indruk van mensen die proberen om al die veralgemeniseringen van teksten tegen te gaan. De postmodernisten hebben mij geholpen door iedere keer dat er sprake is van 'de mens' het vinger-tje te heffen: 'de' mens bestaat immers niet? Ieder werkwoord heeft zijn specifieke persoon. Err is altijd een levend wezen of een levende werkelijkheid die het onderwerp vormt. In zekere zin geldt dat ook voor 'de' tekst of 'de' betekenis van een tekst. Mensen en teksten mogen en moeten voor zichzelf spreken. Ze kunnen dat alleen maar omdat er geen van hen op zichzelf staat. Aan elke tekst gaat weer een andere vooraf en werkt in de voorliggende door.

De postmoderne filosofen hebben ook allemaal een broertje dood aan Grote Verhalen of ideologieën. Alle theorieën, die pretenderen een sluitende verklaring van de wereld en zijn geschiedenis te geven, blijken constructies te zijn, die de toets van de kritiek niet kunnen doorstaan. Dat geldt niet alleen voor de grote politieke systemen maar ook voor dogmatische theologieën. Een van de redenen dat wij zo'n moeite hebben met onze traditie is dat we niet geloven dat er zoiets is als een voor altijd en iedereen geldend ontwerp van de werkelijkheid. We hebben verhalen, gelijkenissen, beelden van de werkelijkheid, maar niet meer.

Tom en ik maken daar vaak ruzie over. Tom verwerpt alles wat zweemt naar algemene geldigheid, universele betekenis; ik neig ertoe van een aantal beelden te zeggen dat ze 'oerbeelden' zijn en daarom toch eeuwigheidbetekenis te hebben. Ik vind bijvoorbeeld dat de Universele Rechten van de Mens wel degelijk algemene geldigheid hebben, terwijl Tom mij - overigens met enig recht - voor de voeten werpt dat de Universele Verklaring helemaal niet universeel is, maar een (prijzenswaardig, dat wel) westers concept dat hele culturen als minderwaardig wegzet: zie de kritiek die vanuit Azië en het Midden Oosten op de Verklaring wordt afgevuurd. Tom wil zich best inzetten voor de erkenning van de Verklaring om hem zo universeel te maken, maar weigert zijn universeel karakter te aanvaarden.

Voor onze gesprekken zijn die zog postmoderne gedachtespinsels van belang, omdat ze ons laten zien dat wij niet voor niets onze Grote verhalen hebben losgelaten: dat is geen slordigheid zoals Jaap nog wel eens wil denken, maar het is de staart van de Tijdgeest die ons om de oren slaat. We denken vaak dat we slordig omgaan met wat we hebben geërfd, maar misschien hebben we wel niets geërfd! Dat wil zeggen misschien zijn er teksten uit vroeger tijden die wel op ons hebben

ingewerkt, maar die niet 'erfbaar' zijn in de discontinuïteit van onze generatie.

Voor mij is overigens Peter het beste voorbeeld van een postmodern mens. Dat verbaast je misschien maar zijn ironische manier van de benadering van de meest serieuze dingen werkte vroeger al bevrijdend op mij. Hij doet het misschien helemaal niet met opzet, maar door zijn grappen en grollen en zijn ironie schept hij iedere keer weer een soort vrijzone waarin anders gesproken kan worden of over andere dingen. En dat is precies wat de postmodernen willen.

Johan

Van: Peter

Aan: Johan

Cc: Linda

Ja zeg, toe nou! Nu zal ik worden opgevoerd als de grote relativist! Maar ik zal je uit de droom helpen: ik heb niets met dat filosofische geklets en ik denk dat onze traditie geheel in tact is.
Peter.

Van: Johan

Aan: Peter

Cc: Linda

Waarom reageer je zo pissig? Ik heb je toch nergens van beschuldigd? Postmodern is geen vies woord. We hebben er allemaal een tic van te pakken, omdat niemand van ons zonder kleerscheuren door zijn eigen tijd komt. We doen het allemaal op onze eigen manier. De een probeert om de strijd te ontlopen, de ander gaat hem frontaal aan en een derde neemt innerlijk afstand.

Jouw reactie – als altijd fris van de lever – is een mooi voorbeeld van wat nu zo modieus postmodern heet: Je weet heel goed waar ik het over heb. In ons eindexamenjaar heb jij me eens verteld hoe onzeker jij werd van al dat moderne gedoe in de wetenschap en om je heen. Je was ervan overtuigd dat ik stom was om te proberen me er langzaam en voorzichtig doorheen te werken. Jij deed het liever af als een spel, zei je. Zo hield je de nieuwe werkelijkheid op een afstand. Dat heb ik nooit vergeten. En je hebt het altijd gedaan, behalve in je relaties tot mensen. En dat bedoel ik dan weer als een compliment. Maar als het om het doordenken van de problematiek gaat, reageer je als een rechtse Amerikaan .

Ben je nou pissig omdat ik jou weg niet ga?

Natuurlijk is onze traditie niet in tact. This is a new day, stupid!

*Van: Peter
Aan: Johan
Cc: Linda en de rest*

En nou nog een rechtse Amerikaan ook! Naar vooruit, ik bind al in. Wat mij ergert aan die filosofische discussies is dat ze best aardig weten te analyseren, maar dat ze op mij meestal de indruk wekken dat nu het kind met het badwater is weggegooid – ik bedoel: nu we de traditie hebben ontmaskerd als ouwe lukken koek – blijven we met ons blote kont in de lege badkuip zitten. Ik zie natuurlijk ook dat we in chaos/pluriformiteit leven, maar houd net zolang vast aan de oude reddingsboot tot ik een veilige nieuwe heb gevonden. Zoals mijn boeren zeggen: paard niet wegdoen voor je een tractor kunt betalen.....

*Groet,
Peter.*

*Van: Johan
Aan: Peter.*

Good luck, partner! Als je denkt dat jij kunt ontkomen aan wat er in de lucht zit, heb je het goed mis. Ik heb het niet over opties die ons wel dan wel niet kunnen overkomen, ik heb het over de lucht die we allemaal inademen.

En dat is ook helemaal niet zo erg. Jij hebt gelijk dat al dat 'filosofische geklets' een modeverschijnsel is. Over een paar jaar zullen we wel weer anders tegen de werkelijkheid aankijken. Maar mijn punt is, dat je er niet omheen kunt. Je moet er door.

Hoofdstuk VII

HET BROOD

Winter in de stad. Het is ijzig koud.

Mensen lopen gehaast langs elkaar heen, hoofden verborgen in capuchons, haren vervangen door mutsen. Oogcontact wordt uitgesteld tot het voorjaar.

Buiten is vijandig gebied.

Iedereen probeert binnen te komen of binnen te blijven. De geluiden van de straat zijn scherper geworden, er zit bevroren water in de lucht. Het water in de gracht stroomt langzamer en minder vrolijk als in het voorjaar of de zomer. Struiken krommen hun bladeren, bewegen ook nauwelijks als waren ze bang dat een onverhoedse beweging ze zou afbreken. Vogelgeluiden ontbreken. De lucht heeft een grijze trui aangetrokken. De zon, als ze zich al laat zien, kijkt op de mensen neer als door niet bewegende vitrage. De zwervers zijn uit het straatbeeld verdwenen.

In de opkamer bij Maria is het heel wat gezelliger dan buiten. De kamer heeft een behaaglijke temperatuur. Linda kijkt tevreden rond, Haar hele klasje is present. En iedereen is aangekleed zoals ze zijn. Martin is verkouden en heeft een lange, felrode das om. Leentje draagt een trui met zulke lange mouwen dat zij geen handen heeft als ze haar mouwen niet opstroopt. Aan Jaap is de winter niet besteed: hij ziet eruit als altijd. Martin en hij zijn de enige stropdasdragers in de kamer. Johan is in een chique trui, Peter is een nonchalante. Tom heeft zijn schipperskleren aan: blauwe ribfluwelen broek, blauwe kabeltrui. De bijpassende Duitse pet hangt aan de kapstok.

Tom schraapt zijn keel, draait op zijn stoel als om beter houvast te krijgen. De anderen zien dat hij wat wil zeggen en onderbreken hun gesprek, Peter het laatst uiteraard.

Tom kijkt naar zijn handen die op tafel liggen en begint:

-‘Laat ik het maar meteen zeggen: bidden om je dagelijks brood vind ik uit de tijd en zelfs een beetje pervers.’ Johan kijkt verrast op, Martin zet bedachtzaam zijn glas opzij. Leentje kijkt een beetje beduusd van de een naar de ander. Linda schrijft.

Jaap wil wat zeggen maar houdt zich in.

Alleen Peter reageert. Hij barste in lachen uit. ‘Nou zeg!’ En: ‘Dat noem ik nog eens hoog inzetten.’

-‘Jij maakt overal een geintje van, maar ik meen het. Ik vind het uit de tijd en een ontoelaatbare versimpeling om voor je dagelijks brood te bidden als er niemand meer is die geen brood kan kopen of desnoods krijgen. Zelfs de zwervers hier in de stad hoeven niet voor hun dagelijks brood te bidden. Ze kunnen het zo gaan halen uit de vuilnisbakken bij het Lyceum, waar kinderen hun meegebrachte boterhamen indonderen om vervolgens te lunchen met twee repen Mars; en als ze

dat te min is zijn er altijd wel adressen waar ze een stuk brood kunnen krijgen. Ik ken een bakker waar zwervers bij de achterdeur een heel brood van gisteren kunnen meenemen. Dit is een wegwerp maatschappij, daar bid je niet om brood. Bij ons gaat het om heel andere basisbehoeften.'

- 'Zoals?'

- 'Zoals respect, liefde, vrijheid, werk, rust, solidariteit, noem maar op. Om niet materiele dingen. Dat is waar mensen zich druk om maken en dat is wat nauwelijks te krijgen is. Bid maar om je dagelijkse knuffel, maar niet om brood!'

- 'Maar omdat een beetje pervers te noemen...'

- 'Ik gebruikte dat woord met opzet, maar om een andere reden. Bidden voor je dagelijkse brood dat hoort bij een maatschappij waar brood niet vanzelfsprekend is, waar kinderen dood gaan van de honger en waar de eenvoudigste dingen om te overleven ontbreken. En die landen zijn er ook nog plenty. Maar daar moeten mensen toch niet leren bedelen?, zelfs niet bij God; mensen moeten leren om voor hun brood te vechten, of liever: eerst moeten ze begrijpen dat ze geen brood hebben omdat hun corrupte regering of de wereldhandel of nog andere krachten hen arm en hongerig houden. Als je die mensen wilt helpen moet je misschien eerst wel een vliegtuig met meel sturen maar verder vooral ammunitie. Geef ons vandaag een handgranaat! Of als je dat te dol is, bid dan om moed, moed om de zaken te veranderen. Dat lijkt me een heel wat beter gebed dan: Geef ons vandaag ons dagelijks brood. Dat bedoelde ik met pervers.'

- 'Afschaffen dus, die bede!' Jaap keek de kring rond.

- 'Nee, nog even niet!' Leentje zat naast Tom en moest zich helemaal omdraaien om hem aan te kunnen kijken. 'Ik heb van de week ook veel nagedacht over de bede van vanavond. En ik had heel andere gedachten dan jij.

Bij ons in de praktijk komen iedere dag mensen die de grootste moeite hebben om hun leven op orde te houden of te krijgen. Geen boeren uit het Midden Oosten van tweeduizend jaar geleden maar gewone mensen van nu, die het niet meer zien zitten, die – zoals wij dat vaak zo mooi noemen – de zin van hun leven hebben verloren, die eigenlijk niet meer voor zichzelf kunnen zorgen en voor wie niemand zorgt. Ze hebben schulden, eetstoornissen, relatieproblemen. Ze kunnen niet werken en weten zich tegelijkertijd met hun tijd geen raad. Ze zijn meestal boos op iedereen, zichzelf inclusief...'

- 'Precies, daar had ik het over...'

- 'Ja, daar had jij het over maar ik wilde iets anders zeggen. Waar lijden die mensen waar ik mee werk onder? Onder de complicaties van hun eigen leven en die van onze maatschappij, maar wat ze zoeken zijn niet instrumenten om daarmee te kunnen omgaan, maar een vereenvoudiging van hun leven, een nieuwe start, om vandaar uit misschien al die ingewikkeldheden op orde te

krijgen en ze zo opnieuw te kunnen aanpakken. Ze zouden het liefst de eenvoud van de moederschoot, de warmte van voor hun geboorte terug vinden. Je moet ze bij ons eens zien zitten: helemaal in elkaar gevouwen, hun hoofd tussen hun schouders, hun armen om hun knieën, hun voeten opgetrokken omdat ze bang zijn met beide benen op de grond te staan. Angst, dat is wat ze uitstralen en vaak zo sterk dat ik er zelf bang van word. Mensen die het gemaakt hebben – nog zo'n mooie term – doen daar neerbuigend over en kijken vaak een beetje angstig naar medeburgers die in hun zoektocht naar eenvoud alles verspelen.'

- 'Je bedoelt' zei Jaap, dat ze rondlopen met een verlangen om orde op zaken te stellen, een soort verlangen naar orde in dat verlangen. Om toegang te vinden tot de eenvoudigste dingen van waaruit ze weer aan de slag kunnen. Geen bede om brood maar een bede om een gebed om brood. Leer ons bidden om de essentiële dagelijkse dingen. Zoiets?'

- 'Zoiets ja. Als bij ons mensen om iets vragen bedoelen ze vaak iets anders. Iemand met pleinvrees zal nooit direct om solidariteit vragen, maar wel om even met haar mee te lopen. Iedereen kent de verhalen van de niet begrepen seinen die vertwijfelde mensen afschieten en die niet goed worden begrepen. Anorexiapatiënten die zichzelf waardeloos vinden en schreeuwen om erkenning; zelfmoordpogingen doen om aandacht te trekken, drugsverslaving als het gevolg van het zoeken naar ontsnapping uit een levenloos gezin. Het is niet alleen in godsdienstige vragen dat mensen beelden nodig hebben om uit te drukken wat ze willen zeggen, in de zorg is dat net zo. Er zijn oerbeelden van vragen om essentiële hulp: vragen om stilte, om water, schoonheid. *Om brood*. Daar vragen mensen om in beelden. Jij ook Tom. Neem me niet kwalijk maar jij vraagt iedere keer om dingen letterlijk te nemen, maar je vraagt eigenlijk om helderheid en dus om eenvoud. Dat is jouw beeldtaal, zoals ik die hoor. En omdat je het zo agressief brengt iedere keer, luisteren we ook allemaal naar je. Jouw bede hier in ons clubje worden heel duidelijk gehoord. We zijn wel een beetje bang voor je, maar we horen je wel hoor...' Leentje porde hem in zijn ribben. 'Nou ja, bang, een beetje maar, hoor...'

- 'Trek het je niet aan Tom,' zei Peter, 'zo is ze nu een keer!' Hij probeerde zijn gewone schertstoon aan te houden. 'Mevrouw heeft mij ook zo behandeld. Daar zou ik je nog een mooi verhaal over kunnen vertellen.'

- 'Vertel op'.

Peter keek Leentje vragen aan. 'Doe maar' Leentje glimlachte, 'als je het wilt ten minste.'

- 'Jou wil ik het wel vertellen' zei Peter tegen Tom, en dan moeten de anderen verdomd goed luisteren. En ik vertel het maar een keer en dan wil ik er ook niks meer over horen.'

- 'We can't wait' zei Jaap.

- 'Daar gaat ie dan. Behalve Tom, weten jullie allemaal dat ik na mijn studie een mooie, lange reis heb gemaakt. Daar had ik jaren naar uitgekeken en van mijn oude heer de belofte losgepeuterd

dat als ik op tijd zou afstuderen ik er een jaar op uit mocht. Een wereldreis maken. Hij betaalde de helft en de andere helft had ik met allerlei baantjes bij elkaar gespaard. Mijn oma deed nog een flinke extra duit in het zakje en ik hoopte er een heel jaar me te kunnen rond komen. Thuis vonden ze het maar eng. Vooral mijn moeder dacht dat ik zoiets helemaal kon organiseren.'

- ' Daar kan ik me iets bij voorstellen' zei Tom droogjes.

- ' Hou je mond, jij. De afspraak werd dat ik niet alleen zou gaan. Zo'n *loner* ben ik niet. Eigenlijk had ik een afspraak met een jaargenoot om samen zo'n wereldreis te maken. Maar daar kwam nog een mevrouw bij, want Henk - zo heette die clubbroeder - werd verliefd en dus moest zijn vriendin ook mee. En die vriendin mocht alleen mee van haar ouders als haar zusje meeging. Een heel serieus meisje, zei Henk'.

- 'O je,' zei Linda, ' dat wisten wij niet' .

- ' Ik vond het allemaal best zonder over de consequenties na te denken. Hoe meer zielen hoe meer vreugd, dacht ik. We gingen dus met zijn vieren op weg. Henk met zijn Karin, zijn zusje en ik. De meisjes zouden na twee maanden weer terug gaan en Henk en ik zouden dan alleen verder trekken. Dat was de afspraak. Onze ouwelui wisten dat nog niet maar het leek ons eenvoudiger ze vanuit een ver land voor een fait accompli te zetten!

We kochten een paar joekels van rugzakken en trokken door België en Frankrijk naar Italië. Van daar vlogen we een maand later naar India.

Het was geen succes. Het paar ging geheel in elkaar op en zat de hele dag te flikflooien. Het zusje en ik waren dus van de weeromstuit een beetje op elkaar aangewezen en dat ging al gauw fout. Zij vond mij een oppervlakkige corpsbal en ik vond haar een trut. Vooral in Italië, in Florence en Rome raakte ik ernstig overvoerd door haar onstilbare honger naar kunst. Ik ben al niet zo'n museum type maar iedere dag een portie kunstschaten aan de hand van een mevrouw die alles van te voren had bestudeerd en alles even mooi vond, daar raakte ik gestoord van. Als ik iets zie wat ik mooi vind dan wil ik daar de tijd voornemen en de rest van de dag uitblazen, maar zusje – Hermien heette ze – had de hele Italiaanse cultuur in dagelijkse verplichte porties ingedeeld en die zouden we hoe dan ook eten! Dat ging dus niet goed en ik zou eerlijk gezegd na veertien dagen het liefst linea recta weer naar huis zijn gevolgen, oma haar geld terug hebben gegeven en lekker zijn gaan zeilen op de Friese meren. Maar daar was ik te trots voor en dus vlogen we braaf na die eerste kunstmaand met zijn vieren naar India.'

- ' Van de regen in de drup dus' lachte Jaap.

- ' Reken maar. Aan boord van het vliegtuig maakten we kennis met een stel studenten uit de Verenigde Staten, gevoelig jonger dan wij – vier, vijf jaar is een hele boel op die leeftijd – maar wel van het soort waar ik mij goed bij thuis voelde. Althans na vier weken Hermien en haar verliefde broer waren die gitaarspelende Amerikanen een verademing.

Om een lang verhaal kort te maken: ik besloot met die Amerikanen mee te trekken. Het leek een goede oplossing, Karin en Hermien waren blij van me verlost te zijn en Henk vond alles goed

wat Karin goed vond. Hun liefde heeft het niet lang uit gehouden kan ik nog meedelen, maar dat terzijde. Hermien was geloof ik even blij van mij verlost te zijn als ik van haar. De Amerikanen vonden het prima dat ik me bij hen aansloot, achteraf gezien ook omdat ik een redelijk gevulde portemonnaie mee bracht en een welkome meebetalder was in hun avonturen.'

- 'Studentdays revisited' zei Johan.

- 'Reken maar! India was een overweldigende ervaring. God, wat een groot land! En wat een mensen. Overal mensen en overal een deken van armoede die over alles heen ligt. Het maakte een verpletterende indruk op me. Ik was een dorpsjongen uit Holland op een andere planeet. Voor de reis had ik me nauwelijks mentaal of intellectueel voorbereid op dit jaar. Ik wilde het allemaal op me af laten komen en me laten verrassen. Dit was de ervaring die ik - den ik achteraf - ongeweten zocht: een ontmoeting met het 'heel andere'. Nou, dat heb ik geweten. Ik ging er als het ware in onder. Zeezwemmen, daar leek het nog het meest op, om je heen een realiteit die geen grenzen kent. Alleen al het rondtrekken in dat onmetelijk land met die miljoenen mensen waarvan ik de talen niet verstond, de cultuur niet kende, de omgangsvormen niet begreep had iets beangstigends. Alles had andere kleuren dan thuis, alles rook anders, alles klonk anders. Als die Italiaanse kunst al veel was, wat denk je van India? Het was alsof ik niet alleen de mensen niet kende maar ook mezelf niet meer.

Mijn reisgezelschap had van dat alles geen last. Ze trokken door dit continent als eenden door het water, ze werden er niet koud en niet nat van. Waar zij ook heen gingen schiepen ze hun eigen cultuurtje. Overal was wel een hotelletje waar een beetje softdrugs konden worden gekocht en alcohol kon worden gevonden. In het begin deed ik graag mee. Hun baldadigheid en mijn onvermogen om die ervaring te verwerken leken heel goed te combineren. Dat ging zo twee of drie weken door tot mijn nieuwe vrienden zich joelend uit de voeten maakten. Een goedkoop reisaanbod naar Australië maakte dat zij haastig hun koffers pakten en mij achterlieten in die vreemde wereld van armoede, hitte en eenzaamheid. '

Peter wachtte even. De anderen luisterden gefascineerd.

- 'Ik bleef dus alleen achter in Madras, in een hotelletje dat niet bepaald schoon was en onverdraaglijk heet. Van het ongezuiverde water en het voedsel dat ik in de stad kocht bij een van de vele stalletjes raakte ik nog goed ziek ook. Doodongelukkig was ik. De eigenaar van het hotel was een aardige kerel en gedurende een week zorgde hij zo'n beetje voor me. Ik kreeg droge beschuit van hem en zelfs gekookt water. Aan het eind van een ellendige week was ik in ieder geval weer in staat om de straat op te gaan. Maar de stad maakte mij bang. Ik zwierf maar wat rond, te ellendig om iets te ondernemen maar ook nog steeds te trots om naar huis te gaan. Mijn lichamelijke toestand was overigens beter dan mijn psychische gezondheid. Al dat gefeest met mijn reisgenoten, de drank en de drugs hadden een verwoestende uitwerking op me. Niet dat ik al half verslaafd was of zoiets maar ik voelde me stom en had tegelijkertijd medelijden met mezelf. Was dit waar ik een paar jaar naar had uitgekeken? Ik moest het eenvoudig toegeven: deze confrontatie met een andere cultuur was te veel voor me: ik kon dat niet aan. Thuis kon ik alles aan omdat ik de codes kende. Ik mag dan graag een beetje flierefluiten, ik ken mijn grenzen. Thuis wist ik hoever ik kon gaan. Maar hier in deze mensenzee met zijn totaal andere ritme en met wat ik als

uitzichtsloosheid ervoer, kon ik niet functioneren. Ik zakte zelfs voor het brevet van toerist! Natuurlijk, ik kon zo terug naar huis. Ik kon ook een beter onderkomen betalen maar de lust om iets aan mijn omstandigheden te doen ontbrak ten enenmale. En dan te bedenken dat mijn wereldje in minder dan een maand in elkaar was gedrukt. Veel later heb ik wel artikelen gelezen over daklozen in Nederland die van een comfortabele positie in een maand hun houvast kwijt zijn en nauwelijks meer weg kunnen komen uit een doodlopende weg van verwarring en onvermogen. Misschien geloven jullie niet dat zo'n ondergang zo maar kan gebeuren, maar ik weet wel beter nu. Ik had aan het eind van die week zo maar kunnen verdwijnen. Van een ander had ik het niet geloofd. Ik bedoel dat de ruimte tussen een afgestudeerde westerling en een Indiase zwerver zo klein zou kunnen zijn. Ik keek naar al die zwervers in de straten van Madras en ik voelde me meer verwant aan hun dan aan mijn oude zelf. Dat zal wel overdreven zijn, maar zo voelde het toen. En zo herinner ik het me nu ook nog.

Nu achteraf denk ik dat de schok van die confrontatie met de andere wereld en het feit dat ik mij nergens op had voorbereid veel te veel voor mij was. Daar had ik niet voor doorgeleerd en ik werd erdoor – wat moet ik zeggen? – overspoeld, overreden, overmand?

In ieder geval was ik er slecht aan toe.

Maar ik werd toch nog gered. En wel door een tweetrapsraket.

Op een dag kwam er een jonge man naast mij zitten, een Europeaan, keurig in het pak en goed verzorgd. Hij sprak mij aan. Hij bleek een Franse econoom te zijn die hier werkte aan een proefschrift over iets moeilijks, dat ik alweer vergeten ben. Hij maakte op mij in mijn vreemde toestand de indruk geheel en al op zijn plaats te zijn en alles onder controle te hebben. Ik neem aan dat hij goed zag dat het mij *niet* goed ging en bood mij aan om met hem mee te gaan naar het studentenhuis waar hij een kamer had. Ik bleef eten en had het gevoel van de hel in de hemel te zijn gekomen.'

- 'Engelbewaarders bestaan dus toch' zei Tom met een knipoog naar Johan.

- 'Je weet niet wat voor een waar woord je daar spreekt! Die jongen was echt een soort engelbewaarder! Alles in dat huis was koel en schoon, er liepen veel Amerikanen en Europeanen rond, die ik kon verstaan als ze met elkaar praatten en er hing een sfeer van wat zal ik zeggen, hartelijkheid en gekozen afstand. Dit waren mensen die niet wilden ondergaan in een andere cultuur maar er een ontmoeting mee zochten. Er waren nog kamers vrij, vertelde mijn redder in de nood mij en ik kon er waarschijnlijk zonder moeite een huren. Inderdaad bleek dat huis een kamer voor mij te hebben en met zijn hulp verkaste ik nog dezelfde dag van het hotelletje waar ik bivakkeerde naar zo'n vrije kamer in het gebouw waar hij verbleef. De hotelbaas was, geloof ik opgelucht dat ik wegging maar aanvaardde waardig dat ik hem betaalde voor al zijn hulp in de afgelopen week. Hij keek mij meewarig na: ik kon zien dat hij in mijn toekomst weinig fiducia had.

Ik heb mijn redder nooit meer gezien. Die ging de dag erop naar een andere stad en had zelfs geen adres achtergelaten, maar ik ben mij er van bewust dat hij inderdaad mijn redder was. Het studentenhuis was schoon. Je kon er douchen en eten. Er was een binnenplaats waar het goed toeven was.

De eerste twee dagen zat ik op die binnenplaats in de schaduw en deed manmoedig pogingen

om mijzelf weer te vinden in die warwinkel van indrukken, schaamte en verwarring. Ik probeerde een beetje te lezen en schreef een redelijk eerlijke brief naar mijn ouders. Jaap en Linda liet ik ook wat horen, maar zonder veel details.'

- 'Dat kun je wel zeggen. Je was ongetwijfeld alweer een stuk beter want je schreef ons een brief geheel in jouw eigen stijl en wij hadden geen idee dat je het daar zo moeilijk had gehad. En de tweede brief.....'

- 'Ho, dat komt nog.' Peter lachte een beetje. 'Ik was mij er heel goed van bewust dat ik zelf de boot had bestuurd die zo snel met de rivier stroomafwaarts was gedreven. Ik had geen weerstand geboden aan een hele reeks van indrukken en impulsen die ik zelf had opgezocht. Ik had me gedragen als een puber, een schreeuwer die maar wat rondklooit.'

Tom keek hem ironisch aan: - 'Wat een verhaal! En wat een zelfkennis.'

Peter ging onverstoorbaar door:

- 'Ik was me er ook heel goed van bewust dat ik op de een of andere manier een eenvoudige nieuwe start moest maken. Ik moest opnieuw beginnen en wel onderaan de ladder. Op droog brood en water.'

- 'Gekookt water dan toch' zei Leentje.

- Stil jij!. Maar ja, gekookt water. Mijn redding lag in het terugvinden van de eenvoud. De eerste stappen heb ik nog zelf gezet. Ik schoor mijn baard af, liet mijn haar knippen en mijn kleren wassen. Dat voelde al hartstikke goed, alsof ik uit een diep gat naar boven klom. Ik schreef inderdaad in die brieven dat het goed met me ging en dat ik even een beetje ziek was geweest. Ik at matig en dronk veel gekookt water. Dat was allemaal heel goed maar ik weet nog goed hoe ellendig ik me voelde. Naar mate ik lichamelijk weer terugkeerde in het land van de levenden groeide mijn schaamte en mijn verwarring over wat ik mezelf had aangedaan.

- 'En toen kwam Leentje,' lachte Martin, nu begrijp ik wat zij bedoelde toen wij elkaar voor het eerst ontmoette

- 'Ja, toen was daar Leentje.'

- 'Ik was in Madras eigenlijk net als Peter'. Leentje nam het van hem over. - 'Wij maakten een lange reis met vier vriendinnen en hadden een kostelijke tijd. Op een avond zie ik een broodmagere slungel uit een van de kamers komen, die zachtjes *godverdomme* zei toen de WC bezet bleek. Een onmiskenbare Nederlander dus. Hij zag er niet uit. Deerniswekkend! ' Ze lachte naar Martin. 'deerniswekkend dat is het woord. En omdat ik zo'n kloek ben, nam ik hem onder mijn hoede.'

- 'Ze houdt nu eenmaal van patiënten' grinnikte Peter, en ik ben dol op verpleegsters, vrouwelijke dokters en psychologen.'

'Mijn proefkonijn', Leentje keek hem sceptisch aan over de tafel heen.

- 'Ik zag die grote man daar zitten op de binnenplaats', Leentje keek de kring rond, 'en ik wist

dat hij er slecht aan toe was'. Ik wist nu dat hij een Nederlander was, en ik zag hem als het ware bezig om uit een diepe put te klimmen. Hij ging nauwelijks de straat op, zat met een boek voor zich waarin hij niet las en deed niet veel anders dan zitten. Ik had niet de indruk dat hij ook maar iets at. Maar na een dag of twee had hij zich opeens geschoren en nog een dag later had hij zijn haar laten knippen en zijn kleren gewassen. Dat maakte mij nieuwsgierig. En dus ging ik naar hem toe en sprak hem aan. Een Nederlander! We maakten een praatje maar ik merkte dat het hem niet gemakkelijk afging. Blijkbaar was hij van ver gekomen. Tussen de middag van de volgende dag ging ik naar hem toe en deelde een stuk brood met hem en een glas vruchtensap. Hij aanvaardde het zonder morren. Omdat ik liever niet alleen de stad inging en mijn vriendinnen een wasdag hadden bedacht, vroeg ik hem mij de volgende dag een beetje de stad te laten zien. Zo gebeurde het en tijdens die tocht door de stad vertelde hij me zijn hele verhaal. Over Henk en Karin, over Hermien en haar kunstennis, over zijn Amerikaanse reisgenoten en over zijn ontreddering. Maar ook over zijn studentikoze heldendaden van vroeger – ik weet nog goed dat hij “vroeger” zei over iets wat nog maar een half jaar achter hem lag – en hoe hij deze ervaring in India niet aan had gekund. Dat hij dacht een zelfstandig mens te zijn en hoe hij had ontdekt dat daar nog wel wat op af te dingen was.'

- 'Leentje zei niet veel die dag. Ik lulde maar door en dacht intussen nog: waarom vertel ik dat mens dit allemaal? Zo nu en dan streek ze haar haar uit haar gezicht en een enkele keer vroeg ze wat. Het waren haar vragen die mijn verhaal een beetje orde gaven. Ik voelde een vreemde noodzaak om volstrekt eerlijk te zijn. Mijn biechtmoeder in Madras! De dag vloog om. We aten in de tuin van het studentenhuus en ik ging vroeg naar bed. Ik sliep meteen in en voor het eerst in een maand werd die slaap door niets gestoord.'

- 'Maar ik kon niet slapen. Het was voor het eerst in mijn leven dat iemand zonder daar veel over te zeggen volstrekt vertrouwen in mij had getoond. Ik wist dat Peter niets had bedacht, niets mooier had gemaakt dan het was en dat hij als het ware in een dag genezen was van al die ontreddering die hem had aangetast. Ik wist ook dat de afgelopen dag voor mij consequenties zou hebben.

De volgende morgen kwam ik naar beneden en zag hem in de tuin zitten. Hij had vruchtensap voor twee op een tafeltje gezet en een grote pot thee met twee kopjes. In het midden stond een maandje met nogal on-indiase broodjes'

- 'Ik had inderdaad al een beetje ontbijt voor twee gehaald. Het mag gek klinken maar daar had ik niet eens over nagedacht. Het was niet gepland, het hoorde gewoon zo. Toen Leentje de trap afkwam - ik weet nog precies wat ze aanhad – wist ik meteen: dat is mijn vrouw. Daar hoor ik bij.'

- 'Ik liep naar hem toe. Hij stond op, pakte mijn hand en zei: geef ons heden ons dagelijks brood.' En ik gaf hem een stukje brood.

- 'Ik zei het spontaan. Wat ik bedoelde was: Lieve schat, geef me wat ik nodig heb en geef het me voortaan iedere dag, niet meer en niet minder. Ik geloof niet dat iemand op dat terras in Bombay in de gaten had dat hier een Hollandse veebonk een formeel huwelijks aanzoek deed aan een

meisje in een groene jurk met lang haar tot op haar schouders, dat hij al twee hele dagen kende. ‘

Leentje keek naar Tom. – ‘Ik ben zijn dagelijks brood’ zei ze. Misschien is er wel een verhevener manier om iemand ten huwelijk te vragen. Een knieval met een bos rozen ben ik ook niet tegen, maar iemand vragen om iets onontbeerlijk essentieels is zeker net zo mooi. En om terug te komen op de mensen waar ik mee werk: ik probeer eigenlijk nooit iets anders dan met hen hun dagelijks brood te ontdekken en hen te verleiden om daar dankbaar voor te zijn en vandaar uit hun leven te herbouwen.’

- ‘Ik heb dit verhaal nog nooit zo verteld aan iemand’ Peter glimlachte naar Tom. ‘maar ik wilde je niet laten zitten met een al te letterlijke opvatting over dagelijks brood. Leen en ik hebben later veel gelachen maar ook veel nagedacht over die eerste twee dagen van ons.’

Zo dat was dat. Peter hernam zijn gewone houding en sperde zijn ogen wijd op. ‘Als zij mij twee maanden eerder had ontmoet denk ik niet dat ik veel indruk op haar had gemaakt. Ze zou liever met Hermien naar Italië zijn gegaan dan met mij naar India. Ik moest eerst in de goot, toen moest ik me scheren, toen moest ik m’n hele hebben en houen op straat gooien en toen moest ik ook nog een mooi beeld vinden om mijn overweldigende liefde aan haar kenbaar te maken! De liefde, Thomas, is een groot complot!

Eerst maken ze je klein, dan maken ze je weer groot en het is allemaal een zaak van brood en spelen. Wie niet werkt zal ook niet eten! Krentenbrood en roggebrood, dagelijks brood en zoete broodjes. Wie zich daar niet thuis voelt is er slecht aan toe. En pas op voor heksen in groene jurken met lang haar.’

- ‘Stil maar Tom,’ Leentje pakte zijn arm, ‘Peter is alweer lang genoeg serieus geweest. Schenk hem nog maar eens in. Ik rij wel vanavond.’

‘Dat zal ik wel doen, ik sta hier toch.’ Maria nam een fles van tafel. Iedereen hield z’n glas bij om het gevoelige moment te breken.

- ‘Peter, jongen, daar ga je,’ riep Jaap. . Tu es Petrus! Ik wist niet dat je zo lang achter elkaar zo aardig kon vertellen.’

- ‘Je moet hem maar eens komen beluisteren als ie z’n boeren toespreekt’, zei Leentje.

Tom had zich ook laten meeslepen. ‘Een prachtig verhaal’ zei hij, niet allen voor jullie zelf, maar ook voor ons. Alleen ik denk niet dat het over brood gaat.

- ‘Maar Tom, het gaat óók om brood. Brood in ons verhaal is geen toevallig beeld. Leentje zocht naar woorden. ‘Peter en ik vonden elkaar, hoe moet ik dat zeggen, in een soort wederzijdse afhankelijkheid. Peter is een schreeuwlelijk, dat weten jullie allemaal..’

Hilariteit rond de tafel.

‘Nee liefje, dat bedoel ik niet lullig, maar ja, je bent van nature geneigd..

'Tot alle kwaad' riep Peter zijn ogen ten hemel geslagen.

- 'Nee, dat bedoel ik nou, jij wilt altijd over iets heen schreeuwen. Dat is het enige waar je me zo nu en dan het bloed mee onder m'n nagels vandaan haalt, maar.' ze keek de kring rond, 'in India en daarna zo nu en dan ook nog wel, mocht ik achter dat geschreeuw van je binnen komen. Dat moest ik je overigens later nog vaak vragen ook. Vragen om eenvoud is iets heel bijzonders. En dat hebben we toch een beetje geleerd samen. Jij bent een schreeuwlelijk met een klein hartje en ik ben een kloek die van kleine hartjes houdt en desnoods schreeuwlelijken tolereert.'

Maria haalde haar hand door Peters haar. 'Je bent me er een,' zei ze.

'Toen ik naar dat prachtige verhaal van jullie stond te luisteren, viel mij nog weer eens te binnen dat ik iedere keer weer getroffen word door het meervoud van al die beden in het Onzevader.

- 'Je bedoelt, dat we allemaal zo individualistisch zijn geworden dat we het gebed als vanzelf 'de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste ziel' zijn gaan vinden?'

- 'Zoiets ja, we hebben minder moeite met wat Jezus zei over het persoonlijke gebed, je weet wel, dat je dat liever niet in het openbaar moet doen maar op een stil plekje en dat het dan niet gaat om fraaie formuleringen, maar veel meer om hartenkreten, dan met dit gebed dat hij zijn hele gemeenschap gaf.

Ik heb ooit eens iemand horen zeggen dat wanneer de kerk om brood bidt zij niet om brood voor degene die bidt vraagt maar juist om leeftocht voor allen *en daarmee verantwoordelijkheid neemt voor de distributie van wat er is*. Dat is wel bijna een woordspelletje maar heeft een kern van waarheid. Een kerk die zich niet inzet voor de bestrijding van honger is ook niet erg geloofwaardig.

Tom heeft natuurlijk gelijk dat distributie van brood al snel vraagt om politiek handelen. Dat zien veel gelovige mensen toch ook in? Het blijft vaak alleen bij woorden. Maar dat leidt niet voor het afschaffen van deze bede, althans bij mij niet. Bidt nog maar wat harder denk ik.'

- 'Als je dan maar bidt dat mensen het niet langer pikken', zei Tom. 'Ik ben iedere keer weer verbaasd dat mensen zo gemakkelijk kunnen bidden om dingen waar ze zich dan verder niet veel van aantrekken. Bidden als excuus voor actie, dat is toch ook niet te pruimen?'

- 'Je mag niet doen alsof mensen daar zo snel mee aan de slag kunnen.' Martin trok zijn lerarengezicht, 'het klinkt misschien als oude mannentaal, maar ik word me steeds meer bewust van het feit dat we wel het goede kunnen willen maar vaak het goede niet echt kunnen doen.

Kijk eens naar mijn traditie. Het antisemitisme is het gevolg van het feit dat Joden door anders te zijn veel indruk maken in de westerse wereld, niet omdat ze grote internationale complotten bouwen maar omdat ze in een netwerk van uiterst gedisciplineerde plaatselijke gemeenten leven. Joden zijn niet sterk in het bouwen van staten, maar ze zijn meesters in het bij elkaar houden van gemeenten. En dat is precies wat het westerse christendom niet echt heeft en zo zwak maakt. De plaatselijke gemeenten zijn maar zelden model voor wat christenen in de wereld willen bereiken. En geloofsgemeenschappen zijn nu eenmaal vooral plaatselijke, zeg maar lijfelijke gemeenschappen.'

- 'Helaas vaak verdwijnende gemeenschappen' zei Jaap.

- 'Dat weet ik nog zo net ziet. Natuurlijk gaat er een geweldige wind van secularisatie over de westerse wereld en de christelijke geloofsgemeenschappen zijn er erg door verzwakt, maar wie dat opmerkt heeft het toch meer over een landelijk of zelf continentaal beeld dan over wat er plaatselijk gebeurt.

Na de Grote Oorlog ondergingen kerken toch ook een proces van zelfonderzoek. Dat gebeurde 'binnenshuis', en vaak in kleine kring, maar het gebeurde wel. Ze ontdekten dat voor die oorlog kerken vooral bezig waren met hun als vanzelfsprekend geachte plaats in de maatschappij, met de machtsvraag dus. Ze Gedurende eeuwen voelden ze zich de hoeders van de waarden en normen van het land, ze hadden sterke ideeën over onderwijs en opvoeding, richtten politieke partijen en vakbewegingen op om hun stem te laten horen en deden alles om aan de regering deel te nemen. In ons land in ieder geval waren zij de politieke en sociale ruggengraat van de samenleving en niet weg te denken uit het politieke midden.

Dat proces werd afgebroken in de oorlog. Hun machtige positie had kerken niet geholpen om de catastrofe te voorkomen. Erger nog, door de holocaust ontdekten ze dat zij aanstichters waren van het antisemitisme. En ze begonnen in te zien dat in hun koloniale denken en praktijk hun al dan niet bewuste steun aan een nationalistische tot uiting kwam. Voor de Duitsers die het vlieg-wiel van het kwaad leverden was dat nog pijnlijker dan voor de Nederlanders, maar ook in ons eigen land bleek veel waar men trots op was nog sterk genuanceerd moest worden.

Het verzet bleek voorbehouden aan een betrekkelijk kleine groep.

En dus moest na de oorlog de kerk worden *herbouwd*, zal ik maar zeggen. Daar is ook veel aan gedaan, maar waarschijnlijk toch niet radicaal genoeg: gemeenten zijn tot op de dag van vandaag een combinatie van machtsdenkers en dienstverleners, van mensen die godsdienst beleven als iets dat de maatschappij moet beheersen en iets dat de maatschappij mag dienen. En voordat die machtsstructuur en dat machtsdenken is verdwenen kan het dienstbetoon niet werkelijk opgroei-en.

In Zuid Amerika en in Afrika groeien juist kerken, heb ik mij laten vertellen, die niet van bovenaf maar van onderaf een ijzersterk model van dienst aan elkaar laten zien; en die groeien dan ook snel.

Ik verbind dat aan de bede om het brood.

Die versta ik zo dat het allereerst gaat om een gebed binnen een leefgemeenschap om wat essentieel is. Leentje had gelijk denk ik – sorry Tom – met haar kritiek op een al te beperkt verstaan van die bede alsof het alleen om brood als meelspijs ging: het gaat duidelijk om leeftocht, om wat essentieel is voor een sober bestaan.

En om nog iets anders, maar dat vind ik moeilijk om uit te leggen.

Biddende mensen vragen niet alleen, zij uiten ook vertrouwen dat zij wat krijgen of liever dat zij leven van wat hen gegeven wordt. Brood eten is niet alleen maar een manier om te overleven; het is ook deel hebben aan dat hele proces van zaaien, maaien, oogsten, dorsen, kneden en bakken. Om brood bidden is ook accepteren dat het leven ons *gegeven* wordt. Dat is niet zo gemakkelijk te begrijpen in een tijd waarin die notie van het leven als gave vrijwel verdwenen is. En je hebt plaatselijke gemeenten nodig om dat soort denken te voeden. En vast te houden.

Binnen zo'n gemeente is bidden voor je dagelijks brood veel meer dan bidden om iets te eten te hebben. Het wordt een model voor de levens en denkstijl van de gemeenschap.

En in die zin denk ik net als Maria, dat het essentieel is om het over *ons* brood te hebben. ‘

Johan schoof wat heen en weer op zijn stoel. Hij keek of hij Martin wilde antwoorden maar bedacht zich. ‘Ik aarzel een beetje om ook nog een duit in het zakje te doen. Maar toen Leentje vertelde over het temmen van dat wildebeest van haar, (Hilariteit!) schoot mij te binnen dat ik eens van een Indiase christen een preek las waarin hij christenen beschreef als bedelaars die andere bedelaars vertellen waar brood is te vinden.

In jullie verhaal gaat het nog om een gezonde vrouw die een zieke helpt, Maria heeft gezien dat het gaat om rijken die hun overvloed moeten delen zodra ze begrijpen dat het meervoud in dit zinnetje van doorslaggevend belang is, Martin heeft er de grenzen van het materialisme in herkend. D.T.Niles – zo heette die Indiër – zag dat het gaat om zwakken die zwakken helpen. Hij refereert aan dat prachtige verhaal in het vijfde boek van Mozes, Deuteronomium, dat vertelt over een van de keren dat het joodse volk, ontsnapt aan het harde regime van de Farao, honger heeft in de woestijn en eigenlijk wel terug wil naar Egypte: honger is sterker dan ons verlangen naar vrijheid. En dan ontdekken ze dat er een dauwsoort is die zich afzet op planten die je kunt eten. En ze wijzen elkaar erop. Zwakken helpen zwakken. Als Tom liever wil bidden dat de zwakken hun eigen eten komen halen, is er nog een dimensie in deze bede, nl die zwakken leert om samen het essentiële te vinden. Jij noemde deze bede een beetje pervers, maar ik vind jouw opmerking een beetje dom.’

-‘Alsjeblieft!’ Martin schonk Tom nog eens bij. ‘Je moet het wel bezuren Tom, ‘lachte hij, ‘Al deze niet meelevende christenen zullen niet rusten voor ze jou hebben overtuigd van hun gelijk!’ Ik moet ineens denken aan die joodse jongen in Amerika die door zijn volstrekt gesecculariseerde vader naar een dure christelijke privé-school was gestuurd. Op een dag komt hij opgewonden thuis en vertelt zijn vader dat in de godsdienstles hem de Drie-enigheid is uitgelegd. Hij zegt tegen zijn vader: Wist U dat God uit drie personen bestaat: Vader, Zoon en Heilige Geest? Waarop zijn vader woedend zegt: Laat ik dat nooit meer horen! *Er is maar een God en wij geloven niet in Hem!*’

-Wou jij me met die vader of met die zoon vergelijken? ‘vroeg Jaap temidden van het gelach.’

-‘Nee, ik bedoel dat jullie je probleem opnieuw moeten formuleren. Ik merk op dat als Tom radicale opmerkingen maakt, hij de wind van voren krijgt, heel vriendelijk maar vaak ook flink geïrriteerd. Dat is grappig om te zien omdat jullie zo worden ontmaskerd als slordige gelovigen, meer dan als gesecculariseerde ex-gelovigen.

Ik denk dat Tom meestal gelijk heeft, ook al formuleert hij soms wat scherp. Er is nu eenmaal een groot probleem met een historische tekst die zoveel inzicht en uitleg nodig heeft om niet *uit de tijd* en *pervers* te klinken zoals Tom dat noemde .

Je kunt erop rekenen dat acht van de tien Nederlanders bij de woorden ‘Geef ons heden ons dagelijks brood ‘helemaal niet metaforen denken maar gewoon aan gebakken deeg. Laat staan dat zulke mooie gedachten als die van jou’ Martin keek Johan een beetje spottend aan, ‘ook maar bij hen opkomen.’

-‘Wat bedoel je daarmee te zeggen?’ Linda, die braaf aantekeningen maakte, keek Johan onderzoekend aan.

- 'Dat weet ik zelf niet precies' antwoordde de oudere man.

- 'Maar ik wel.' Jaap streek met zijn hand over zijn voorhoofd. 'En je hebt het misschien ongewild tegen mij. Toen we een paar maanden gelden met deze avondjes begonnen, kwam mijn enthousiasme voort uit een soort schuldgevoel over de slordigheid waarmee ik mijn eigen traditie had laten versloffen. Ik ergerde me eraan dat ik nooit een keuze had gemaakt, voor of tegen, over wat zo essentieel was in mijn jeugd. Ik had behoefte aan helderheid. Onze gesprekken tot nu toe hebben voor mij de betekenis dat ik eigenlijk helemaal geen afscheid van die traditie heb genomen maar alleen van de vormen die ze aan had genomen, zowel de institutionele als de ideologische. Mijn problemen zijn de kerk en de leer, maar niet de traditie als zodanig. Ik was alleen te lui om er iets aan te doen.

Je hebt gelijk dat ik iedere keer de neiging heb om Tom tegen te spreken als hij met zijn volstrekt legitieme vragen en opmerkingen komt. Ik reageer dan emotioneel. En jij hebt gelijk dat zo'n reactie meer over mij dan over Tom zegt.

- 'Dat geldt niet alleen voor jou' zei Peter.

- 'Nee, dat zal best' Jaap ging nog even door. 'maar dit gaat wel over mij. Ik denk dat ik aanloop tegen een stukje onverwerkte puberteit. Het afscheid van mijn ouders, of beter: van mijn ouderlijk nest, heb ik niet goed afgeknoopt. Dat doen vogels beter!

Bij ons in de Faculteit geldt dat wie niet voortdurend met het vak bezig is en op de hoogte blijft van alles wat er in speelt, al gauw een beunhaas wordt gevonden.

Waarom zou dat met het geloof iets anders zijn?

Ik heb in de laatste tien jaar maar één boek gelezen over het geloof van mijn vaders, om het maar eens zo te zeggen. Van geloofsvragen heb ik mij met een Jantje van Leiden afgemaakt. Ik heb het hier over mezelf. Het is natuurlijk het goede recht van mensen die er niets van moeten hebben of er geen belangstelling voor hebben, om geloofsinhoud als afgedaan of gevaarlijk te beschouwen, maar niet voor mij die erin is opgegroeid en die tegen anderen graag mag opmerken dat onze cultuur niet te begrijpen is zonder kennis van het christelijk geloof. Of om het nog even persoonlijk te houden: het is slordig om niet bezig te zijn met dat gedachtegoed waaruit je drie kwart van je ethische begrippen en maatschappelijke inzichten aan te danken hebt.

Het wordt mij steeds duidelijker in deze kring van vrienden dat ik niet alleen een kind van mijn tijd ben, dat zijn we allemaal, maar dat ik me door de tijdgeest liet ringeloren. Wie van ons soort mensen zegt dat onze cultuur niet te begrijpen is zonder een gedegen kennis van het christendom – of mensen dat geloof nu aannemen of niet – en tegelijkertijd er geen uur per maand aan besteed, die verraadt och op zijn minst een intellectueel tekort.

Begrijpen jullie dat?'

- 'Ik wel. Je hebt goed aangevoeld wat ik bedoelde met mijn opmerking is dat jullie je probleemstelling moeten heroverwegen. Mag ik dat nog eens heel persoonlijk toelichten?'

- 'Graag.'

'Ik vertelde jullie al dat ik uit een niet praktiserende joodse familie kom. Ik ben als kind niet

besneden, ik ben niet naar een sjoel gestuurd, ik kwam nooit in een synagoge. Wij vierden thuis de grote joodse feestdagen wel, maar alleen omdat er dan familie kwam; we vierden het Kerst- en paasfeest ook. Op de Sabbat golden geen verboden en ook geen geboden.

Toen het grote onheil ons trof wist ik dan ook niets over mijn traditie. Ik wist alleen dat ik een jood was en vond dat geen pretje. Allang voor de oorlog hoorden we verhalen over wat Duitse nazi's deden met joden. Ik vond dat eng en bedreigend. Het liefst had ik mijn joods-zijn onge-daan gemaakt.

Er was een eenvoudige calvinistische boer voor nodig om mij met geloof, hoop en liefde naar mijn bronnen te verwijzen, ongetwijfeld in de hoop dat ik daar niet alleen de God van Abraham, Izak en Jacob zou vinden maar ook Jezus van Nazaret als Messias zou erkennen. Maar zijn verlangen was gedrenkt in respect en daarom ook niet aanstootgevend. Van hem leerde ik dat zending en evangelisatie ook een uiting van liefde kunnen zijn.

Maar goed, ik was heel wat verder weg van het geloof van mijn vaders dan jullie van die van jullie ouders en jeugd.

Tussen mij en dat geloof lag een geweldig gebrek aan kennis. Om mezelf een beetje te handhaven in dat protestantse onderduiknest begon ik me te verdiepen in waar ik vandaan kwam. Ik begon de weg te volgen die van een ongekwalficeerd bestaan loopt naar identiteit, dat vaak misbruikte woord.

Ik ontdekte al snel dat godsdienst een blok aan je been is als je er niet aan werkt. Met vage vermoedens en bij elkaar gesprokkelde ideeën kom je niet ver. Dus begon ik te studeren in die vreemde joodse traditie.

Rust gaf het me niet. Integendeel, de ontdekking dat spiritualiteit tijd en energie kost was ver van rustgevend. Ik was, net als jullie nu, omgeven door mensen die niets van al dat godsdienstige gedoe moesten hebben, er in ieder geval helemaal geen behoefte aan hadden om er serieus mee aan het werk te gaan. A-religiositeit en antireligiositeit zijn kenmerk van de intellectueel. Toch? Geloven was voor dommoren en oplichters. Ik durfde eigenlijk nauwelijks voor mijn belangstelling uit te komen.

Ik twijfelde ook over mezelf. Kwam die vreemde behoefte aan spiritualiteit misschien voort uit de persoonlijke noodzaak om dat helse trauma van de Shoah op de een of andere manier te verwerken? Was mijn religieuze belangstelling compensatie voor de familie die mij was ontnomen? Ik voelde mij vaak een patiënt onder de gezonde mensen of een sektariër in de volkskerk.

Maar ik hield vol, ook al omdat de vreugde over de herontdekking van mijn wortels de gevoelens van eenzaamheid en twijfel uiteindelijk in de schaduw stelde. Ik begon te begrijpen dat het onvermijdelijke vreemdeling-gevoel dat ieder gelovig mens kent, de prijs was die ik betaalde voor die herontdekking.

Ik begon dus op mijn twintigste aan een tweede jeugd. Ik bestudeerde de heilige geschriften, trok in huis bij het gezin van een liberale rabbi, liet mij besnijden en dook in het joodse leven. De joodse orthodoxie trok mij niet aan, ook al heb ik veel geleerd van orthodoxe literatuur. De joodse orthodoxie was mij intellectueel te gesloten en maatschappelijk te vervreemdend. Orthodoxe joden zijn vaak het product van gemeenschappen met een lange wereldvreemde traditie. Wie van buiten komt of wie terugkeert tot het joodse geloof zal er doorgaans geen gezonde band mee krijgen.

Bovendien ligt er in elke orthodoxie een fundamentalistisch monster te slapen. En wee ons als die wakker wordt.

Ik nam dus een besluit om werk te maken van mijn traditie in liberale zin.. Dat was een heilzame beslissing. Ik *werd* jood toen ik het werkelijk ernstig nam. Mijn eerste les was dat geloof geen fast-food is, dat de joodse gemeenschap de eeuwen, - en alle vervolgingen – had doorstaan dank zij die harde kern van geloofsgenoten, die zich werkelijk verdiepten in hun geloof. . Wij joden geloven niet – zo leerde ik - in het soort supermarkt gelovigheid, waarin mensen van de schappen pakken wat ze begrijpen en wat hen aanstaat, of een vaag gevoel “dat er wel iets bestaat” koes-teren, zo nu en dan naar kerk of synagoge gaan en verder hun eigen verwarde gedachten voor spiritualiteit aanzien.

Geloof, hoop en liefde zijn hard werk. Dat geldt voor alle godsdiensten en zeker voor die van het boek.

Al studierend ontdekte ik overigens iets bij mij zelf, nl dat dit leerproces – *leren* noemen de Joden het – mijn vertrouwen in de God van mijn volk groter maakte en mijn onbegrip, mijn woede en angst die het verlies van mijn familie in mij had losgemaakt. Kleiner.

Dat vertrouwen is *mijn* dagelijks brood geworden.

In de bede van vanavond, die een korte weergave is van andere verwante teksten uit de verbondsboeken – een term die ik liever gebruik dan het Oude Testament – gaat het natuurlijk ook om brood dat je kunt eten, maar dat dagelijkse brood of dat dagelijkse handje rijst in andere culturen is wel degelijk een metafoor voor het essentiële dat ik nodig heb om te overleven. Er is dus eigenlijk geen tegenstelling tussen Tom aan de ene kant en Peter en Leentje aan de andere. Maar het probleem van oude beelden voor essentiële inhoud blijft.’

- ‘ En hoe kom je daar dan verder mee?’

- ‘ Het Onzevader, net als andere joodse gebeden, is geen universeel gebed; het is een *joods* gebed. Het veronderstelt een gemeenschap. Jezus leerde het zijn volgelingen, zijn gemeente. Zijn volgelingen van vandaag leren in hun gemeenschap de betekenis van zijn woorden. Net als wij hier *van elkaar* leren wat *zijn* woorden betekenen.

Johan luisterde met grote aandacht naar Martin. ‘Wat je daar zegt,’ zei hij’ is voor mij heel waardevol’. Ik heb nl nog iets anders bij deze bede ontdekt, wat ik tot nu toe maar voor me heb gehouden, maar dat mij erg trof.

Het woord voor “dagelijks”, in het Grieks *επιούσιον*, komt in de boeken van het Nieuwe Testament alleen hier voor en we weten eigenlijk niet precies wat het betekent. Ook buiten de bijbel is het geen erg bekend woord is. Het kan vertaald worden met “dagelijks” zoals meestal gebeurt, het kan ook “voldoende” betekenen of zelfs “voor morgen”. Er is een sterke groep geleerden die deze laatste vertaling verkiezen boven de overbekende. *Geef ons vandaag het brood van morgen!* Zij trekken dan als het ware de metaforische betekenis door. Het *brood van morgen* slaat dan op het brood dat de gelovigen zullen eten onder het ‘koningschap van God’ als dat zich volledig zal hebben geopenbaard. Zoals het manna-brood in de woestijn teken was van Gods trouw bij de bevrijding van het volk Israel uit Egypte en van zijn belofte voor het Heilige Land, zo is ons da-

gelijks brood een herinnering aan het Laatste Avondmaal dat Jezus met zijn leerlingen at en een voorafschaduwing van het Grote Feestmaal.'

- 'Daar ga je Tom' riep Peter, 'nu word je helemaal in hogere sferen afgeschoten!'

- 'Nee, dat heb je mis!' antwoordde Tom, nu ook breed lachend, ' ik kan beter met metaforen leven dan met materialisten'. Als de metaforen gebruikers me maar laten weten dat het om beelden gaat!'

- 'Bravo Tom!' zei Leentje, ' zet 'm op zijn nummer.'

Peter speelde verontwaardiging. 'Ik een materialist? Dat kun je niet menen'.

- 'Dat meent ie wel' Leentje streek Peter over zijn arm, ' maar ons India verhaal heeft hem met jouw materialisme verzoend.'

- ' Dat is waar' zei Tom, dat was een echt mooi spiritueel verhaal. Als het allemaal zo tastbaar wordt kan ik er prima mee uit de voeten.'

- Wat een aardige uitdrukking is dat toch' zei Maria, ' ergens mee uit de voeten kunnen...

E-mails bij hoofdstuk VII - HET BROOD

Van: Johan

Aan: Peter

Ik ben je dankbaar voor dat prachtige stukje biografie wat je gisteren met ons deelde. Je gaf daarmee precies aan wat ik versta onder dat stukje van het Onzevader. Brood is gewoon brood, brood voor vandaag, brood voor morgen, verzamelwoord voor alles wat we nodig hebben (dat heeft overigens Luther ook prachtig onder woorden gebracht), ' brood te leen' dat met anderen gedeeld moet worden, avondmaalsbrood. You name it.

Ik had er eigenlijk nog graag over doorgepraat of doorgefilosofeerd.

Weet je, ik voel heel sterk dat die uitleg waarin brood het allereenvoudigste woord is voor alles wat wij nodig hebben, nog een diepere betekenis heeft. Het vereenvoudigen van ingewikkelde vragen is een kunst op zichzelf. Zoals in de muziek de minimalisten niets weg laten maar alles in een kleine omvang weten te krijgen. Zoals 'liefde' maar een klein woordje is dat voor veel staat, zo is dat voor mij ook bij brood. Wat een woord betekent is toch ook wat het oproept aan betekenissen uit onze ervaringen ermee. Als er waarheid in een begrip steekt heeft dat ermee van doen dat ik betrouwbare ervaringen met dat begrip heb.

Nou ja, ik bazel maar wat, eigenlijk om je te bedanken voor gisteravond.

Johan

Van: Peter

Aan: Johan

Nee, je bazelt helemaal niet, ook al kan ik die hoge gedachten van jou beter aanvoelen dan begrijpen. .

Ik had ook zo'n gekke gedachte, of liever nog: een herinnering. Ik had ooit een franse collega waarmee ik op een studiereisje naar Duitsland ging. De eerste dag aten we ergens op een researchinstituut een kop soep met nog wat, maar zonder brood. Die man werd helemaal gek. Er moest en zou brood komen. Hij kon niet eten zonder brood! De Duitsers begrepen er niets van; pas toen hun werd gevraagd of ze boter konden eten zonder brood werd het ze duidelijk. Pas in wat we als samenstelling kennen kunnen we er wat mee.

Wij lachten ons natuurlijk rot, maar ik weet ook nog heel goed dat ik het bijna ontroerend vond. Hij miste zijn stokbrood brood alsof het Brood des Levens was..

Dat is wel erg cultuurgebonden, maar het is toch ook een beetje universeel.

Toen wij gisteravond thuis kwamen na al die gesprekken heb ik eerst Leen naar bed gebracht en vervolgens een dubbele boterham met kaas klaar gemaakt. Leentje zegt altijd: de waarheid zal je vrij maken; ik ben meer van : de waarheid maakt hongerig. Of is dat ook weer hetzelfde, Professor?

Van: Leentje

Aan: Tom

Lieve Tom,

Wat bij me bleef hangen gisteravond was dat jij tegen Peter zei dat je met beelden beter uit de voeten kunt dan met materialisten. Ik neem aan dat je met materialisten bedoeld: mensen die niet beseffen dat wij altijd in beelden spreken als we geen narekenbare gedachten onder woorden brengen.

Het hele geloof is van verbeelding. We gebruiken woorden als god, verlossing, genade, zonde, hel, hemel, duivel en engel, maar we bedoelen iets onder woorden te brengen waarvoor we niet of nauwelijks taal hebben. Ik denk niet dat we ons al die onuitsprekelijke dingen verbeelden, maar dat we ze in beelden bespreekbaar moeten maken. Tussen "ons verbeelden" en "verbeelden" zit nog een mooi verschil!

In het begin toen ik bij Peter thuis kwam voelde ik me vaak ongelukkig omdat daar beelden werden gebruikt alsof het om een feitelijkheid ging, die je kon fotograferen of aanraken.

En als ik zei dat ik alles wat ik opving 'prachtige beelden' vond dan werd ik aangekeken of ik wat hun het liefst was eigenlijk ontkende.

Soms praat jij, vind ik, net als Peter's ouders maar dan binnenste buiten. Ik bedoel dat jij ook zo 'materieel' spreekt over spirituele zaken, terwijl je hardop zegt dat je met beelden beter uit de voeten kunt dan met 'materialisten'....

Of doe ik je onrecht?

Liefs

Leentje

Van Tom

Aan: Leentje

LL,

Nee, je doet me geen onrecht, maar je doet wel aan woordenspelletjes, vind ik.

Het hele geloof is van verbeelding, zeg je. Ha! Denk ik dan, eindelijk iemand die me begrijpt. Met het geloof als verbeelding heb ik geen probleem. Dat klinkt me letterlijk als muziek in de oren, want ook met muziek wordt iets uitgedrukt dat je niet kunt 'fotograferen' zoals je zegt. En dat geldt ook voor poëzie: in poëtische taal kunnen dingen gezegd worden die geen informatie zijn maar openbaring. Ze communiceren op een ander niveau; terwijl ik al die institutionele christenen alsmaar betrap op hun eis dat openbaring feitelijke informatie is. En zelfs waar de Vertellers in het Nieuwe Testament heel voorzichtig zijn wordt door de materialisten --ik heb geen beter woordbeeld! -- met de camera in aanslag gereageerd. Mooiste voorbeeld zijn de zg Opstandingverhalen. De Vertellers zijn heel terughoudend: de opgestane Heer is blijkbaar niet herkenbaar; noch Maria noch de Emmaüsgangers herkennen hem; als Ie aan de deur komt denken ze dat het een spook is. Thomas herkent hem ook niet meteen. Maar lees al die theologen in de kerkgeschiedenis en er wordt je een massief verhaal verteld over een soort gerepareerde Jezus.

Ik denk dan dat uit angst om hun macht over mij kwijt te raken al die mannen in de Kerk – en zelfs dat kleine groepje leidinggevende vrouwen – van mij eisen dat ik mijn verbeelding inwissel voor gehoorzaamheid. En dat doe ik niet meer.

Tom

Van: Leentje

Aan: Tom.

LT, Dat begrijp ik allemaal wel, maar zijn beelden verwijzingen naar iets anders of zijn het bedenkzels? Daar hoef je niet op te antwoorden, want dan blijven we aan de gang. Maar je moet het me later nog wel eens uitleggen. Volgens mij hangt er veel van die vraag af. Voor jou maar ook voor mij.

Van: Tom

Aan: Leentje.

*LL, Ik geloof dat beelden zelf werkelijkheid zijn. Maar daar hebben we het nog wel eens over.
Liefs,
Tom*

Hoofdstuk VIII

VERGEVING

-‘Vanavond gaat het over *Vergeef ons onze schulden zoals wij hen vergeven, die ons iets schuldig zijn.*’ Jaap die als vanzelfsprekend de leiding op zich had genomen draaide zich naar Tom.

-‘En jij mag meteen beginnen’ zei hij onder algemene hilariteit. Ook van Tom zelf.

Ze zaten met zijn zevenen rond de tafel en Maria zat op haar krukje bij de deur. Haar stoel aan tafel, zoals altijd daar door Peter neergezet, bleef gedurende het grootste deel van de avond leeg omdat ze er niet van hield steeds te moeten opstaan en het redderen toch niet kon laten.

-‘Nou kijk eens aan, wat een eer!’ zei Tom. ‘Ik begin er al aan te wennen dat ik jullie slechte geweten ben en Jaap denkt natuurlijk dat het gesprek ongestoord kan doorgaan onder gelijkgestemden als ie die dwarsligger eerst uit de weg ruimt!

Ik voelde het van de week al aankomen en heb er daarom nog eens goed over nagedacht.’ Hij grinnikte.

‘Welnu.. ik heb slecht nieuws voor jullie: deze bede is mij uit het hart gegrepen.’

Hij keek triomfantelijk,

-‘Je bedoelt dat je wel een beetje vergeving kan gebruiken?’ plaagde Peter. Leentje maakte een gebaar dat hij op moest houden. Tom deed alsof hij hem niet hoorde. Hij keek de tafel rond en stak van wal.

-‘Begrijp me goed. Ik blijf het moeilijk vinden, dat gepraat over bidden en jullie maken het ook niet gemakkelijker door die melancholieke uitstapjes naar dat religieuze denken van jullie jeugd.’ Hij keek naar Johan. ‘Ik heb jullie al vaker uitgelegd dat ik dat kwijt ben, niet zonder spijt, maar ik ben het wel kwijt. Aan de andere kan wil dat nu ook weer niet zeggen dat ik met jullie niet op de dialogische vuist kan. Een gesprek tussen ongelijke is vaak vruchtbaarder dan een tussen mensen die er toch al op dezelfde manier overdenken.

Ik bedoel, zo’n tekst uit het Onzevader ken ik natuurlijk ook uit mijn hoofd, ik heb hem jaren dagelijks opgezegd, ik ben aan die woorden ook wel gehecht geraakt, maar - hoe moet ik dat zeggen - het geheel heeft voor mij zijn *gebedsfunctie* verloren. Het is voor mij een gewone mooie oude tekst geworden, zoals zoveel andere klassieken.

Ik kan er goed over discussiëren omdat ik die religieuze taal versta. Maar het is een vreemde taal voor me geworden; mijn hart is er niet echt bij. Of misschien moet ik zeggen: het raakt mijn hart niet. Hart dan verstaan als: centrum van mijn leven.

-‘Dat lijkt mij wel gemakkelijk’ zei Peter. ‘Je verklaart iets dat in jeugd zo ongeveer je identiteit uitmaakte tot ‘gewone tekst’ en je bent weer een onbeschreven blad, open naar de wereld, klaar voor nieuwe avonturen.’

-‘Nee, dat is helemaal niet gemakkelijk. Het is zelfs een hele operatie, maar als je eerlijk bent moet je die operatie niet uit de weg gaan. Bij dit soort dingen is eerlijkheid essentieel. Het is overigens voor mij nog lastiger, omdat wat diep in die oude teksten verscholen zit me wel degelijk raakt, maar het moet bij mij allemaal eerst door de wasmachine Die directe spiritualiteit moet eruit worden gewassen.

Ik zal proberen het je uit te leggen. Neem bijvoorbeeld de tekst van vanavond. Ik kan niet goed over schuld en vergeving te praten in een context van “Godtalk”, zoals jullie blijkbaar betrekkelijk moeiteloos blijken te kunnen, maar ik wil graag meepraten over schuld en vergeving. Dat zijn onderwerpen die ook buiten een gelovige context voor mij van groot belang zijn. Je hoeft toch niet gelovig te zijn om schuld te erkennen of vergeving te schenken?

Met jullie is het voor mij lastig om over schuld en vergeving te spreken omdat jullie het daarbij steeds hebben over: *met een Ander spreken*. En dat geldt ook voor dat vreemde meervoud: *vergeef ons*..... Ik beleef dat veel individualistische.

Ik heb geleerd dat eigenlijk iedere relatie begint met een erkenning van een soort structureel te kort schieten. En dat moet erkend worden wil een relatie kans krijgen om zich te verdiepen. Niet in een schuldbelijdenis tegenover God, maar je uiten over tekortkomingen jegens mensen naast je tegenover wie jij, heel persoonlijk, tekort schiet. Ik heb het ook niet zozeer over woorden maar over een instelling. Je hoeft het niet iedere keer te zeggen - al kan dat geen kwaad - maar je moet het wel weten. Als je denkt perfect te zijn kun je helemaal geen relatie aangaan. Kijk maar naar de politiek. Daar wordt schuld bekennen vaak bijna als zelfmoord beschouwd of als iets dat je vooral niet moet doen omdat je anders schadeclaims aan je broek krijgt. Ik ben bang dat politieke en Ideologische discussies niks worden als beide partijen niet bereid zijn om zich juist als imperfect aan te bieden. En dan heb ik het nog niet eens over oorlog, maar over gewonen dagelijkse omgang met elkaar.

Nou, ik ben mij ervan bewust dat ik zo’n inzicht dank aan de spiritualiteit van het verleden. Ik heb het als het ware geërfd. Maar nu is het van mij en ik hoef daar niet dagelijks de bronnen van aan te geven. ‘

-‘Jij verbaast me ook altijd’, Leentje keek Tom verrast aan. ‘Ik had van de week precies de tegenoverstelde reactie Ik wilde me ook al eens goed voorbereiden op vanavond, net als jij, maar struikelde al meteen over dat begrip “schuld”. Dat doet mij aan “zonde” denken en voor dat woord ben ik al helemaal allergisch’

-‘Wat zonde nou!’ zei Jaap. Gelach.

-‘Mijn beurt om jou op weg te helpen’ begon Tom met een klein lachje, ‘Ik ben geen Calvinist, maar ik ben zeker geen optimist over de *condition humaine*. Ook geen pessimist hoop ik. Ik geloof dat mensen veel kunnen. Als ik realistisch naar de wereld kijk ben ik graag bereid om te zeggen dat er veel vooruitgang zit in de maatschappij, maar dan moet je er wel meteen bij zeggen dat vooruitgang - en dan zeker in gedrag en denken - een minderheidsartikel betreft. Erger nog, het maar over een klein stukje van de wereld hebt en een minderheid van de mensen en over een soort vooruitgang, waarvoor een vreselijke prijs wordt betaald.’

-‘Zoals?’

-‘Kijk maar om je heen: overbevolking, milieuverslechtering, criminaliteit, dierenmishandeling, misdaden tegen de menselijkheid, mensenhandel, misbruik van kinderen, bureaucratie, vandalisme, marktegoïsme.....hoeveel van die prijskaartjes moet ik nog voorlezen? En geen van die dingen is toch een natuurramp? Ze hebben altijd te maken met wat mensen doen of hebben gedaan. Meestal zijn ze het gevolg van onverschilligheid of gebrek aan moed. Het komt van mensen die beter weten, maar die gekozen hebben om vooral voor zichzelf te zorgen. En dat is toch zonde, of niet soms?’

-‘En dat noem jij schuld?’

-‘Hoe zou jij het dan noemen? Ik merk dat een heleboel mensen – ik bedoel natuurlijk jou niet persoonlijk mee – onrustig worden als er een morele dimensie wordt aangeroerd in politieke discussies. Bij de Shoah moest dat, bij de Goelag mocht het nog net, maar bijvoorbeeld niet bij ons gedrag in Indonesië, ons vreemdelingenbeleid en ook niet wanneer het over honger gaat. Bij al die dingen die ik net zo uit mijn mouw schudde, willen we het woord schuld niet horen. We denken dat schuld persoonlijk is en al die andere ellende politiek. En dat daar dan andere categorieën gelden. Maar daar geloof ik niks van. Al het politieke is persoonlijk. En waar het om maatschappelijke dingen gaat is vrijwel niets privé-zaak. Dat stoort ons. Schuld is een vies woord geworden. Als er een overstroming is in Bangladesh en de experts zeggen dat die het gevolg is van menselijke desinteresse, van verkeerd bouwen en verkeerde boskap, van schuld dus, dan wordt iedereen pissig. Als er een krater begint te spoken en iedereen weet dat de huizen, die *met doodsverachting* op de hellingen zijn gebouwd zullen worden weggevaagd, dan mag je nog niet over schuld spreken. Of als er in een cyclonengebied niet zo gebouwd wordt dat huizen bestand zijn tegen het bekende natuurgeweld dan gaat het plotseling om iets dat onschuldige burgers treft. Dan is het niet treffen van voorzorgsmaatregelen opeens geen schuld meer. Zou het kunnen zijn dat we er zelf zo deel van uitmaken dat we door het taboe te verklaren proberen onze schuld uit te komen? Geef mij dan Sophocles maar.’

-‘Sophocles maar liefst!’

-‘Sorry, ik bedoel: de Griekse tragedies, waarin het iedere keer weer gaat over de verwevenheid van tragiek en persoonlijke schuld. Schuld is niet alleen wat je bij je volle verstand fout doet, maar vaak ook vaak het gevolg van wat je overkomt. Voor de Grieken was ‘schuldig zijn’ een dimensie van het mens-zijn. Als je dat Lot noemt of Toeval of een Tragische Toevalligheid - wat latere geleerden graag doen - betaal je daarvoor met het verlies van je eigen verantwoordelijkheid. Het fatalisme van de Griekse tragedies heeft mij altijd tegen de borst gestoten, maar hun inzicht dat tragiek schuld niet uitwist vind ik ontroerend. Of moedig, als je wilt.. Mensen mogen dan niet zo heel veel vrijheid hebben en door van alles worden bepaald, wat ik echt tragisch vind is als die kleine marge van vrijheid dan ook nog wordt weggepraat...Ik geef liever toe dat ik , een homo zonder kinderen, schuld heb aan de overbevolking dan dat ik mij daaruit lul.’

-‘Dan ontcracht je, je eigen verantwoordelijkheid pas goed! ‘zei Peter, ongemeen ernstig voor zijn doen. ‘Als je overal verantwoordelijk voor bent, ben je nergens verantwoordelijk voor. Ik ben maar een koeiendokter en ik werk in een branche waar veel hartstikke mis is en mis gaat; ik lig vaak wakker van wat er met varkens en koeien in dit land gebeurt, laat staan met kippen, waar ik god zij dank niks mee te maken heb. Maar mijn schuld? Ik heb de moderne landbouw toch niet uitgevonden? En de meeste van mijn klanten ook niet. Die zijn door de politiek van de ene in de andere situatie terecht gekomen en weten nauwelijks hoe zij hun hoofd boven water moeten houden. Niemand heeft ze ooit leren denken in termen van ‘keuze’ of ‘verzet’ of ‘vrijheid; ze hebben allemaal in de kerk geleerd dat ze de overheid moesten vertrouwen en verder hard werken om vrouw en kinderen te onderhouden. Kom zeg, praat die mensen nou geen verantwoordelijkheid aan die hun nooit is gegeven en die ook niet eens kennen, maar je moet ze wel blijven confronteren met het begrip schuld.’

-‘Ik kom toch ook uit een boerenfamilie?’ zei Tom, ‘je vertelt mij niks nieuws. Maar ik hoor mijn vader nog zeggen dat wij ons *schuldig* hebben gemaakt aan dierenverachting. Hij zei ‘wij’ en ‘schuldig’. En neem van mij aan dat mijn vader van zijn beesten hield. En neem ook van mij aan dat hij niet van plan was om zich er bij neer te leggen. Hij wist alleen niet waar te beginnen. Hij wilde best zijn verantwoordelijkheid nemen, maar wist niet hoe. Mijn vader was zo wijs dat hij een onderscheid maakte tussen persoonlijke verantwoordelijkheid - die kon hij aan - en gezamenlijke schuld. Dat is wat ik van hem geleerd heb onder schuld te verstaan. Er ligt over de wereld een mist van schuld, aan elkaar, aan verre naasten, aan beesten, aan ons nageslacht als je wilt. En als we er wat aan willen doen dan is het eerste wat er moet gebeuren: dat we onze arrogantie afleggen.’ Dat we onze schuld niet ontlopen. Schuld, leerde ik van Sophocles, is allereerst tragisch, maar het ontslaat ons niet van verantwoordelijkheid.’

Jaap keek naar Martin. ‘Hier zijn wijze woorden nodig, Martin. Wat vind jij?’

-‘Misschien moeten we beginnen bij de tekst’. Martin klonk bedachtzaam. ‘Dat is wat we hier doen. Kijken of oude teksten uit onze traditie nog waarde voor ons hebben.’

-‘Kijk zo kennen we je weer.’

-‘Voor zover ik begrijp gaat onze joodse en christelijke traditie - en die van het europees humanisme dus ook - uit van een, laat ik het maar *precaire situatie* noemen. We erven een prachtige schepping maar een verkeerde wereld.

Dat is overigens geen uitvinding van Calvinisten maar een universele waarneming. In de oude boeken van ons joodse geloof staat het beter en strenger geformuleerd dan Calvijn ooit heeft bedacht. Lees er de psalmen van David nog maar eens op na. Het is jammer dat we zo a-historisch zijn geworden dat we zoiets niet meer weten.

Wie hecht aan zoiets als de samenhang van alle leven of de waardigheid van alle mensen, zal ook zijn verantwoordelijkheid voor wat mis is gegaan en gaat in de gewone geschiedenis niet op anderen willen afschuiven. Als woorden zoals “zonde” en “schuld” te veel oud –gewicht mee torsen, begin dan nog eens opnieuw, bij die teksten achter de woorden.

In de oudste bijbelboeken is geen spoor van optimisme of vooruitgangsgeloof te vinden. Het

grote optimisme van de westerse cultuur, zoals die al voor de Verlichting in ons denken is binnengedrongen, is in de oudste joodse en christelijke cultuur niet te vinden. Wel van kennisvermeerdering en verdiept inzicht. Wel van wetenschappelijke kennis maar niet van het daarbij zo vaak ingeschreven optimistische mensbeeld.

Joden weten van de steeds weer opduikende ongehoorzaamheid van het volk als Verbondspartner, maar daar komt het woord 'tragiek' niet aan te pas.

Gelovige mensen zullen altijd liever van schuld dan van tragiek spreken. Nee, wacht even Tom, ik weet wat je wilt zeggen! Schuld is geen verlamvend begrip, maar opent de weg naar de schuldbelijdenis en de schuldbelijdenis opent de weg naar de vergeving!

De oudste christelijke kerk wist ook van de vijandschap tussen de *duisternis* en *het licht*. Dat zijn joodse gedachten. De oude mythen van de schepping, de tuin van Eden, de zondeval en de zondvloed schetsen een goede schepping en mensen, die zich verzetten tegen wat ik maar *absoluut vertrouwen* in de Schepper zal noemen.

Vertrouwen op jezelf meer dan vertrouwen in de ander of de Ander, dat is waar het mis gaat. Waar de Grieken de *trots* aanwijzen komen de Joden met *vertrouwengebrek*. Dat is de dynamiek van het bijbelverhaal en volgens die traditie, ook de dynamiek van de geschiedenis. In het bijbelse denken is geen plaats voor een waterscheiding tussen de z.g heilsgeschiedenis en de gewone geschiedenis. In dat dynamische verhaal wordt er voortdurend op gehamerd dat de mens – zelf schepping, zelfs de kroon op de schepping – iedere keer opnieuw de rest van de schepping niet *dient* maar *overheerst*, dat wil zeggen, *aanwendt voor de vergroting van de eigen macht*. Het bijbelverhaal gaat over die strijd tussen de mensen zoals ze zich gedragen en hun God, die hen probeert te laten zien dat zij bestemd waren tot een dienend bestaan aan de schepping, natuur, dier en mens. Dienst aan Hem, God dus, omdat daar de bron van alle wijsheid en de bron van alle liefde is te vinden, dienst aan de ander - de naaste - omdat daar ons zelfbehoud in ligt, en dienst aan de rest van de schepping omdat wij geen eigenaars maar rentmeesters zijn.

Dat is toch niet zo moeilijk? Je kunt het zo maar uit je hoofd leren:

De menselijke bestemming ligt in het aanvaarden van een dienende, bewarende, herstellende, voor mijn part verbeterende rol van de overige manifestaties van de natuur: milieu, dier, mens.

Wat er mis gaat is in dat verhaal altijd weer het gevolg van dat voortdurende uit de hand gelopen conflict tussen God en zijn Beelddrager. En dat conflict wordt veroorzaakt omdat de mens- of liever mensen - niet tevreden zijn met hun dienstbare rol, maar als God willen zijn.

In de legende van de schepping zegt de slang tegen de eerste mensen, dat zij als zij van de Verbooden Boom eten onsterfelijk en *als God* zullen zijn.'

- 'Schuld dus' zei Linda. En Tom knikte instemmend.

- 'Ja, schuld,' vervolgde Martin, 'maar niet gepresenteerd als het laatste woord of als een groot geheimzinnig waas dat over de werkelijkheid ligt, maar als iets persoonlijks in de verhouding tussen God en mens. Die waas van schuld is geen noodlot, maar een bijna niet uit te roeien keuze van mensen om *als goden te willen zijn*. Stel dat er geen kwaad zou bestaan maar alleen mensen die hun plaats niet kennen, zou dan de wereld er beter uitzien? Mij treft telkens weer dat de oude

Vertellers in Tenach het liever hebben over wat mensen doen en wat mensen elkaar aan doen dan over diepzinnige theorieën over het Kwaad en waar het vandaan komt.

Het kwaad dat mensen elkaar aandoen werkt geslachten lang door, zeggen de vertellers. En wie zal het tegenspreken?

Gevoelens van tekort schieten in wat onze persoonlijke verantwoordelijkheid is vraagt om meer dan een eenvoudig aanwijzen van oorzaak en gevolg. Het is zo aangrijpend - en je weet waarvan ik spreek - dat ik daar niet over kan spreken in het taaltje van de psychologen of de gedragswetenschappers. Ik niet. Ik heb daarvoor zulke zware woorden nodig als de erkenning dat mensen schuldig staan tegenover de Schepper van hemel en aarde.

Als je wilt ben ik daar een leerling van het calvinisme. Wie weet heeft van de verwoestende uitwerking van menselijke trots en godsgedrag die ontkomt niet aan het zoeken naar woorden zoals *zondebesef* of zelfs *erfzonde*.

Des te meer ben ik onder de indruk gekomen van de manier waarop calvinisten spreken over hun zondebesef. Dat is niet, zo leerde ik van hun beste theologen, een besef van de gruwelijke slechtheid van de mens, - dat is de neurotische variant - maar een buigen voor de grootheid van God. Het gaat hen in wezen niet om de zondigheid van de mens - hoezeer daar ook aanleiding kan zijn - maar om de eer van God. En dus ook om de genade van God.

Laat me dat uitleggen.

Het klinkt misschien als een rare gedachtesprong, maar dat is het niet. De Vertellers *verkondigen* niet de slechtheid van de mens maar de altijd weer verbazende reactie van God op die menselijke hybris.

De meeste verhalen in Tenach vertellen over een mens die zijn grenzen overtreedt, die het Verbond met God - ik heb het over het volk Israel - overtreedt, als het ware dat verbond door zijn daden ontkracht, en hoe God dan weer bereid is om dat verbond Zelf in stand te houden. De vertellers zeggen het niet met zoveel woorden, maar hun bedoeling is onontkoombaar: God hecht meer aan zijn verbond dan de mensen. Het is Gods verbond met de mensen meer dan het verbond van de mensen met God. Let op de volgorde en voorzetsels!

-‘Ja meester’ lachte Jaap zachtjes.’

Martin vervolgde:

-‘*Het is bijna of het kwaad en dus ook de zonde de uitlokking zijn van de genade van God.* Als ik me laat meeslepen door het visioen van God die de wereld heeft geschapen en de mens als kroon van de schepping, bedoeld als zijn beelddrager en rentmeester over al wat bestaat, en als ik me dan realiseer wat mensen van dat beeld en die opdracht maken, dan kan dat inzicht alleen maar tot een gevoel van volstrekt tekort schieten leiden. Wij hebben God beledigd! Wij hebben volstrekt gefaald. Dat is geen zieke vroomheid maar schrijnend inzicht. En daartegenover staat: God neemt met dat menselijk gedrag geen genoegen. Hij zelf herstelt het verbond. Dat hebben die calvinistische zwartrokken goed gezien. Eerst de belediging van God en dan de genade van God. En van avond gaat het voorlopig over het eerste: over de schuld. En laat wat ik zei over de genade van God, dat wat we weten over de schuld van de mensen niet uitvlakken of vergoelijken.’

-‘Dat had ik nooit van jou verwacht te horen’, Jaap keek Martin verbaasd aan.

-‘En waarom niet? Omdat je denkt dat het van Calvijn komt? Maar daar komt het ook helemaal niet van. Het inzicht van de vertwijfelde, schuldige mens kun je bij alle grote denkers en kunstenaars terug vinden. Wel eens naar latere Goya gekeken of Shakespeare gelezen?

Aan mij is die gedachte goed besteed. Ik ben natuurlijk een beetje een somber mens geworden. Ik heb gezien waartoe onze soort in staat is. En niet alleen actief, maar ook passief. Wat mensen kunnen gedogen tart elke beschrijving!’

-‘Ik zit ademloos naar je te luisteren’, zei Leentje, en ik realiseer me iets vreemds. Ik heb veel gelezen over onze eigen twintigste eeuw en me iedere keer verbaasd over de gruwelijkheden er van. Of liever: over het feit dat wij zo’n eeuw overleven.

Neem de eerste wereldoorlog. Die volstrekt geschifte oorlog waar vier jaar lang eigenlijk niets anders gebeurt dan een zinloze golfbeweging van enorme legers op een paar vierkante kilometer met miljoenen doden, waarin levens van doden en levenden werden verpest, niet alleen door gifgas maar ook door haat en angst, waar aan beide kanten generaals niet wilden weten hoeveel mensen er waren gesneuveld of hoe het slagveld er uit zag *omdat ze dan hun objectiviteit verloren*. ‘Je wordt er nog gek van als je het leest.’

-‘Je moet het ook niet overdrijven’ zei Linda.’

-‘Overdrijven? Ik heb het over de franse maarschalk X en de engelse generaal Y die inderdaad precies zo hebben gereageerd.’

-‘Je meent het?’

-‘Echt.’

-‘Dat wist ik niet.’

-‘Nee, dat weet niemand. Zulke incidenten worden graag vergeten. Maar dat is nog niet het einde. Na de eerste wereldoorlog, of tijdens die zinloze vernietiging van mensen begint de Russische revolutie en juichen mensen overal over wat binnen de kortste keren weer miljoenen mensenlevens zou kosten. En dan komt Hitler en weer miljoenen slachtoffers. En dan Musolini en dan de Japanners en dan Mao. En iedere keer staan mensen met vlaggetjes te zwaaien langs de kant van de weg en iedere keer vallen er weer miljoenen doden.’

-‘En jij zei een half uur geleden’ zei Tom zachtjes tegen Leentje, ‘dat je allergisch was voor het woord zonde.’

Het werd even stil.

-‘Wat Leen bedoelt’, zei Jaap aarzelend, ‘althans wat ik denk dat ze bedoelt, is dat we de realiteit niet kunnen verzoenen met wat we voelen. Ik ken die walging over onze eeuw en Martin hier zit niet voor niets naar zijn bord te kijken terwijl Leentje sprak, maar we weten ook allemaal dat we niet willen wegzakken in een volstrekte dehumaniserende beschouwing. Ik weet ook hoe vreselijk de werkelijkheid in elkaar zit en ik wil ook niet zo individualistisch zijn dat ik daar niets mee te maken heb, maar ik wil me er ook niet door laten verlammen. Ik reageer op die gruwelverhalen als een getergd beest: ze zullen mij en mijn jong er niet onder krijgen...’

-‘Ben je dan schuldig aan wat er deze eeuw allemaal gebeurd is?’ vroeg Linda. ‘Ik bedoel *persoonlijk* schuldig?’

-‘Misschien kun je die vraag wel stellen maar niet beantwoorden’ Johan keek de kring rond. ‘Wat er in onze eeuw is gebeurd is zo omvattend, zo enorm, dat je niet kunt zeggen dat er alleen maar mensen schuldig aan zijn, je moet al zeggen dat het ons allemaal, de mensheid zo je wilt, schuldig maakt. Wie de 20ste eeuw probeert te overzien heeft het niet over schuldige en onschuldige mensen maar over een falend mensengeslacht.

Of zie jij dat anders Martin?’

Martin Sluiter schudde zijn hoofd knikte. - ‘Bij sommige fundamentalisten is dat het einde van het verhaal. Schuld is dan niet alleen de condition humaine maar de *uitzichtloze* condition humaine. Daar zijn heel wat mensen ziek van geworden. En veel modern en postmodern verzet tegen zo’n breed schuldbegrip is dan ook wel begrijpelijk. Ik volg een andere weg.

In de bijbelse geschriften, zei ik net al, gaat het immers nog weer anders toe. Daarin wordt niet het verhaal verteld van door schuld verlamde mensen - al gaat het vaak over schuld - maar van een God die een overmaat van liefde en zorg heeft voor zijn schepsels, vrij geschapen maar flink verdwaald, een verhaal van een liefhebbende God, die geen doekjes windt om de toestand van zijn mensen.

Ah, vrome praat, denken jullie misschien. Maar lees die oud testamentische profetenboeken nog maar eens na. Die staan vol met de vreselijkste verhalen over mensen, die alles doen wat God verboden heeft, maar lees ze dan ook goed en zie dat al die verhalen in dienst staan van *de mogelijkheid* om door Gods liefde - die aan alles voorafgaat en op alles volgt - van de doem van die schuld te ontkomen.

Begrijpen jullie dat niet?

Alle grote godsdiensten - en menige levensbeschouwing - worstelen met waar wij het nu over hebben.

We leven in een gruwelijke wereld en geen verhaal over de schoonheid en de heerlijkheid van het leven kan wedijveren met de verhalen van het lijden en het onrecht. \In de joodse bijbel wordt die worsteling ook niet opgeheven. Er wordt niet gezegd dat het lijden er is omdat mensen zo gruwelijk falen; er wordt niet gezegd dat het lijden voortkomt uit de boosheid van een in zijn schepping teleurgestelde God. Er wordt wellicht gehint dat het lijden voortkomt uit de breuk tussen God en mens. Maar verder blijft het raadsel van het lijden een raadsel

Maar *tenslotte* gaat het in die boeken niet om een dat raadsel, of althans niet *in de eerste plaats* om dat raadsel! Het gaat erom dat het lijden niet het laatste woord heeft. In het lijden van de mensheid komt God iedere keer weer terug met een bijna naïeve poging om de mensen terug te brengen tot een ander leven. Hij vernietigt de mensen niet - dat is de betekenis van de legende over de zondvloed - Hij straft niet door vernietiging - dat is de zin van het verhaal van Kaïn, die niet mag worden gedood als wraak voor zijn broedermoord - Hij laat die aartsbedrieger van een Jacob niet stikken in zijn eigenliefde, - dat is betekenis van dat vreemde verhaal van de worsteling tussen Jacob en God - Hij is er steeds weer bij. Niet als een Almachtige God uit de oude vrome trukendoos, maar als een God die zijn Almacht bewijst door niet als een supermacht te reageren.

Mensen willen altijd weer dat God zijn eigen bestaan bewijst door zich als ‘hun’ Almachtige te gedragen.

Terwijl zij zichzelf vaak nauwelijks als humane mensen gedragen- mensen die geen verantwoordelijkheid op zich nemen voor hun naasten - zal en moet God zich gedragen als de een soort wijkagent: die de goeden over hun bol aait en de slechten straft. Of als een soort opzichter bij een speelgoed racebaan. Als er een autootje uit de bocht vliegt dan zet hij het gauw weer op de rails. Als er een God zou zijn, zeggen die mensen, dan zou hij niet toestaan dat er zo geleden wordt. Ik vind dat van een gruwelijke naïveteit getuigen.'

Er viel een pauze. Toen hernam Martin:

- 'En als de almacht van God nu eens niet kwantitatief maar kwalitatief zou moeten worden verstaan?

Als Hij nu eens totaliter aliter, - i.d est: totaal anders- zou zijn? En als Hij nu eens de mens zo zou vrij laten dat Hij ook niet meer kan ingrijpen als mensen zich van Hem los maken of als er iets met mensen gebeurt wat hun bestaan in gevaar brengt?

En als Hij nu eens voor Zichzelf alleen maar- wat heet alleen maar - de rol van de Aanwezige opeist?

Degene die erbij is, die mee lijdt, die zich door de vrijheid van Zijn schepsel wel laat ontkennen en zelfs laat dood verklaren, maar die zich niet laat weggagen? Die zijn almacht toont door zijn almacht niet te gebruiken? Zoals een leraar die zijn overmaat aan kennis verzwijgt om zijn leerlingen zelf te laten uitvinden waarom het gaat? Of over een ouder die over haar of zijn kind zegt: Zij moet het zelf uitvinden wat ze met haar leven wil?

Is dat niet pas liefde?

Er is geen groter liefde dan die voor wie het niet accepteert.

Ik hoop dat jullie dat begrijpen, want dat ontroert mij dus. Dat het bijbelse verhaal niet zozeer gaat over schuldige of zondige mensen, maar over een genadige God, die bereid is alles te doen om mensen weer tot hun bestemming te brengen. Het verhaal over de belediging van God en de schuld van de mensen is pas het begin en niet het eind van het verhaal. Dat mensen zich niets van God aantrekken is geen nieuws. Dat kan je overal om je heen zien.

Dat leidt ook niet tot een dynamiek van de geschiedenis. Dat mensen zich niets van God aantrekken is de status quo. Een verhaal van schuldige mensen en een toornige god en van een toornige god die dan zijn ongehoorzame schepsels straft is zo ongeïnspireerd en zo voorspelbaar dat het helemaal tot niks inspireert.

Het verhaal in de joodse bijbel vertelt over eigenwijze mensen *en* een god die het er niet bij laat zitten. Die zijn schepsel niet met rust laat, omdat dan de chaos weer toeslaat. Hij sluit een verbond met die opstandige schepsels, hij valt ze lastig met profeten en andere waarschuwingen, hij argumenteert en is voortdurend in de weer om zijn schepping, inclusief zijn tegenvallende beeldrager, te betrekking bij het behoud en het beheer van zijn schepping.

In dat wereldbeeld, komt de dynamiek van de geschiedenis voort uit een ragfijn samenspel '– Martin telde af op zijn vingers – 'van de Schepper, zijn opstandige schepping, de vrijheid van dat schepsel, de waarschuwende interventies van de Schepper (heel kuis gebracht), de schuldbe-kentenis van zijn schepsel en de vergeving, dat is de vrijspraak van de Schepper.. Tom zei terecht dat er zonder bekentenis van het menselijk tekort geen echte dialoog mogelijk is. Maar dat is vooral waar als je je vooral bij de psychologie houdt. In deze bede gaat het om spiritualiteit, dat

is psychologie *plus!*

En dan nog wat anders.

Als jij voor woorden als *schuld* en *zonde* allergisch bent, Leentje, – en dat is geen wonder omdat die woorden allemaal zo afgekloven zijn – dan ben ik graag bereid het anders te formuleren. Zonder het relativiserende inzicht van het falen, dat aan ieder mens eigen is, is er geen echte dialoog mogelijk. Dan bid ik dus: Vergeef ons onze falen zoals wij andere mensen hun falen vergeven. Veel maakt zo'n andere woordkeus niet uit: het zijn andere woorden voor hetzelfde.

Want ook bij die formulering zul je dan toch nog moeten nadenken over *tegenover wie* je hebt gefaald. En dat is wat het Onzevader doet: het maakt persoonlijk wat algemene wijs- en waarheid is. Ik houd het zelf liever op de woorden schuld en vergeving. Het beeld dat alle mensen, hoe goed ook, deel hebben aan het falen in de wereld en er zelfs actief aan deel hebben, maar dat zij van hun Schepper het herstel van die relatie kunnen aanvaarden, is mij heel wat dierbaarder dan pogingen om mij vrij te spreken van de ellende in de wereld.'

- 'Mijn hemel. Wat een tirade! Daar moet ik nog eens over denken' zei Leentje.

- 'Ik zeker niet?' vroeg Martin. 'Het gaat hier om geheimzinnige dingen, niet om een tirade. De bijbelse verhalen bieden ons een soort denken aan waarin het Toeval en het religieuze denken worden vervangen door het relationele denken, waarin medeverantwoordelijkheid, schuld en vergeving de maatstaf zijn.

De meeste mensen houden het liever op kleinere verhoudingen: hier ben *ik*, daar zijn *mijn naasten*, daar is *mijn volk en mijn soort*; *ik* draag verantwoordelijkheid voor mijn eigen daden, *ik* ben maar heel matig verantwoordelijk voor wat er in de wereld gebeurt. *Ik* doe mijn best en dat is alles wat ik kan doen.

Dat is ook mogelijk en het kweekt hele goede mensen, maar het is mij toch net te mager.

Om het een beetje teatraal te zeggen: ik ben liever schuldig voor God dan tragisch verstrengeld in het falen van de mensheid.'

- 'Dat soort denken,' Tom keek Martin een beetje triest aan, 'Dat soort denken, dat is mij helemaal vreemd. Ik vind het wel mooi, ik word er ook door meegesleept, maar ik heb er niets mee. Ik zou zo niet kunnen praten. Johan wel, maar ik niet.

- 'Misschien hebben Johan en ik wel een kleine afwijking'. Martin knipoogde naar Johan. 'Er zijn geleerden die zeggen een plek in de hersenen te hebben gevonden waar zulke dingen als religie en geloof hun zetel hebben, maar dat dit stukje hersenen niet bij iedereen in gelijke mate ontwikkeld is, en dat sommige mensen dus wel en andere niet gelovig zijn. Dat geloof tenslotte ook heel gewoon iets materieels en fysisch is. En misschien is dat wel zo. Het komt dicht in de buurt van wat psychologen en antropologen allang hebben gezegd: dat mensen van nature godsdienstig zijn. De vraag is dan alleen wie van nature goed in elkaar zit. Hebben gelovige mensen een overbodig stukje hersenschors of is het andersom? En moeten die van nature tot religie geneigde mensen daar iets aan laten doen? Of moeten ze het gewoon als geschenk aanvaarden?' Martin keek naar Tom met een van zijn typische ironische lachjes, 'Johan en ik zijn dan natuurlijke types en Tom heeft een afwijking!'

-‘Hoera!’ riep Peter, ‘eindelijk gerechtigheid!’ Hilariteit.

Tom deed of hij die uitbarsting niet had gehoord. ‘Ik vraag me vaak af of je dat soort denken kunt leren’ zei hij. ‘Als Johan een Chinees was geweest dan had ik chinees geleerd om met hem in zijn eigen taal te kunnen omgaan. En Johan zou dat ook gedaan hebben als ik uit een andere cultuur kwam. Maar op dit punt heb ik daar grote moeite mee. Ik kan wel naar hem luisteren, maar ik kan niet met hem praten.

Dat is frustrerend. Misschien komt het door mijn slechte ervaringen met dat soort taal, misschien ook omdat mijn hersenschors anders is gegroeid.’

-‘Maar je kunt er wel naar luisteren, zei je net.

Dat is toch al heel veel? Ik denk dat de meeste mensen liever iemand hebben die echt naar ze kan luisteren dan dat iemand die hun taal spreekt.’ Misschien moet je leren om je in die onbegrepen taal te verheugen, Tom, in plaats van haar te veroordelen of erger nog: als bedreiging te ervaren.

Er zou al veel gewonnen zijn in de omgang tussen mensen als religie en gelovigheid als een extra zou worden ervaren in plaats van als een minimum voorwaarde van menselijkheid.’

Johan wilde kennelijk het gesprek een andere richting geven.

‘In de literatuur wordt veel aandacht besteed aan de tweede helft van de bede: *zoals ook wij mensen die een schuld tegenover ons hebben, vergeven*. Luther is daar bijvoorbeeld heel hard in: God vergeeft ons alleen als wij ook onze schuldenaars vergeven. Voor hem zit er blijkbaar een voorwaarde aan Gods vergeving.’

-‘Ik vind dat griezelig’ zei Linda. ‘En ik snap het ook niet goed. Stelt God voorwaarden aan de vergeving? Ik heb altijd geleerd dat God volstrekt om niet vergeeft. Dat hij als het ware meer van schuldige mensen houdt dan van onschuldige. Als God liefde wordt genoemd, wat moet ik dan met die voorwaarde?’

Ik vind het al moeilijk om Martin te volgen als hij van schuld en zonde zoiets als uitlokking van genade maakt, maar voorwaarden voor vergeving is nog veel enger.’

-‘Dat bedoelde ik ook eerder al toen ik het over *schuld* had. ‘Leentje klonk nog een beetje verantwoordigd. ‘Gelovige mensen kunnen het anderen zo vreselijk moeilijk maken. Te horen dat je vergeven *moet*, betekent dat je nog meer aan je lot wordt overgelaten als je het niet *kunt*. Of nog anders: Als er een voorwaarde aan vergeven wordt gesteld is er volgens mij gewoon geen vergeving. Dan gaat het om een soort heilige koehandel, maar ik kan dat niet plaatsen in wat wij hier met elkaar besproken hebben in onze gesprekken.

Matteus moest eens weten hoe moeilijk en soms onmogelijk het is voor mensen om elkaar te vergeven.

Een dronken man rijdt je kind dood, wil de ouders niet ontmoeten, neemt een advocaat in de arm om van zijn straf af te komen, verzint allerlei smoezen om zijn rijbewijs te houden, toont geen enkele spijt of ook maar een spoor van medelijden met de familie van het slachtoffer, die vader en die moeder moeten hem dan vergeven om van God vergeving te kunnen krijgen

voor hun zonden en hun schuld? Dat is toch absurd? Of wreed?’

‘Precies,’ zei Tom, ‘van dat soort vragen dus.’

Linda keek sceptisch.

‘We moeten oppassen dat we niet door met onmogelijke voorbeelden te komen net doen of vergeven een mission impossible is. Alsof het niet voorkomt. Dat is ook weer niet zo. Mensen kunnen vaak verbazingwekkend reageren. Ik heb laatst weer zo’n verhaal gelezen over iemand die zich in de VS inzet voor ter dood veroordeelden. Iemand wiens vrouw nota bene vermoord is in een gruwelijke uitbarsting van zinloos geweld. In Amerika nota bene, waar iedere keer de wraakzucht en de vergelding van het scherm spatten als mensen over de moordenaar van hun geliefde spreken, waar strafrecht soms helemaal wraakrecht schijnt te zijn geworden.. En dan zie je op eens zo’n mens die zegt dat hij moet vergeven omdat wraak tot niets leidt, en omdat hij niet het zicht op zijn eigen leven wil verliezen. Zo’n verhaal van iemand die zich niet door wraakzucht of vergelding laten leiden maar door vergeving vind ik eindeloos indrukwekkender dan mensen die zeggen niet te kunnen vergeven.

En je mag van mij best alles in het werk stellen om mensen van hun natuurlijke neiging tot vergelding af te leiden op een weg, die naar vergeving leidt.’

-‘Ah, maar nu zeg je wat anders! ‘Leentje klonk fel. ‘Natuurlijk is vergeven prachtig, en natuurlijk mag je mensen erop wijzen dat het voor hun omgeving en voor hun eigen gezondheid beter is te werken aan het afbouwen van haat en wraakgevoelens, maar dat is toch totaal iets anders dan vergeving een voorwaarde maken! En is dat niet wat hier gebeurt?’

Maria mengde zich nu ook in het gesprek. – Ik weet niet precies wat die tweede helft van deze tekst betekent’ zei ze, ‘maar een voorwaarde kan het niet zijn.’ Ze keek de tafel rond: ‘een voorwaarde kan het niet zijn. Dat weet ik heel zeker.’

-‘Mooi, maar die tekst staat niet op zichzelf. Er zijn ook andere woorden van Jezus overgeleverd die net zo klinken: “Als jullie de mensen niet vergeeft, zal God ook uw overtredingen niet vergeven”. En er is die akelige gelijkenis, die Matteus ook vertelt, over een koning die afrekening houdt met zijn slaven. Dat verhaal kennen jullie toch wel? De koning houdt afrekening en dan is er een van zijn ambtenaren die niet betalen kan. De koning geeft bevel dat hij met zijn hele gezin als slaven moet worden verkocht zodat er betaald kan worden. De man gooit zich voor de koning neer en vraagt om geduld; hij zal alles terug betalen.

De koning heeft meelijden. Hij accepteert de schuldbekentenis van de slaaf niet, maar vergeeft hem zijn schuld. De slaaf sluipt weg, maar vindt een medeslaaf die hem een klein bedrag schuldig is. En ondanks wat hem overkomen is laat hij die mede slaaf in de gevangenis gooien totdat die kleine schuld vereffend zal zijn. Als de koning daarvan hoort laat hij de man oppakken en geeft hem over “aan de folteraars” totdat hij zijn schuld zal hebben betaald. En die gelijkenis eindigt met een citaat van Jezus: also zal mijn hemelse vader met jullie doen als jullie niet, een ieder zijn broeder, van harte vergeeft.

Dat is toch een gruwelijk verhaal?’

-‘Ja, dat is het,’ gaf Johan toe, ‘maar met Maria zeg ik: het gaat niet over voorwaarden.’

-‘En waarover dan wel?’

-‘Dat verhaal van Jezus gaat volgens mij over *ontmaskering*. Het gaat over die eerste ambtenaar, die zoveel vergeven was en die zelf niet wenste te vergeven. Wat kun je daarvan zeggen? Toch op zijn minst dat hij de koning helemaal niet echt om vergeving had gebeden?

Uit zijn gedrag bleek dat zijn schuldbekentenis fake was. Hij had geen berouw, hij wilde alleen de koning mild stemmen, zodat hij gewoon door kon leven zoals ie gewend was. Misbruik van de koning en zijn bereidheid om te vergeven. Zijn schuld was niet zozeer dat hij zijn koning niet kon terug betalen, maar dat hij weigerde om een vergevingsgezinde koning te dienen. Hij hoorde niet bij die koning. Hij ging zijn eigen weg en die weg leidde naar het verderf. Een leven waarin geen vergeving bestaat en waar je vergelding over jezelf afroept.

Dat is ook wat ik in het Onzevader lees.

Natuurlijk gaat het niet om een voorwaarde. Dat is strijdig met alles waar Jezus, voor zover wij hem kennen, voor stond. Voor hem was God Liefde, die ieder mens ontvangt die zich daarvoor openstelt.

Het tweede deel van onze bede, *zoals ook wij vergeven wie ons iets schuldig is*, is een bevestiging van het eerste deel: *vergeef ons onze schulden*. Het damt als het ware het misverstand in dat je God naar believen kunt gebruiken. Een relatie met God, zoals Jezus die kende, is er niet een van winkelier en klant, zo van: ik kom wel even langs als ik iets nodig heb, nee, het is een duurzame verhouding.

-‘Je bedoelt dat het niet over *verbruiksreligie* gaat’

-‘Precies. Dat is wat die eerste ambtenaar doet. Hij probeert God uit. En geloof mij, dat is een wijdverbreid spel.

Ik weet ook wel dat er een traditie is om God te zien als de grote tovenaars of als een winkelier waar je op de pof kunt kopen. God als de oppasser van mijn belang, weet je wel. Het gebed als giropas: je steekt hem in de giromaat en je trekt wat je nodig hebt. Natuurlijk zijn daarop zoveel mensen afgeknapt omdat ze zich ergerden aan de vermeende voorkeursbehandeling die gelovigen van God zouden krijgen: De Heer heeft mij van mijn ziekte genezen! (En die miljoenen andere zieken heeft hij laten stikken!). Soms ook omdat ze zich ergerden aan mensen die zich aan God's geboden niets gelegen laten liggen maar wel veel willen bidden tegen allerlei vermeende en echte gevaren. Gebruiksreligie is misbruik en nog kinderachtig ook.

Het komt overal voor, ook in de bijbel, maar dan wel met de aantekening dat het in diezelfde bijbel ook weer ontmaskerd wordt

En dat leidt dan als vanzelf tot een nieuw misverstand: veel rancuneuze buitenstaanders spreken gelovige mensen erop aan, dat God nu iets moet doen - en wel direct! - of ze verklaren Hem dood!. Soms bij het belachelijke af: God zal en moet ingrijpen! Hij moet ingrijpen om Zijn eigen bestaan te bewijzen. Als God geen service instantie is, wat heb je er dan aan? Als Hij de telefoon niet aanneemt wat moet je dan met Hem?

Je kunt het buitenstaanders overigens niet of nauwelijks kwalijk nemen. Veel gelovigen redeneren namelijk net zo: God moet ingrijpen en daar zullen zij wel voorzorgen! *Gebruiksreligie is een uitvinding van de vromen.*

Net als in de politiek dragen de goeden ook de bagage van de kwaden mee. In de helderste stukken van de bijbel ligt het toch anders – en dat geldt voor andere grote godsdiensten ook – , daar is het gebed geen boodschappenbriefje voor de Opperkruidenier maar een *bevestiging* van een bestaande relatie. Gebedsverhoring wordt in de mooiste stukken van de bijbel beloofd aan *de huisgenoten des geloofs* zoals dat zo mooi heet en dat zijn dan weer geen geprivilegieerde vromen maar de bidders die niet om allerlei hebbedingetjes komen zeuren of zelfs om de verbetering van hun lot vragen, maar mensen die er al van uit gaan dat God het goede met hen voorheeft, omdat ze Hem kennen en vertrouwen. Die ook niet zo'n angst hebben voor lijden en teleurstelling omdat die dingen in hun geestelijke *huishouding* natuurlijk al een plaats hebben gevonden. Gebed is voor een belangrijk deel *huishoudelijk*: zoals kinderen hun ouders van alles vragen, niet omdat ze denken het ooit te zullen krijgen, maar om ervoor te zorgen dat vader en moeder hun verlangens kennen. Om hun grenzen te verkennen ook.

Tom vindt dat ergerlijk, omdat je dan helemaal niks kunt aantonen. Het gebed verliest de functie van de Godverificatie. Ik vind dat nu juist ontroerend en ook vanzelfsprekend. En het verbaast mij niet dat juist die goede vrome mensen steeds weer over gebedsverhoring spreken. In een echte liefdesverhouding wordt iedere vraag gehoord, ook die niet worden verhoord'.

-‘Leg uit.’

-‘OK. Laat me proberen. Ik heb ook lange tijd gedacht dat gebedsverhoring een soort godsbewijs zou moeten opleveren. Tot laat in mijn puberteit. Ik bid voor mijn examen: als ik slaag, bestaat God. Als ik zak bestaat hij niet. God bestaat als hij mij beter maakt, mijn moeder laat leven, de wereldvrede bewaakt of mij de honderduizend laat winnen. God is mijn Geest in de fles, die mij gehoorzaamt omdat ik de toverspreuk ken.

Ik kwam daarop omdat ik overal in de bijbel las dat God de gebeden verhoort en ook omdat ik het ook iedere keer weer in allerlei kerken hoorde. Als er een ramp is of oorlog dreigt dan gaan Christenen naar God en vragen Hem die ramp of die oorlog te voorkomen. Breekt de oorlog toch uit, dan kun je erop rekenen dat ze God gaan vragen om die oorlog te beslechten in hun voordeel.

Dat is gebruiksreligie. Het komt in de beste kringen voor. Het komt ook steeds terug. Mensen hebben die behoefte nu eenmaal.

Maar diezelfde gebruiksreligie heeft ook miljoenen mensen van hun geloof af geholpen, omdat het zo blijkbaar niet werkt. Vanuit een helder klantenbesef zeggen we dan: ik heb het God gevraagd, Hij antwoordde niet en deed niks, dus bestaat Hij niet.

Gelukkig verging het mij zo niet. Op den duur las ik nog heel andere dingen in diezelfde bijbel. Dat Jezus zijn discipelen leerde om te bidden *in zijn naam*. Wat betekent dat? Dat je voorrang kreeg in de rij voor de gebedsverhoring?, Zo van: *ik breng als ik naar God ga, mijn oudste broer mee!* Of: *als ik die naam noem, dan moet God wel?*

Dat is toch kinderachtig?

Gebeden besluiten met de naam van Jezus betekent dat je bidt in gemeenschap met hem. De kerkvaders hebben dat heel eenvoudig uitgelegd, *dat je met Jezus meebidt*. In iedere geval betekent het dat je bidt met wat hij je leerde als leidraad.

Je gaat niet om een goed rapportcijfer bidden *in Jezus' naam*. Je bidt binnen het kader van wat je van hem hebt geleerd.

Ik ontdekte dat er ook van die teksten in het NT voorkomen, die zeggen dat *je hemelse vader al weet wat je nodig hebt voor je hem bidt*, of *dat alle dingen ten goede werken voor hem die gelooft*. Ik leerde daarvan dat je natuurlijk alles in gebed bij God mag brengen, maar dat je ook vertrouwt dat Hij daar *vaderlijk en moederlijk* mee omgaat. Dat zal buitenstaanders wel altijd ergeren, maar voor de *huisgenoten* is dat heel gewoon.

En datzelfde vind ik ook in een paar brieven in het NT: Paulus schrijft aan de Romeinen dat wij van nature niet weten wat wij bidden moeten, maar dat God als het ware onze gebeden zelf herformuleert om ze te kunnen verhoren. Denk nog maar eens aan ouders en kinderen, hoe het daar toe gaat. In de verhouding tussen moeder of vader en kind valt er niets te verifiëren, omdat het zo'n soort relatie niet is.

Dus als ik bid *vergeef ons onze schuldenaren zoals ook wij wie ons iets schuldig is vergeven*, dan sla ik mij niet op borst, zo van: kijk mij eens vergeven! Kijk eens hoe vroom ik ben en hoe goed ik vergeven kan. Dat komt niet bij me op, zo'n relatie is het toch niet? Ik beschouw het ook niet als een voorwaarde, maar als een belijdenis dat ik met God tot een gezin behoor, dat ik met Hem onder een dek slaap. Ik heb ontdekt wat vergeving is en wat het uitwerkt en ik wil dus ook horen tot die gemeenschap waar vergeving thuis is. Het is een houding: zeven keer zeven keer vergeven is heel gewoon. Zeven is hier geen getal. Het betekent: altijd maal altijd. Er is geen getal in het spel. "Ik heb X wel tien keer vergeven!" dat maakt van vergeving een betaalrekening in plaats van een levenshouding.

- 'Boeiend', zei Jaap. 'Ik hoor er zelfs iets aangenaam ironisch in. Je slaat God als het ware met zijn eigen beloften om de oren. Als of je zegt: Here God, ik werk ook voor de Firma Vergeven en co. Hier is mijn pas. Er zij tussen ons geen schuld; en tussen ons en de anderen ook niet. Boeiend.'

- 'In iedere geval boeiend omdat het ook zo duidelijk uitwerkt in het sociale en politieke leven. Een volk of een politieke figuur die weet hoe constitutief vergeven is in zijn eigen persoonlijke leven zal altijd op zoek gaan naar iets dergelijks in zijn werk. Ik ken geen voorbeelden waaruit blijkt dat vergelding en rancune ook maar iets bijdragen aan oplossingen. Straf wel, maar dat is iets anders. Straffen kan zelfs de vorm van vergeven aannemen; hij heeft zijn straf uitgezeten en kan weer helemaal opnieuw beginnen! zeggen we dan. Vergelding vraagt om weerwraak, straf zet een punt. Of althans *kan* een punt zetten, nee: zou een punt moeten zetten.'

- 'Ga nog eens terug naar het begin' vroeg Tom. 'Ik beweerde dat wij, rijken en machtigen der aarde, een geweldige schuld hebben jegens al die arme en verzwakte mensen in de ontwikkelingswereld. Dat hun schulden bijna allemaal door ons zijn ontstaan en gegroeid. Deels omdat we ze kaal plukken met onze weigering een fatsoenlijke prijs te betalen voor hun grondstoffen of hun

arbeidsmarkt, deels omdat we ze leningen opdringen die ze nooit kunnen terug betalen. Moeten die arme donders ons dan vergeven?’

-‘Ik had het over ons, niet over hen. Hoe diezelfde bede voor hen uitwerkt, is toch niet onze beslissing? In ontwikkelingslanden leven ook gelovige mensen – christenen, joden, boedisten – die hebben gekozen voor de *huishouding van de vergeving*. Erger nog, zij zijn vaak onze leermeesters als het gaat om de reikwijdte te begrijpen van het geloof in een God die zijn mensen hun falen vergeeft. Daarom moet je, je niet zo verbazen over de vergevingsgezindheid van mensen in de z.g derde wereld. Hun spiritualiteit gaat de onze maar al te vaak verre te boven.

Niet altijd natuurlijk. Ik zal het ook niet overdrijven. Er is in die landen veel woede en zelfs haat bij mensen die werkelijk geen enkele kans krijgen van machtige en rijke landen om uit hun misère te komen. Die woede en haat kunnen de vergevingsgezindheid overwoekeren. Uitgebuite wezens zijn net mensen! Als ons ook maar een tiende zou worden aangedaan van wat ontwikkelingslanden wordt aangedaan zouden we niet alleen moord en brand schreeuwen maar ook zonder dralen nieuwe kruistochten organiseren. Als er sprake is van een voorwaarde, dan is het ook hier de voorwaarde van de gemeenschap. Uitgebuite mensen, die de haat hebben ontdekt, kunnen niet vergeven omdat hun ook geen vergiffenis wordt gevraagd, omdat er geen gemeenschap van vergiffenis bestaat.

Waar wij erg voor moeten oppassen is dat we vergeving niet als een excuus voor actie zien.’

-‘Een excuus voor actie?’

-‘Ja. Vergeven - althans in de bijbelse literatuur - is niet :zand erover, we praten er niet meer over. Dat is zelfs a-religieus en religie betekent nu eenkeer *binding*, niet losmaking. “Vergeven en vergeten” is een valse en ondoordachte uitdrukking. “Vergeven betekent juist “herinneren”.

Wat is vergeving? Als iemand vergiffenis krijgt betekent het dat zijn daden niet meer tegen hem gebruikt worden. Dat degene die vergeeft het niet als *vergeten* maar als *afgedaan* beschouwt. Dat niets in de weg staat, als volk of als individu om een nieuwe samenwerking op te zetten.

Het verhaal over die Amerikaanse man wiens vrouw was vermoord maar die toch de moordenaar vergaf, is toch geen passief verhaal, of wel soms? Het is een sterk *actief* verhaal. Hij ging hem opzoeken in de gevangenis, leerde hem zien wat hij had gedaan, hielp hem zijn straf zien als loutering voor zijn ‘onvergefelijke’ misdaad, hielp hem weer een baan vinden, gaf hem in het kort zijn leven terug. En zeg nou zelf: als je zo’n verhaal leest voel je dan niet met je botten aan dat het eigenlijk zo hoort? Dat die man met zijn struggle to forgive al die om wraak roepende mensen in de schaduw stelt?

Maar dat kan toch niemand opbrengen? zeg je. Nee, dat kan niemand opbrengen zonder hulp. Of als je dat liever hoort: zonder diepe spirituele wortels, Of zonder oefening. Maar het bestaat wel. En zo verhaal van een zo’n man is wat in de bijbel een *teken* heet, een teken van Gods koningschap.

Ik kan me heel goed voorstellen dat een economische boycot of zelfs een gewapende opstand van uitgebuite mensen stoelt op vergeving!’

-‘I beg your pardon?’

-‘Vergeven, zei ik net, is iemand vrijspreken van zijn verleden, accepteren voor een gezamenlijke toekomst. Het is actief. Het betekent dat je met wie je bereid bent te vergeven geen verhouding van haat, wraak, vergelding aangaat maar een open verhouding, gericht op de toekomst. Dat kan heel goed tot strijd leiden, als je wilt tot *educatieve* strijd. Strijd die altijd bereid is om gestaakt te worden.

Ik weet wel dat ik vreemde taal spreek, maar ik zal je een voorbeeld geven:

Je moet de levensgeschiedenis van Nelson Mandela nog maar eens op je in laten werken, *the forgiving terrorist*. Die man zit nu al bijna twintig jaar vast en is volgens de verhalen nog niet verbitterd. Hij verstaat de kunst van het vergeven, niet alleen in religieuze zin, maar ook gewoon in de politiek. En die bewijst in de omgang met zijn bewakers en in zijn plannen voor de toekomst dat het effectief is, *geestelijk* maar ook in de wereld van de macht. Naar mijn overtuiging kunnen mensen pas zo actief vergeven als zij uit eigen ervaring weet hebben van vergeving aan hen verleend.’

-‘Dat laatste zinnetje gaat mij te ver’ zei Tom. Vergevingsgezindheid komt uit onszelf voort. Het is de vrucht van denken en discipline. Het verdrietige is dat de een er beter toe in staat is dan de ander.’

-‘Wacht even’ ,Jaap keek hem gespannen aan. ‘Natuurlijk, alles komt uit onszelf voort; alles is als het ware gevolg van onze ervaring. Wie nooit vergeven is door zijn ouders of zijn vrienden die zal niet zo gauw bereid kunnen zijn om zelf ook te vergeven. Zoals liefdeloos opgevoede mensen de grootste moeite hebben om liefde te tonen of zelfs maar te aanvaarden. Maar wie het geluk van bewezen liefde heeft ervaren die weet voor de rest van zijn of haar leven dat liefde sterker is dan alle andere invloeden. Zo is het wellicht met vergeving ook. En waarom zou een gerucht dat God ons vergeeft daarbij niet sterker uitwerken dan alle andere geruchten van vergeving? Mag God van jou niet groter zijn dan de mensen?’

-‘Mijn hemel ,Jaap’ zei Leentje, luister naar jezelf. Je klinkt als een volbloed theoloog.’

-‘Welnee, ik ben gewoon een bedrijfskundige en ik heb geen ambitie iets anders te worden; maar wie geen openingen open laat voor onverwachte krachten deugt niet voor dat vak. Een mens heeft iets nodig om in te geloven, iets dat groter is dan hij zelf. Ik heb het niet over God, maar over iets. Een goed *missistatement* valt nooit helemaal samen met de werkelijkheid. Althans dat leer ik mijn studenten. En als je niet hebt gevonden wat groter is dan jij nu bent dan doe je verstandig aan om althans de mogelijkheid om zoiets of zo iemand te vinden open te houden.’

- ‘God en jij, hè?’ Tom keek hem een beetje cynisch aan.

-‘God en ik?. Waarom eigenlijk niet? Maria kijkt bedenkelijk. Maak ik een fout?’

-‘Nee’ zei Maria, ‘je maakt geen fout. Maar het is al net als met dat zinnetje over vergeven en vergeven worden: als conclusie is het mooi, als uitgangspunt is het vals’.

Wie zegt dat God met hem is, *vooraf*, begeeft zich in grote gevaren; wie het *achteraf* zegt als een bezegeling van haar of zijn ervaring, verlaat die gevaren zone.

-‘Dat is een wijs woord. Er zijn heel wat situaties waarin we de waarheid pas achteraf met gezag kunnen aanwijzen. Dat geldt voor politieke maatregelen, het geldt voor veel wetenschappelijke vondsten: ze worden geloofd en dan moeten ze nog bewezen worden. Proefondervindelijk.’

-‘Nou breekt mijn klomp!’ Tom keek nijdig naar Johan. ‘Je moet jezelf eens horen redeneren. Geloof moet proefondervindelijk bewezen worden? Dat is toch juist wat nooit gebeurt?’

-‘Is ervaring dan geen proefondervindelijk gegeven?’ Johan keek hem aarzelend aan. Van de kennisoverdrachtgeleerden heb ik geleerd dat wij op twee manieren aan kennis komen: *conceptueel* en *perspectiveel*. In het ene geval hebben we een *concept* en maken dat deel van ons persoonlijk leven; in het andere hebben we een ervaring die wij doordenken. Dat zijn beide moeizame en vaak stijlen wegen. Het is niet gemakkelijker om een concept tot ervaring te maken dan een ervaring te conceptualiseren. Omdat wij nu in een tijd leven waarin conceptuele kennis erg populair is, hoef je de andere weg nog niet op te geven, toch?’

-‘Nu jullie toch zo gevaarlijk bezig zijn’, zei Martin, ‘laat mij er nog eens een schepje boven op doen. Het vaak aanstootgevend karakter van het bijbelse denken - zowel in Tenach als in het Nieuwe Testament - is dat de ware gelovige goed en kwaad ontvangt als uit de hand van God. Als hun gebed niet verhoord wordt dan hebben ze blijkbaar om iets gevraagd dat niet aan de orde is. Hun vertrouwen op God gaat dieper dan hun ervaring, nee, is hun primaire ervaring. Ik weet het, ik weet het’, Martin hier zijn handen op toen Tom bijna opstond uit zijn stoel. ‘Ik weet het: dat is aanstootgevende taal. Maar toch. Op verschillende plaatsen in de geschriften van de twee bijbels - joods en christelijk - wordt gezegd dat *wie zoekt, vindt*. Van mensen die nooit zoeken of niet erg ingespannen zoeken, kan niet worden verwacht dat zij veel vinden. Zij moeten het hebben van de *vind-verhalen* van anderen. Zo is Leentje ook aan haar trouwring gekomen: goud dat anderen hebben gezocht. En zo wordt in de spiritualiteit de meeste mensen aangeboden wat een paar mensen hebben gezocht. En wat ze aangeboden krijgen is proefondervindelijk getest door de niet-te-ontmoedigen zoekers.

Is dat geen algemeen wetenschappelijke ervaring? We aanvaarden wat anderen, na veel zoeken, hebben gevonden? Alle wetenschap bouwt op de ervaring van anderen. Waarom zou dat in het geestelijk leven dan niet mogen gelden?

Of nog erger: is het niet beangstigend dat veel van wat wetenschappers vinden *juist niet* door anderen wordt aanvaard? Als je bijhoudt wat wetenschappers ons aanbieden in de vorm van *waarschuwingen* - vaak voor hun eigen vondsten, - dan rijzen je de haren te bergen: de wereld dreigt te vergaan omdat we *niet aanvaarden wat anderen hebben gevonden*. Ik verbaas me altijd hoe gemakkelijk in een democratie het wetenschappelijk bewijs voor wat de samenleving bedreigt kan worden verworpen. Misschien moeten we wel overwegen of wie *niet* zoekt ook niet kan *vinden*... Kom mij in ieder geval niet te snel aan met de term ‘wetenschappelijk’. Als wetenschappelijke concepten niet tot ervaring, tot handeling worden, hebben ze geen kennis en geen inzicht opgeleverd.’

Jaap keek de kring rond. ‘Ik ben aan het eind van mijn Latijn’ zei hij. Ik heb genoeg om over na te denken tot de volgende keer.’

Peter haalde opgelucht adem. 'Mij duizelde het allang' zei hij. Maar Maria weet vast wel raad. Als ik nu conceptueel aanneem dat een mooi flesje wijn de dorst lest, zou jij dan niet daar een ervaring van willen maken?'

Maria keek hem hoofdschuddend aan: 'Ik zal een fles wijn te voorschijn halen' zei ze en jij krijgt er ook van als jij de ervaring van autorijden-met-een-slok-op kunt conceptualiseren tot een rijverbod.'

- 'Ach Jé', zei Leentje, 'dan moet ik maar weer rijden vanavond. Geef mij dan maar een glas water, Maria.'

En zo geschiede.

E-Mail bij hoofdstuk VIII - DE VERGEVING

VERZOEKING

De boekwinkel waar Tom Doete werkt ziet er van buiten niet erg attractief uit. Twee etalagekasten houden een enkele deur in evenwicht. Het dak is lager dan dat van de belendende panden. Boven de winkel is slechts één etage, de ruimte onder het punt dak niet meegerekend. De buurgebouwen zijn groter, van jonger datum ook.

Het pand heeft vele bestemmingen gekend. Wie binnenkomt ziet op de achtermuur een oude donkerbruine foto hangen, waarop de winkel te zien is in een vroeger leven, met een nu verdwenen stoep en met kleinere etalagekasten. Voor de deur staat een man met een voorschoot, een bakker of een slager, dat is niet duidelijk en op het linkerraam waar slechts een deel van te zien is, zijn in boogschrijf alleen de laatste letters van een naam te zien:TMAN. De etalages zijn te donker om hun inhoud te kunnen zien.

Tom bekijkt die foto vaak. Hij is er nog nooit toe gekomen om het ontbrekende deel van de naam op de ruit uit te zoeken of wat er ooit in die winkel te koop was. De drang is ook niet groot. Het huis waarin de winkel is gevestigd en het achterhuis hebben geen enkele uitstraling. Wie er ook hebben gewerkt of gewoond zijn vertrokken en hebben alle herinneringen meegenomen. Er waren geen geesten rond in het pand en wat er ook allemaal is gebeurd en wie er ook allemaal hebben gewerkt, het is allemaal aan de geschiedschrijving ontsnapt.

Tom werd er aangesteld toen de eigenaar van de boekhandel zelf met werken wilde stoppen en iemand zocht die de zaak voor hem kon waarnemen. Hij heeft Tom ingewerkt en zich toen langzamerhand uit de zaak terug getrokken. Hij hechtte eraan om eigenaar te blijven maar dat was ook alles. Zijn inkomsten uit de zaak zijn te verwaarlozen, maar om onbekende redenen wilde hij wel de eigenaar blijven.

De winkel zelf is een grote langgerekte ruimte met een vide boven aan het eind van de benedenruimte, te bereiken met een ijzeren boogtrap. Achter de winkel nog wat opslagruimte, een WC en een piepklein keukentje. De bovenverdieping is uitgebroken tot een grote kamer waar Tom een deel van zijn bezittingen heeft opgeslagen: oude boeken uit zijn seminarietijd, twee kisten met kleren en zijn koffers. Een bed voor-je-weet-maar -nooit. In een hoek achter een gordijn een kleine wastafel. Zijn racefiets staat erook, maar de lucht is langzaam uit de banden ontsnapt: de fiets is klaarblijkelijk in geen jaren meer gebruikt.

Beneden in de winkel staat de belletrie en boven op de vide een kleine verzameling non-fictie: woordenboeken, naslagwerken en een kleine verzameling geschiedenis en sociologie, Tom's hobby. Beneden staan de boeken langs de muren en midden in de zaak zijn er nog twee kasten in de breedte opgesteld waardoor dubbel gebruik mogelijk is. Op twee tafels liggen de veelgevraagde boeken of de aanbiedingen van de maand. Bij de deur staat nog een groot rek voor tijdschriften, want die trekken in deze buurt veel klanten. Mensen kopen hier meer tijdschriften dan boeken. En voor de meeste kopers van boeken geldt dat ze in kranten en tijdschriften hebben gelezen welke boeken ze niet mogen missen.

Het is geen indrukwekkende zaak en Tom zou het ook niet anders willen. De winkel is klein maar heeft daardoor ook een zekere intiemiteit. Het is zijn toevluchtsoord en zijn uitvalspoor tegelijkertijd. Als er geen klanten zijn ontroert hem die stilte van honderden boeken die elk voor zich maanden en soms jaren van geconcentreerd schrijven vertegenwoordigen. Al die stille getuigen van menselijke discipline. Al die planken vol eenzaamheid, passie, angst. Ieder boek is een wereld op zichzelf, ieder woord in ieder boek is neergeschreven door iemand die nog kon dromen en die zich afmatte om het getuigenis van die dromen op schrift te krijgen. Zwijgende getuigenissen, die de kracht van het woord vertegenwoordigen, maar ook die van de stilte. Tom herinnert zich een opmerking van zijn oude biechtvader in het klooster, een man voor niets geschikt dan om te luisteren en te lezen: *Zo is het in de hemel: een enorme bibliotheek waar je in alle eeuwigheid kunt zwijgen en lezen.....*

Iedere keer als er een nieuwe zending boeken binnenkomt blijft Tom tot laat op de zaak. Elk nieuw boek wordt bekeken, hij ruikt eraan en zet het op zijn plaats. Hier en daar leest hij een pagina als een eerste vluchtige kennismaking met een onbekend persoon. Het geeft hem iedere keer een onbestemd geluksgevoel.

De kleine boekhandel is zijn tempel. Hij verdient er net zijn brood maar het contact met zijn stille gedrukte en gebonden vennoten is een bijverdienste van formaat. Van pocketboeken houdt hij niet. Ze zijn welkom mits naar de vorm goed uitgevoerd. Goedkope exemplaren, gezet met een sjofele letter en met gelige lijmvlekken aan de binnenkant van het bindwerk zijn hem een gruwel. Tom kent zijn regelmatige klanten bij naam. Hij kent hun leesgewoonten en hun voorkeuren. Veel van wat hij verkoopt moet hij speciaal voor hen bestellen. Dat doet hij graag en zorgvuldig. Daar heeft hij ook het merendeel van zijn vaste klanten aan te danken. Bestellingen leren hem de smaak van zijn klanten kennen en veel mensen stellen het op prijs hun boekhandelaar persoonlijk te kennen. Een telefoontje – nooit kaartjes! – dat ‘uw boek klaar ligt’ heeft iets persoonlijks. De koffiemachine in zijn administratiehoek verhoogt het idee van persoonlijke zorg. Goede klanten krijgen ook een stapeltje fotocopies van recensies die hij heeft verzameld, uitgeknipt en bewaard. Hij verheugt zich als een klant een boek kiest dat hij zelf ook mooi heeft gevonden en als iemand terug komt en hem enthusiast vertelt over zijn aankoop, dan is zijn dag gemaakt. Hij werkt er nu tien jaar. Toen hij het klooster verliet – of liever toen het klooster hem buiten de deur zette – en hij met twee linkerhanden en zonder enig erkend diploma de ongestuurde wereld instapte had Johan, die hij toen nog maar net kende, hem aan dit werk geholpen en hij voelde zich er meteen thuis. In het klooster zat hij ook al liever in de leeszaal van de bibliotheek dan in zijn eigen kamertje en nu voelde hij zich minstens zo thuis in de boekhandel als in het huis waar Johan en hij samenleefden. Na zijn vertrek uit de kloostergemeenschap haalde hij in twee jaar op de avondschool zijn eindexamen Gymnasium en de laatste zeven jaar studeert hij in zijn vrije tijd literatuurwetenschap waar hij intens van geniet. De boekhandel is een ideale plaats om ook overdag met die studie bezig te zijn, weliswaar met veel onderbrekingen maar toch heel intens en bijna lijfelijk. Mensen hebben hem teleurgesteld maar boeken nooit. Als Johan een avond niet thuis komt of meerdere dagen op reis is naar een congres leeft Tom in de winkel. Hij neemt ‘s morgens een pakje brood mee en een halve liter karnemelk, warmt ‘s avonds een blik soep op of gaat om de hoek een stuk warme pizza halen.

En verder leest hij.

In het begin werd er veel gestolen in de winkel. De tijdschriften stonden onzichtbaar en dus

verleidelijk opgesteld en Tom was altijd weer verbaasd als hij 's avonds de rekken ordende en ontdekte dat er een tijdschrift verdwenen was alsof het op eigen kracht was verdwenen. Hij had de hele dag op zijn plek gezeten, alle klanten gezien en kon zich niet voorstellen dat een van die dames of heren het risico had genomen om betrappt te worden bij het stelen van zoiets simpels als een tijdschrift. Als je dan toch wilde stelen, doe het dan goed. Neem een boek! En boeken verdwenen ook. Voor proletarisch winkelende scholieren en studenten kon hij nog wel begrip opbrengen maar keurig ogende mannen en vrouwen die haastig een tijdschrift of boek onder hun jas verbergen of in hun tas laten glijden begreep hij niet. Toch wist hij dat een van de veertien mensen die er die dag door de zaak hadden gelopen voor de verleiding bezweken moest zijn. Hij vond dat eigenlijk een beetje beangstigend: het kwaad op kabouterformaat.

Op aanraden van collega's had hij aan de ballustrade van de vide een nepcamera laten ophangen en bij de trap een bordje laten maken met de dreigende mededeling dat 'voor uw en onze veiligheid deze verdieping met camera's wordt bewaakt'. Dat had geholpen, althans voor wat de vide betrof, ook al waren er blijkbaar winkeldieven die zelfs door die camera niet werden afgeschrikt. Aangezien niemand wist dat de camera doof en blind was en dat er ook niet aan te zien was, moesten de dieven het gevaar om betrappt te worden op de koop toe nemen.

Beneden kon hij de winkel overzien op de twee inhammen na die door de haaks opgestelde kasten werden gevormd.

Een tijdlang kwam een hem onbekende bezoeker binnen, die iedere keer lang in die nissen bleef rondkijken en dan vrij haastig de winkel verliet. Het was een grote man met een aardig gezicht, een goudomrande bril en een modieuze shawl die hij over zijn mantel droeg. Een heerachtig type. Het viel Tom op dat hij altijd glimmend gepoetste schoenen droeg en zwarte glace handschoenen die hij bij het binnenkomen omstandig uittrok en dan in zijn jaszakken stopte. Niets aan zijn uiterlijk deed vermoeden dat hij in de winkel kwam om te stelen. Hij kwam altijd tussen vijf en zes of op Zaterdagmorgen waaruit Tom opmaakte dat hij een regelmatige baan had en na gedane arbeid nog bij zijn boekhandel langskwam.

Was de man een boekendief? Tom kon die gedachte niet van hem afzetten. Als de bezoeker de winkel had verlaten ging hij de nissen na waar zijn verdachte zich had opgehouden, maar daar was niets te zien. Hij had de planken zo gearrangeerd dat een boek dat er tussenuit was gehaald een kleine opening moest achterlaten, maar dat was niet het geval. Als de man al iets wederrechtelijk had meegenomen dan zette hij daarna de boeken weer netjes in het gelid. De man had geen tas bij zich en moest de boeken – als hij stal – dus in de zakken van zijn jas verbergen. Aan zijn lichaamstaal was te zien dat hij niets krampachtig tussen arm en lichaam klemde. Toch bleken er na verloop van tijd altijd weer iets te zijn verdwenen.

De man fascineerde Tom

Johan had, toen Tom zijn verdenking aan hem vertelde, meteen enthousiast meegezocht naar een 'op heterdaadje'. Bijvoorbeeld een echte camera huren die vanuit de administratiehoek kan worden aangezet, of twee bolle spiegels laten plaatsnemen. Tom was daar niet voor. Hij vond de nepcamera boven eigenlijk al te veel wantrouwen uitstralen. Dat bracht Johan op het plan om als de verdachte binnenkwam een praatje met hem te maken en hem terloops mee te delen dat er veel gestolen werd de laatste tijd; of wanneer de man in de nissen was verdwenen hem daar achterna te lopen en te vragen of 'ik u kan helpen?'

Tom zat ermee in zijn maag. Stel dat de man er niets mee te maken had? Johan moest lachen om zijn benepen reatiel. 'Ze hebben jou zo gewantrouwd dat jij niemand meer wilt wantrouwen, zei hij.. En je weet als geen ander hoe hard een valse beschuldiging of ook maar een schijn van een beschuldiging kan overkomen.'

Tom besloot zich te vermennen.

- 'Ik heb u al een paar keer tevergeefs zien rondkijken' zei hij de eerste de beste keer dat zijn verdachte weer opdook. 'kan ik u wellicht ergens mee helpen? Het is hier niet groot. Voor mijn meeste klanten bestel ik wat zij zoeken.' De man keek hem nauwlijks aan, mompelde iets en verliet de winkel. Tom zag hem nooit meer terug. Dat was hem dus. Tom voelde geen voldoening dat hij de man had verjaagd, zelfs geen opluchting. Het was een ongelijke strijd geweest. Al wat hij hoefde te doen was de man een vraag stellen en hij had het hazenpad gekozen. Daarmee was zijn ziekte - was het een ziekte? - niet genezen: hij zou wel een andere winkel vinden om aan zijn verzoeken toe te geven. Er was geen echt contact tussen hen geweest. Was dat wat de man had moeten prijs geven, dat hij contact gestoord was? Had hij zich daarom al die fictieve kennissen en vrienden aangeschaft, verhalen in plaats van echt contact? Of nog erger: hadden zij dat gemeen, de boekverkoper en de boekendief, dat zij beter met mensen om konden gaan dan met boeken?

Tom bekeek zichzelf in de spiegel. Stond daar een betalende boekendief.

Hij vertelde 's avonds aan Johan wat hij had gevoeld toen zijn klant haastig de winkel had verlaten: 'alsof ik mijzelf had weggestuurd..'

Het voorval liet hem nog een hele tijd niet los. Wat bezielt een mens een boek te stelen? Brood, ja daar kon hij inkomen. Schoenen voor je kinderen, levensmiddelen, andere noodzakelijkheden, daarover viel te praten. In een samenleving met zoveel verschillen tussen rijk en bijna-arm worden mensen ook wel erg op de proef gesteld. Maar boeken?

Verzoeken komen in velerlei vormen, mediteerde Johan toen ze er nog eens over praatten. Geld, macht, bezit. Het zijn dingen waar je wel weerstand tegen kunt bieden, maar dat vraagt veel energie. En normbesef. Normen! Maar de man die hij nu niet meer terugzag maakte niet de indruk zonder normen te zijn. Tom fantaseerde dat de man doodongelukkig moest zijn: thuis gekomen neemt hij het gestolen boek uit zijn zak. Voelt hij zich nu tevreden? Staat hij handenwrijvend naar zijn laatste aanwinst te kijken? Of voelt hij zich beschaamd, kinderachtig, een man die zich niet heeft kunnen onttrekken aan de verzoeking om iets mee te nemen zonder te betalen? Gaat het om een infantiel machtsgevoel: ik overtreed de norm? Of juist om onmacht: ik ontleed mijn identiteit aan dingen en niet aan relaties? En zou dat de essentie zijn van iedere verzoeking: dat wij van onszelf weg willen komen, onszelf kwijt raken in een mui van begeerte en leegte, walging zelfs?

Is de verzoeking om boeken te stelen hetzelfde als de verschrikkingen van de alcoholist, die alleen al bij de aanblik van een kroeg het gevoel krijgt dat hij magneten aan zijn voeten heeft die hem naar zijn verzoeking trekken? Zijn verzoeking en verslaving in de diepte met elkaar verbonden? En als gelovige mensen bidden: leid ons niet in bekoring of verzoeking, bedoelen ze dan: voer ons niet binnen waar wij onszelf kwijt raken?

De meeste verzoeken zijn kinderachtige gevoelens van begeerte. Die horen bij het gewone dierlijke leven en ze laten zich zonder veel moeite bedwingen: de meeste mannen weerstaan hun verlangen naar een vrijpartij met de buurvrouw! Of de even opkomende gedachte om in een

winkel iets achter over te drukken. Wee je gebeente als je ontdekt wordt. Trammelant, schaamte en herstel.

En dan gaat het nog niet eens over macht of geld. Wie biedt daar nu nog weerstand tegen? Onzekerheid, dacht Tom, dat is sleutel. Onzekerheid als periodieke betaling aan de angst. De echte verzoeking ligt in de buurt van verraad, dat andere kind van de angst. Om te zwijgen als een ander wordt aangevallen en de verdediging van het slachtoffer slecht voor jezelf kan uitpakken, als er iets of iemand is die onherstelbaar manier afbrengt van wat wij zelf als de bedoeling van ons leven zien. Als dat de echte verzoeking is, dan gaat het erom in te zien dat wij inderdaad keuzes kunnen maken die onherroepelijk lijken. En dan is er alle reden om wie dan ook aan te roepen om ons uit die situatie te redden.

Het was overigens Johan die bij het volgende etentje in de Opkamer begon met zijn onbehagen te uiten.

-‘Als ik bid: ‘leid ons niet in verzoeking’, maar verlos ons van de boze, ga ik er dan van uit dat God zelf ons *verzoekt, ons op de proef stelt of ons test?* Dat vind ik een primitive maar ook een akelige gedachte. Ik ken niet zoveel mensen die voor verleidingen bezwijken, maar me dunkt dat het doodgriezelijk is. En dan te vermoeden dat het God is die jou uittest vind ik een wrede gedachte’

-‘Ik niet’ zei Jaap.

-‘Vindt jij het niet vreemd en zelfs oneerbiedig te denken dat God zijn schepsel in verzoeking brengt? Het klinkt mij in de oren alsof de politie iemand er probeert in te luizen. Laten we eens kijken of hij bijt! Dat strookt niet met wat ik van God verwacht.’

-‘Nou’, riep Peter, ‘daar zal God wakker van liggen, zeg!’

Ik vind het juist een prachtige gebed. Waarom? Omdat het mijn vrijheid laat zien. Het stelt impliciet vast dat er geen noodlot bestaat en dat onze geschiedenis niet volgens het boekje verloopt. Blijkbaar kan ik wel of niet vallen voor de verleiding. Ergo ik ben een vrij mens! Er is wat te kiezen! Voor of tegen, maar kiezen kan ik! Het is verzoeking of predestinatie, zo eenvoudig is dat!’

-‘Dat heb ik nog nooit gedacht’ zei Leentje. ‘Wat ben jij toch een verrassend mens, schat. Maar je hebt wel gelijk. Als God ons verzoekt kent hij de uitkomst ook niet. Wij kunnen ja en neen zeggen. Dat is mooi. Dat onderstreept onze vrijheid, hoewel..als we tegelijkertijd op onze hoede moeten zijn dat God ons zelf in verzoeking brengt dan blijft dat een akelige gedachte. Waarom zou God dat doen? Moet hij zo uitvinden of wij hem serieus nemen?’

Wat zit jij nu te grinniken, Martin?’

Martin trok zijn gezicht in de plooit. –‘Ik lachte eigenlijk niet ‘ antwoordde hij’ het was maar een grimas. En die sloeg op mijn eeuwige opmerking bij mijn leerlingen als....’

-‘O, daar gaan we weer’, lachte Peter, ‘ ik weet al wat je zeggen wilt: *Laten we eerst eens kijken wat er werkelijk staat?* Is dat goed geraden, Maestro?’

-‘Ja, dat is het inderdaad. Eerst goed kijken wat er staat. Zo gemakkelijk zijn die oude teksten

niet. Ik denk dat de vraag die Johan net opwierp, of God ons zelf test, *in deze tekst* onjuist is. Het Hebreeuws gebruikt deze constructie niet om de actieve betrokkenheid van het subject aan te duiden. Voor Nederlandse begrippen is het wellicht beter om te vertalen: laat ons niet verdwalen in de grote verzoeking, maar verlos ons van de Boze. Overigens zijn er wel andere teksten waar God zelf zijn verbondspartner op de proef stelt.

Jij kunt deze tekst toch ook op meerdere manieren lezen? a) Daar is eerst de gebruikelijke lezing: Wil ons niet op de proef stellen, God, maar van verlos ons van de Boze. Er zijn al zoveel mensen en krachten die ons op de proef stellen en verleiden, niet U ook nog! Houdt U de Boze van ons weg! Daarbij zal “ de Boze” of ‘Het Kwaad” wel de betekenis hebben van het ultieme kwaad . Je kunt aan het verhaal van Job denken, waar God de Boze de vrije hand geeft om te zien of hij Job van zijn geloof kan afbrengen.

b) Je kunt ook lezen: Laat ons niet terecht komen – *voer ons niet binnen*, zegt het grieks - op plaatsen waar wij verzocht worden door de Boze maar verlos ons van hem wanneer die ons in verzoeking brengt. Het is de Boze die ons verleidt en God die ons ervoor kan behoeden.

Je kunt het zelfs nog op een derde manier lezen. Maar dat is hogere theologie!’

-‘Zoals?’

-‘Zoals de gedachte dat *Leid ons niet in verzoeking* er van uitgaat dat God mensen wel degelijk test. Want waarom is dat zo gek? Is het zo vreemd dat mensen getest worden op hun betrouwbaarheid, op hun loyaliteit, op hun vermogen een bepaalde functie te vervullen? Is het niet juist een bewijs van groot vertrouwen om waardig geacht te worden om getest te worden? En in ieder geval: als mensen vrij zijn om God te volgen of om Hem niet te volgen, waarom zouden ze dan *niet* getest worden? Bedenk dat we ons noodgedwongen uitdrukken in beelden en metaforen. Dan is de metafoor hier dat God zijn elitetroepen test. Johan steigerde daar net tegen, maar denk nog eens na. Is er vrijheid zonder test? Als een mens God aan Zijn woord mag houden, zoals op vele plaatsen in de bijbel wordt gesteld, mag God dan zijn schepsel niet aan hun belofte houden?

-‘Dat is wat ik ook bedoelde’ zei Jaap. ‘Maar ik wil je niet onderbreken, Martin.

-‘Ik probeer het nog anders: zeg eens even voor het gemak dat *het Leven* mensen op de proef stelt. Dat herken je meteen. Het hoort bij vrije mensen dat zij voortdurend op de proef worden gesteld, dat ze dus ook kunnen kiezen. Daar had Peter zo net volstrekt gelijk in. Wij kunnen altijd kiezen, hoe beperkt onze mogelijkheden ook zijn.. Niet altijd tussen goed en kwaad, vaak ook tussen meer en minder kwaad, goed en beter. Bovendien, het is toch niet altijd het kwaad dat ons voor keuzen stelt? Ik heb op jullie school vaak scholieren en ouders advies moeten geven wat ze na school zouden gaan doen: studeren, werken, praktische opleiding. Dat waren geen keuzen tussen goed en kwaad maar keuzen waarvan we allemaal hoopten dat ze juist waren, dat ze mensen gelukkiger zouden maken, dat ze beter tot hun recht zouden komen. Die keuze, die berust op testen, is heilzaam voor mensen. Ze tot die keuze dwingen is deel van opvoeding. Je herkent de mens aan zijn kiezen, zeggen de Existentialisten. Peter verwoordde dat heel goed: hij was trots te moeten kiezen. Dan is hij een vrij mens.

Terug naar mijn betoog: als het Leven ons voor keuzen stelt, die ons menszijn testen en sterk maken, waarom zou God dat dan niet doen? *Testen* – en dat is wat het griekse woord betekent dat hier gebruikt wordt - hoort bij het leven, zoals kwaad hoort bij goed of zoals goed hoort bij kwaad. Toch benauwt dat ons. Kiezen kan vaak leuk zijn, maar het kan ook vlees van been scheiden. En het kan vreselijke gevolgen hebben. Denk maar aan mensen die een verkeerde partner kiezen en wat dat voor hen en voor hun kinderen betekent. Denk maar aan politici die

de verleiding van de macht niet kunnen weerstaan en wat daar de gevolgen van kunnen zijn. Goed kiezen of verkeerd kiezen daar gaat het om. De kunst van het kiezen moeten we leren. En dat gebeurt waar we getest worden. En is het echt zo'n abjecte gedachte om het belang van die test te onderstrepen door haar als door God aan ons te laten aanbieden?

Zo gezien zou je eigenlijk verwachten dat Jezus zijn leerlingen leert bidden om wel degelijk in verzoeking gebracht te worden. Je zou verwachten dat hij om kracht en moed *in* verzoeken zou leren vragen. Tenzij de verzoeking zo levensbedreigend is en zo onze vrijheid in doodsgevaar brengt dat geen mens ertegen bestand is. Tegen die bedreiging mag best gebeden worden. Moet zelfs gebeden worden, maar het is een gebed tegen het Leven in. Het is een gebed waarin God tegen God wordt ingezet.'

- 'Dat begrijp ik niet.'

- 'Dat komt nog wel.'

- 'Dat is flauw!'

- 'Nee, dat is niet flauw, of althans niet flauw bedoeld. Maar het is moeilijk. En jullie zouden me kunnen verwijten met allerlei ingewikkelde speculaties te komen. Dat wil ik niet. Het heeft te maken met iets dat mij heel dierbaar is en dat ik niet goed onder woorden kan brengen.'

- 'Als je het toch eens zou proberen?' zei Linda een beetje bits. 'O sorry, zo beelde ik het niet....'

- 'Nee, nee, al goed, ik zal het proberen' zei Martin

- 'Primitieve mensen gaan ervan uit dat zij God kennen, erger nog dat zij alles van Hem begrijpen, dat Hij van hun eigen soort is. Zo denken veel gelovigen maar vooral ook veel ongelovigen, Zij verwerpen de God die een soort superman is en die zij met hun eigen maatstaven beoordelen... maar een klein beetje nadenken – of als je wilt: een klein beetje studie – leert je dat wij van God eigenlijk niets weten. Alles wat wij hebben zijn al dan niet betrouwbare verhalen over Hem. Verder weten we niets. Dat wordt nog het duidelijkst omdat wij een soort naam – god – gebruiken als een eigennaam. Wij Joden hebben dat vastgelegd door Zijn Naam – lees: Zijn Wezen – niet alleen geen naam te geven, maar de icoon voor die Naam – JHWH – niet uit te spreken. De god die we daarbij op het oog hebben kennen wij alleen uit verhalen over Hem. We weten van mensen die ervaringen met Hem claimen, maar *direct en zonder intermediair* weten we vrijwel niets van Hem. *Niemand heeft ooit God gezien*, zei Jezus ooit en bewees Zich daarin een goede jood te zijn..

Peter zei vanavond - in een opwelling van grote wijsheid - dat God ook de mensen niet tot in de details kent. Hij heeft ons immers tot vrijheid geschapen. Tot vrijheid veroordeeld als je wilt. Wij kunnen Hem erkennen, maar ook ontkennen. Ook wegedeneren. In dat bibliotheekje dat wij Bijbel noemen staat dat keer op keer. God heeft wel "inzichtelijke kennis" maar geen "preventieve kennis". Ook als wij geloven dat wij voor God een open boek zijn, dat hij *onze beslissingen kent als wij ze nemen en waarom* dan kent Hij ons niet zo dat hij *van te voren* weet wat wij zullen doen. Wie gelooft dat *wij* God maar voor een deel kennen, gelooft ook dat *God* ons maar ten dele kent. Daaruit volgt – ik gebruik nog steeds beeldtaal – dat er een voortdurende strijd is tussen God en zijn schepsel. Lees er de bijbel maar op na. Een strijd die God niet altijd wint, je kunt zelfs zeggen dat Hij hem meestal *niet* wint. Het zijn de mensen in hun vrijheid die winnen. God verliest, de mens wint! En we weten wat voor consequenties dat dan weer heeft. Winnen van God blijkt een pyrrusoverwinning. Mensen ontdekken wat schuld is *als ze van God winnen*. Dat is wat het mythische paradijsverhaal in het eerste Bijbelboek bedoelt. God bedoelt het goede met de

mens. De mens houdt zich echter niet aan wat hem wordt opgedragen. Hij kiest voor de kennis van Goed en Kwaad. Dat is zijn overwinning op God, als ik dat zo mag zeggen. En wat is het resultaat? Ellende. Het is in hun grootste triomfen dat mensen ontdekken dat ze *eigenlijk* verliezen: overwinningen in de oorlog die geen vrede brengen, medische ontdekkingen die misbruikt worden, uitvindingen die gebruikt worden tegen mensen. In die geheimzinnige constellatie kan ik me voorstellen dat een diep spiritueel mens als Jezus van Nazaret zijn leerlingen leert bidden: leid ons niet in verzoeking.... test ons niet...laat ons niet de kans lopen van U te winnen..... Sorry, misschien had ik dat niet allemaal moeten zeggen.'

Leentje legde haar hand op zijn arm. 'Dat had je natuurlijk wel moeten zeggen, Martin,' zei ze. 'Ik begrijp het niet helemaal, maar ik vind het toch heel indrukwekkend. Is dat wat mensen mystiek noemen?'

- 'Noem het wat je wilt.'

Jaap keek voor zich uit. 'Als je zo praat, Martin, krijg ik helemaal het idee dat ik niets weet. Je moet voorzichtig met ons zijn als je in de taal der Wijzen verval!. Dat zijn wij niet meer gewend. Maar alle gekheid op een stokje, net als Leentje begrijp ik niet precies wat je zegt maar ik voel dat je ergens bent waar ik graag zou willen kunnen meepraten. Zoiets als ik vaak met gedichten heb: ik begrijp ze weliswaar nog niet of nog niet helemaal, maar ik wil wel in hun buurt worden aangetroffen.

In ieder geval haal je een gedachte terug die ik van de week had. Ik vond in mijn boekenkast een boekje over het Onzevader. Toevallig van Rooms-Katholieke hand want de auteur heeft het over *bekoring* in plaats van *verleiding*. En wat hij over "bekoring" heeft te melden is van een stompzinnigheid dat wil je niet weten. Niet van die gedachten van jou waarin je tot de rand van je bevattingvermogen wordt gevoerd, maar een verhaal over verleidingen die of over zulke onzin als masturbatie of over flirten met de buurvrouw gaan.

Je voelt toch met je klompen aan, dat het zinnetje wat we vanavond bespreken daar helemaal niet over gaat. Dat is kruidenierstheologie, met excuses aan de kruideniers!

Leid ons niet in verzoeking kan niet gaan over wat in dat soort boekjes *bekoring* heet en vrijwel altijd op sex slaat. Verzoeking moet wat meer voorstellen dan de verleidelijkheid van de buurvrouw, de ene borrel te veel of de neiging om een gokje te wagen. Ik begreep net van jou dat je zegt: alleen als het over levensbedreigende en vrijheidverzoekende verleiding gaat, mag je ertegen bidden. Jij hebt het dan over iets heel anders. Iets veel groters. Probeer het me daarom toch nog eens uit te leggen.'

Martin aarzelde. Het was Tom, die hem te hulp kwam.

- 'Bij mij in de zaak wordt veel gestolen' zei hij, 'en ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat er gestolen wordt door een soort verslaafden. Niet door junkies maar door mensen die aan het stelen verslaafd zijn. Zoals alcoholisten aan de drank verslaafd zijn. Ik heb er niets tegen om bij de reden voor verslaving of over "de Boze" of over "het Kwaad" te spreken. Sommigen zullen liever een abstract begrip kiezen zoals Het Kwaad, anderen hebben er behoefte aan om te personaliseren, zoals ze dat ook bij het begrip god doen. Het zijn allemaal immers metaforen en je kunt dus zowel over het Kwaad of over De Boze te spreken. En die Boze of dat Kwaad leidt mensen tot wat ze in het diepst van hun wezen niet willen: tot overmoed, tot hubris (trots) tot onbedoeld gedrag, ongewild gedrag zelfs. Dat staat niet alleen in de bijbel dat kun je ook in de greekse tragedies of de aziatische religies vinden. Blijkbaar weet de hele mensheid dat. Verzoeking in die zin zijn universeel.'

-‘Wat wil je daarmee zeggen?’ vroeg Linda.

-‘Verzoeken zijn wat er staat tussen wat mensen zouden willen zijn en wat ze in werkelijkheid zijn. Als ik me goed herinneren is dat wat in de bijbel het verschil is tussen Vlees en Geest. Vlees leidt tot de dood, Geest leidt tot leven.’

-‘Tom toch!’ Peter sloeg hem op zijn schouder. ‘Toch een theoloog!’

-‘Oh fuck off’ zei Tom geergerd. ‘Als je had geluisterd dan had je me horen zeggen dat in alle godsdiensten het begrip verzoeking voorkomt en dat overal ongeveer dezelfde eerste keus van mensen wordt gevraagd. Vlees of Geest, Dood of Leven. Leven voor Jezelf of leven voor de Ander. Echte verleiding is wanneer iets of iemand probeert je van die keuze weg te praten. Zoals alcohol doet voor alcoholisten. En een alcoholist die zijn beste vrienden smeekt: leid mij niet in verzoeking, lijkt mij een heel normaal verschijnsel, ook als hij andere verleidingen en tests heel heilzaam vindt. Ik vind het dus ook geen wonder dat in een tekst als het Onzevader als climax de bede voorkomt dat wij God –wie dat ook is en waar we die ook kunnen vinden –vragen om ons *die laatste verzoeking* te besparen, dat we die keuze niet zouden zien of een verkeerde keuze zouden maken.

Ik zal jou nog wat anders zeggen, Peter, als je tenminste wilt luisteren. In de zg Brief van Jacobus, die in het Nieuwe Testament staat – tot schrik van Luther overigens - , komt het zinnetje voor: “God brengt ook niemand in verzoeking.” Ik weet wel dat Jacobus en Matteus niet dezelfde auteurs zijn en dat er in de bijbel nogal wat tegenstrijdigheden voorkomen, maar hier is dat vast niet het geval. Je hoeft nog niet in God te geloven om de verhalen die er over Hem worden verteld te vertrouwen.’

-‘Daar begrijp ik nu weer niets van’ zei Linda, God bestaat of Hij bestaat niet. En als Hij niet bestaat zijn de verhalen over Hem gewoon verzinsels. En op verzinsels kun je niet vertrouwen!’

-‘Laat mij nou Tom eens te hulp komen’ zei Johan. ‘En dan mag hij zelf zeggen of ik hem goed weergeef.’

Tom legt er altijd de nadruk op, ook bij mij, dat wij veel te gering denken over verzinsels of over verbeelding. Miljoenen mensen hebben hun moraal, hun ethiek en hun levensbeschouwing te danken aan ‘verzinsels’, dat wil zeggen aan verhalen die wijze vrouwen en mannen vertelden om hen te helpen. Die verzinsels hebben misschien geen feitelijk keurmerk maar ze vertegenwoordigen wel de waarheid. Denk maar aan de Max Havelaar of de boeken van Solzenitsin. Dat zijn allemaal verzinsels op basis van de werkelijkheid en een groot verlangen naar een andere wereld. Zij hebben deel aan de zoektocht naar de waarheid. Van Jezus van Nazaret wordt verteld dat hij alleen maar in gelijkenissen sprak. En die gelijkenissen – van de Verloren Zoon of van de barmhartige Samaritaan – zijn geen feitelijk verslagen van gebeurtenissen maar verzinsels, geweldige verzinsels, heilige verzinsels voor mijn part, “gestalten van de waarheid”, maar wel verzinsels. Dat zijn dus geïnspireerde verhalen. En Tom zegt steeds dat die verbeelding, die zinvolle verzinsels best god genoemd mogen worden, maar dat het er voor hem op aan komt om betrouwbare verhalen te vinden en zich daardoor te laten troosten en corrigeren. Heb ik je nu goed weergegeven?’ Johan lachte naar Tom.

-‘Prima’ zei Tom. ‘Kijk, ik weet niet of god bestaat. Ik weet niet eens of je dat woord met of zonder een hoofdletter moet schrijven. Als Hij wel bestaat dan is Hij de inspirator van die betrouwbare verhalen en als Hij niet bestaat dan weet ik niet waardoor die verhalen zijn geïnspireerd. Dat is dan jammer, maar die verhalen heb ik en die zijn voor mij voldoende. Verhalen uit het jodendom, uit het christendom, uit het boedisme, uit de Islam. Het zijn de dichters en de schrij-

vers die mij hebben leren denken, die mij *bekeerd* hebben (als je dat woord wilt gebruiken), die mij troosten en die ook mijn werk beïnvloeden. Wat wil je nog meer?’

Martin keek hem ernstig aan.

-‘Ik wil niets meer’ zei hij bedachtzaam, ‘maar er is iets dat ik dan niet begrijp. Jij zegt heel terecht en heel zuiver dat verhalen actieve, mensenveranderende vertogen zijn. Dat geldt voor ons allemaal. Maar veel van die verhalen vragen ook om *commitments*, ik weet geen beter woord. En die sluiten elkaar vaak uit. Dan moet je dus kiezen welke verhalen jij *authoriteit* verleent en welke niet en opwiens of welk gezag doe je dat dan?’

Tom keek hem verbaasd aan.

-‘Maar kiezen moet je toch altijd? Ik ben Rooms Katholiek opgevoed, met alle beloften en verboden die daar bij hoorden. Als kind werd mij over kiezen niet veel verteld. Toen ik als noviet in het klooster leefde werd ik geconfronteerd met allerlei andere katholieke opvattingen, die vaak geheel indruisten tegen Paus en traditie. Sommigen van mijn medebroeders hadden daar geen moeite mee: zij hadden voor gehoorzaamheid gekozen. Dat was ook kiezen. Ik koos voor die andere, nieuwe stemmen. Waarom juist die voor mij belangrijk en *committing* zijn, dat weet ik niet. Soms denk ik dat het de heilige geest is, soms ook mijn natuurlijke aanleg. En ik heb geen behoefte aan bespiegelingen, die daarover gaan.’

Linda keek hem bewonderend aan. ‘Dat is me uit mijn hart gegrepen, Tom’ zei ze. ‘Jij accepteert de autoriteit van je verhalen, zeg je, zonder er een absolute autoriteit achter te zoeken. Het gezag zit in de verhalen zelf. En als die elkaar tegenspreken dan kies je in overeenstemming met wat je in de loop van de tijd aan gezagsvolle verhalen hebt opgebouwd.’

-‘Pas op’, zei Tom, ‘er zijn ook verhalen die oudere verhalen hun gezag doen verliezen. Als ik kind las ik verhalen over de oorlogen van de blanken in Zuid Afrika: die vond ik geweldig en in mijn jongensleven waren dat gezaghebbende verhalen. Ik leerde ervan over moed en eer, over heldhaftigheid en vaderlandsliefde. Op straat speelden we ze na en sloegen we elkaar de hersens mee in. Later gingen ze voor de bijl. Of nog een ander voorbeeld. Ik heb iemand gekend die zich schaamde voor de atoombom op Horosjima omdat men zei dat hij daardoor bevrijd was uit een Jappenkamp. Zo wou hij niet bevrijd worden! Dat verhaal had voor mij onverwacht gezag: het bracht mij op de rand van het pacifisme. Dus je bouwt niet alleen aan je verhalenschat, maar je corrigeert ook gaandeweg. Zoals Luther zijn geerfde verhalen hergroepeerde omdat hij ineens zag dat een mens alleen door het geloof – ik zeg liever: vertrouwen – wordt gered. Dat heeft de oude christelijke kerk gedaan met wat zij van hun oudste broer overkregen, ik bedoel de joden, en dat is wat wij nu ook moeten doen. En er zijn genoeg gezagsvolle verhalen om je niet in de steek gelaten te voelen. Je kunt bij ze te rade gaan. Ik zal toch de enige niet zijn die veel herleest?’

Linda bleef peinzend kijken. ‘En wat betekent dan *Leid ons niet in verzoeking?* vroeg ze nog eens.

-‘Er zijn verleidelijke verhalen, die dodelijke schade aanrichten. De verhalen die de Nazi’s vertelden of de gestaalde kaders in de voormalige Sovjet Unie of de Rode revolutie-verhalen van Mao. Dat waren allemaal verhalen die valse beloftes deden en in de naam van die verhalen mensen probeerden murw te maken om gruwelijke offers te brengen. Verhalen die ook allemaal tot regelrechte catastrophes hebben geleid. En die toch miljoenen mensen hebben verleid, juist door hun valse beloftes. In het Nieuwe Testament staat een verhaal over Jezus, die in de woestijn “verzocht” wordt. Die verzoeking gaat over valse beloftes: stenen maken uit brood, afdwingen om God te laten zien, het aanbidden van het kwaad. Het kost niet veel moeite om dat verhaal te actualiseren. Jezus zet er de voor hem betrouwbare verhalen tegenover. Hij citeert de Thora en de duivel

vliedt! Hij heeft geleerd dat een mens geen god moet willen zijn. Een mens leeft van betrouwbare verhalen – alle Woord dat uit de mond van God uitgaat, heet dat in het bijbelse taaltje – ’

-‘En God?’ vroeg Linda.

-‘Dat weet ik niet’ zei Tom.

-‘Maar hij speelt in die betrouwbare verhalen toch een doorslaggevende rol? Hij sluit een verbond met het volk Israel, Hij stuurt profeten, Hij stuurt zijn Zoon. Hij verlost. Hij verzoent. Hij bevrijdt. Ga zo maar door. Jij leest die verhalen over god, sommigen vind jij mooi, zo zelfs dat je ze gezag geeft, maar anderen vind je niet mooi, die vindt je er niet bij passen, dus die geef je geen gezag. Dan maak je jezelf toch de maat van alle dingen? Wat moet God doen om bij jou aan de bak te komen?’

Tom keek haar bijna verontschuldigend aan. ‘In welk taalveld wil je dat ik probeer te antwoorden?’ vroeg hij. Hij hield zijn hand op ten Linda meteen wilde antwoorden. ‘Ik meen het serieus. In de taal van de kerk zou ik zeggen: God moet mij verlichten door Zijn Heilige Geest zodat ik Hem kan verstaan, maar in mijn eigen taal kan ik alleen maar zeggen dat mijn door lezen en denken gevormde geest heeft geleerd om een weggetje te vinden door de taal van de traditie en van de Bijbel. Nee, nee, wacht..’ Tom probeerde Linda te weerhouden van een snel antwoord. ‘Laat me nu even uitspreken. Het is al moeilijk genoeg. Eigenlijk vraag jij, net als Martin, naar iets of iemand die mij ‘boven’ het doorgaande gesprek met mijn eigen traditie kan toespreken. Er komt een moment, hoor ik je zeggen dat ik moet buigen voor God, of ik hem begrijp of niet. Ik moet eenvoudig aanvaarden dat Jezus voor mijn zonden is gestorven, dat ik alleen maar tot God kan komen door hem, enz.

Maar zo werkt dat bij mij niet. Ik kan niet aannemen dat ik mij buig en niet begrijp zonder mijzelf te verloochenen. Ik ben graag bereid om toe te geven dat ik lang niet alles begrijp en dat er daarom veel is dat ik alleen maar “in gesprek” kan houden. Dat hebben jullie toch op deze avonden ook gemerkt. Ik wilde eerst niet meedoen aan deze bijeenkomsten omdat ik bang was dat jullie zouden proberen om mij weer terug te trekken in mijn oude kring en dat wil ik niet meer. Maar ik heb geleerd dat ik er veel aan heb om mee te doen aan gesprekken over wezenlijke dingen als dat gebeurt op een voorzichtige en niet dwingerige manier. Ik kan, geloof ik, heel goed praten met mensen die zoeken naar de betekenis van oude en traditionele “waarheden” om ze zo nog maar even te noemen, maar dan wel als in een gezamenlijke zoektocht naar de waarheid en niet als een tocht naar de bekende weg.

Volgens mij zijn er in geloofszaken geen vastigheden meer: er is een dialoog waarin mensen de zin van hun leven vinden zich daaraan toe vertrouwen. Er is een permanent gesprek met onderlinge herkenning en daarom ook met gemeenschap; in dat gesprek kunnen beelden en metaforen van de werkelijkheid een belangrijke rol spelen, kunnen mensen zich ook wijden aan gezamenlijke vondsten, kunnen correcties optreden en vermoedens een belangrijke rol spelen. Maar ik zou niet graag zien dat alleen die mensen gelovigen heten die denken dat er achter elke geloofs-waarheid een gebeurtenis steekt, waar van een foto had kunnen maken als je er maar geweest was. Dan krijg je fatwa’s en inquisities en tochtmaatregelen die alleen maar schade toebrengen aan mensen.

Als ik hoor (of lees) *leid ons niet in verzoeking*, hoor ik mensen zeggen dat ze weten dat er een verzoeking is, waar je maar beter verre van kunt blijven” de verzoeking om als god te zijn’. En dat

je er zeer attent op moet zijn om tegen iedereen die probeert je met valse beloften van je gewone mens zijn probeert af te brengen te zeggen: Satanas, ga achter mij!’

-‘Ik kan jullie niet volgen’ zei Maria. ‘Ik heb de gewoonte om bij dit soort moeilijke zaken eerst een gewoon verhaal te zoeken, een soort ervaringsverhaal, die mij laat zien waar het over gaat. Bij verzoeken lees ik eerst het verhaal van Jezus in de woestijn waar hij wordt verzocht door de duivel, ofte wel de grote leugenaar. Dat verhaal begrijp ik. De leugenaar wil dat Jezus brood maakt en zo een populaire tovenaarswoord wordt; dat hij van een berg afspringt om God te dwingen hem door een wonder te laten redden, dat de duivel hem almacht belooft als hij, Jezus, hem, de duivel eer bewijst. Jezus doorstaat die test omdat hij steeds de eerste beloften van God in stelling brengt. Het tweede verhaal is dat van Jezus vlak voor zijn arrestatie, waar hij staat voor de totale verlatenheid. Zet God hem te hulp komen in zijn lijden en dood? Hij verwacht het niet, anders had hij niet zo’grote angst ten toon gespreid. Hij was een mens en wat zich nu aan hem voltrok was de soliditeit - sorry voor dat versleten woord - met al die mensen die god-loos sterven. In dat uur moet hij vertrouwen op een zwijgende God. En de verzoeking is om dat een brug te ver te vinden. Die verschrikking begrijp ik ook nog. En ik begrijp dat de leerlingen, die verderop liggen te slapen die verzoeking helemaal niet aankunnen en dus wordt voor hen - en ons - gebeden: doe ons deze test niet aan, want die *kunnen* wij niet aan. Als ik bid *Leid ons niet verzoeking* . bid ik dat ik niet boven mijn macht op de proef wordt gesteld. En dan niet om allerlei flauwe en kleine verzoeken te ontlopen, maar die welke van de grote Leugenaar komen en die stuk voor stuk proberen mij van mijn vertrouwen op God te vervreemden.-

-‘Je hebt wel vaker gelijk’ zei Johan tegen Maria, ‘maar nu zeker. Het zuiverste denken komt van het doordenken van ervaringen. Wij zijn allemaal grieken van nature die denken vanuit ideeën en concepten, deduceren en logisch concluderen. Ik heb met moeite geleerd dat het denken vanuit narrative, verhalende, bestanden veel meer wijsheid oplevert’.

-‘Uit mijn hart gegrepen’ zei Leentje, kijk maar naar de politiek. Daar wordt ook voortdurend vanuit *concepties* geredeneerd en niet vanuit menselijke ervaringen..’

-‘Vaak maar niet altijd gelukkig’ zei Martin, je hebt gelijk dat waar dat wel gebeurt en mensen, en dan nog weer liefst slachtoffers, centraal staan , beleid vermenselijkt.

Dank je wel, Maria, dat je ons terug brengt naar de mensen! Wij werden even in verzoeking gebracht om over theorieën te spreken.’

-‘En kan dat niet zonder God? ‘ vroeg Tom. ‘Volgens mij hebben we het hier over heel gewone menselijke dingen, waarbij ik de ‘hypothese van het bestaan van God niet nodig heb’.

-‘Gefeliciteerd La Place ‘lachte Johan met een knipoog naar Martin, Als het zonder kunt, moet je het niet laten. Maria en ik zijn maar eenvoudige wezens, die het zonder God niet halen. Dat is overigens bijbels genoeg gedacht. Er staan vele portretten van ongelovigen in het Boek die blijkbaar de wijsheid en het inzicht buiten God om hebben gezien. Het zou ook vreemd zijn als God zich alleen aan gelovige mensen zou openbaren.’

-‘Maar Tom, ‘Martin zei het aarzelend, ‘ jij zult wel moeten weten dat wat jij ‘gewone menselijke’ zaken vindt in onze cultuur geïnspireerd is door het geloof van vele anderen. En jij moet dus bepalen waarom je het geloof in God verwerpt met argumenten die je alleen maar in een christelijke context hebt kunnen erven..”

-‘Ik voel mij intellectueel thuis in de Verlichting’ zei Tom.

-‘Maar dan weet je ook dat de Verlichtingsfilosofen vrijwel allemaal onvoorwaardelijk in God geloofden...’

-‘Is dat zo?’ vroeg Leentje, dat wist ik eigenlijk niet . Ik dacht...’

-‘Jij krijgt van mij voor je verjaardag een stapeltje boeken van Verlichtings filosofen cadeau’ zei Peter, ‘en dan kun je mij later vertellen wat er in stond.’

-‘Met dat nobele doel voor ogen kun je ze bij mij tegen inkoopprijs aanschaffen, - zei Tom droogjes, ‘ al was het maar om te leren dat de God van de Verlichting een wel erg abstract begrip aan het worden was ..

Onder algemene hilariteit keek Peter naar Maria: ‘Lieve Maria’ fleemde hij, ‘heb jij nog een flesje Rood tegen inkoopprijs.....?’

- Leid mij niet in verzoeking’ zei Maria

En zo werd het toch nog een mooie avond.

Van: Martin

Aan: Johan

Wat een enerverend gesprek gisteren over De Verzoeken! Ik kwam er helemaal opgewonden van thuis.

Toen ik in bed lag herinnerde ik me dat ik ergens een preek van Luther uit 1523, die hij in de Adventstijd hield tijdens zijn 'onderduikperiode' op de Wartburg.

Ik heb hem nog eens opgezocht en stuur hem je hierbij. Te zijner tijd krijg ik hem graag van je terug.

Het is een enerverende preek die bovendien voor theologen veel voer bevat.

Zoals je ziet gaat het over de Verzoeking van Abraham, die de opdracht krijgt van God om zijn oudste zoon te offeren. Op het laatste moment wordt er dan een ram gevonden verward in het struikgewas en in plaats van Izaak geofferd.

In de joodse traditie geldt dit verhaal als het glorieuze einde van het gebruik om het eerste kind aan God te offeren en wordt het verkondigd als bewijs van de humaniteit van het joodse geloof. Luther vereenzelvigd zich echter met Abraham en vervolgens maakt hij ook zijn eigen duitse gemeente gelijktijdig met de Vader der gelovigen: het gaat hem om een gelovig mens, die een opdracht krijgt van God om datgene te doen wat de belofte door diezelfde God aan hem gedaan weer ongedaan maakt!! Een dubbele salto dus. Hij meet de geloofstest voor Abraham breed uit. Dit is pas een echte verzoeking!

Ik vind dat mooi, al weet ik dat velen van zo'n verhaal gruwen. Die 'velen' houden het liever op een god - die ze aannemen of verwerpen - die wat meer naar het beeld en de gelijkenis van de mens is geschapen.

Pastoraal en homiletisch doet Luther dan iets interessants: in het geloof moet je op de eerste woorden letten, zegt hij. Alles wat strijdig is met de eerste belofte van God moet je als verzoeking van de hand wijzen, ook al komt het van God zelf. De eerste belofte aan Abraham is dat hij de vader van vele volkeren zal worden. Dat geldt! zegt Luther. Wat daarna komt is 'verzoeking', de geloofstest die de menselijke verbondspartner de ernst van een verhouding met God laat zien. Luther haalt nog een paar andere bijbelstukken aan om te laten zien dat het vaak gebeurt dat 'een tweede woord' of een 'een nieuw woord' het eerste lijkt te ontcrachten. Die "tweede woorden" mag je dan afwijzen met een verwijzing naar het originele Verbond.

Ik weet meer van Luther als duitse taalschepper dan als theoloog, maar ik ben er mateloos door geboeid. Hij is nl een levend voorbeeld hoe je met oude teksten om kunt gaan. Hij noemt het verhaal van Abraham zonder schaamte "een legende"- dat zouden ze in behoudende christelijke kringen eens moeten proberen! – Hij spreekt over de mogelijkheid dat God met zichzelf in conflict komt, althans voor ons gevoel. 'Het eerste Woord moet blijven' fascinerend!

Met een hartelijke groet, je

Martin.

van: Johan
Aan: Martin

Dank! Wat een moed toont zo'n Luther. Die hele preek onderlijnt nog eens wat Jaap meen ik gisteravond terecht opmerkte over het verschil tussen 'grote' en 'kleine' verzoeken. Kleine verzoeken horen bij het leven en zijn dan een soort geestelijke gymnastiek oefeningen om je karakter te versterken, maar er is ook een soort 'grote verzoeken' waarbij het hele bestaan op het spel staat. Ken jij het verhaal van de Verzoeking van Jezus in Gethsemane goed? Sorry, dat klinkt aanmatigend, ik bedoel alleen maar dat je dat verhaal in de context van wat we gisteren bespraken en jij nu vanuit Luther op tafel legt nog een extra dimensie krijgt.

Jezus staat op het punt gearresteerd te worden. Hij heeft de seider maaltijd met zijn vrienden gevierd - de instelling van de Eucharistie, zegt de kerkelijke theologie - en gaat de Hof van Gethsemane in om daar te bidden. Over zijn gebed - driemaal herhaald - wordt verteld dat hij met God worstelt tot het bloed op zijn voorhoofd staat. Tegen zijn leerlingen, die verderop in slaap vallen, zegt hij: bidt om niet in verzoeking te raken. De grote verzoeking dus! Niet een gebed om het einde van Jezus te voorkomen, maar om het te begrijpen..Het verlies van het vertrouwen dat Jezus inderdaad zoon van God is, dat hij God goed heeft geïnterpreteerd, ook nu hij wordt aangevallen en vermoord.

*Calvijn, toch ook niet voor poes als theoloog, heeft merkwaardigerwijze wel oog voor de spierversterkende werking van de kleine verzoeken maar niet voor de grote. (Instruction , 1537)
Hij is weer wel heel helder dat het Onzevader geen persoonlijk maar een gemeenschapsgebed is: 'Want de Heer leert ons niet om te vragen wat wij individueel voor goed houden zonder onze naaste in het oog te houden, maar hij leert ons om te verlangen naar wat goed is voor onze broeder zowel als voor ons'.*

Tom begrijpt niet van dit soort denken. Ik liet hem jouw e-mail aan mij lezen en het enige wat hij deed was grommen en zich uit de voeten maken!

Johan.

Van: Martin
Aan: Johan

Dat kan ik me best voorstellen. Als jij en ik in een soort 'faith-talk' belanden dan doet hij er ook goed aan zich uit de voeten te maken!

Als ik ooit iemand positief toespreek over de Talmoed bijvoorbeeld, dan zie ik ook allemaal schichtige reacties. En dat geldt al helemaal als ik bij iemand de Koran citeer. Of bij joodse vrienden het Nieuwe Testament. Gelovige mensen moeten dat niet als 'naïef' of 'dom' afdoen, maar herkennen als een begrijpelijke, ja legitieme reactie op religiositeit die gebruikt is om mensen anti rationeel te laten denken. Jij, als theoloog, hebt een rijk geschenk gekregen in Tom, die op zijn manier de profetische kritiek op de religie vertegenwoordigt.

Faith-talk is fun (zoals Rabbi Finkelstein ooit zei) maar alleen als het esthetisch functioneert. Het is dansen voor de ark. Zodra het verstart tot dogma en instrument van intellectuele tucht, is het een verschrikking.

We hebben er in ons eetgezelschap nooit over gehad maar in onze joods-christelijke cultuur - om dat vage begrip toch nog eens te gebruiken - zitten niet alleen diepe wortels die uit die traditie voortkomen, maar ook de wortels van het verzet ertegen.

Het antisemitisme hoort óók bij onze cultuur en wel omdat wij bang zijn voor alles wat anders is. De eeuwenlang aangevoerde reden tot jodenhaat - wij zouden Christus hebben gekruisigd! - is een excuus om anders-zijn uit te roeien.

Je kunt erop rekenen dat er in de komende decennien een vergelijkbaar anti-islamisme ontstaat, waarin die hele geloofsgemeenschap wordt gediscrimineerd omdat Nederlanders anders-zijn niet accepteren. Ik voorspel je vanuit mijn ervaring met jodenhaat dat dezelfde dingen hier gaan gebeuren: dat begint zo: je beschrijft de hele vreemde geloofsgemeenschap als onaangepast, primitief en gewelddadig, net zoals dat met de joden is gebeurd. Dan blaas je de negatieve elementen in hun gemeenschap op tot de 'échte vertegenwoordigers' van dat vreemde geloof; vervolgens lees je hun historische geloofsdocumenten - in deze vergelijking Oude Testament en Koran - als vandaag beschreven en dus strijdig met de huidige cultuur. En dan, helemaal aan het eind, verwijt je de verlichte geesten in die vreemde geloofsgemeenschap afvalligheid van hun geloof. Tot vreugde van de oude cultuur blijken dan opeens zelfs de verlichte geesten van de vreemde cultuur weer strijdbaar en traditioneel te worden. Bewijs geleverd!

Hoofdstuk X

DE BOZE

De middag waarop Leentje heeft afgesproken met Martin thee te gaan drinken in het duinrestaurant nodigt niet direct uit tot een wandeling langs zee.

Het is niet echt koud maar er waait een felle, schrale wind, die de gevoelstemperatuur omlaag brengt. Vale zeemeeuwen klieven krijsend de wolkenflarden die boven de bruin-grijze krullen van de branding hangen. Als ze een paar honderd meter uit de kust zijn draaien ze bij en komen met gestrekte vleugels boven het water teruggescheerd direct op het strand af: van dichtbij lijken het grote in zichzelf gekeerde roofvogels, meer erop uit om angst aan te jagen dan om aan te vallen.

Het helmgras op het duin ligt voorover geduwd in de wind, zwijgend, gedwee, berustend voor de overmacht van de wind, geconcentreerd op eigen veiligheid. De kleuren van het helmgras en de andere planten zijn onbestemd, een mengeling van tanig geel, groen en bruin, geen kleur die eruit springt. De branding gromt, het hoge geluid van de brekende golven op kort dreigende afstand van het land is monotoon. Slechts een paar mensen staan bovenaan de weg van het duin naar het strand, hun ogen dichtgeknepen tegen het stuifzand, hun handen in de zakken, licht voorovergebogen om tegenwicht bieden aan de wind, aarzelend of ze langs het strand willen wandelen of in de beschutting van de duinen blijven.

Uit de wind is het verrassend luw, zelfs warm voor de tijd van het jaar. De gure wind heeft alleen vrij spel waar geen bescherming is. Achter het glas van het duinrestaurant zitten mensen met zomers opgestroopte mouwen; voor het glas is het herfst, erachter nazomer.

Leentje houdt van de zee.

Er is geen andere plek waar geen einder te zien is. Een natte woestijn, met een streep waar het water overgaat in de lucht. Gewoon een streep waar achter alleen maar meer water. Water zover het oog reikt en dan houdt de wereld gewoon op. Of water zonder grenzen. Je weet dat er achter die naadloze overgang van water in lucht land ligt, maar je kunt het niet zien. Zoals bij zoveel dingen.

Zij had Martin in een opwelling opgebeld. De gesprekken in Maria's opkamer fascineerden haar en Martin raakte haar op een bijzondere manier door zijn mild ironische manier van denken en zijn openhartigheid over zijn geloof en zijn verleden, dat gruwelijke verleden dat tegelijkertijd zijn leven had aangetast en gered.

In haar eigen werk had zij moeizaam geleerd om te gaan met mensen die door hun verleden volstrekt werden bepaald en gevangen gehouden. Wie het verleden verwerkt heeft op eigen kracht heeft geen hulp nodig, maar wie dat niet kan is maar moeilijk te helpen..

Het had haar veel moeite gekost om zelfs maar te luisteren naar de eindeloos herhaalde klachten over onverwerkt verleden. Het boezemde haar angst in: iets is voorbij maar wil niet weg. Mensen bezeten door een vasthoudende demon van iets van vroeger. Een deel tijd dat geen verleden wenst te worden.

In hun eetclubje had ze Martin leren kennen: een heel gewone man, een beetje een parmantige

leraar, met een verleden te gruwelijk voor woorden maar met een uitstraling van rust en wijsheid, die haar soms bijna als onwerkelijk voorkwamen. Zij wist van Peters verhalen dat die paradox hem op school een speciale plaats had gegeven. Ook al werd er niet over gesproken: zijn leerlingen wisten van het verleden en ze hadden een grote bewondering voor zijn overlevingskracht. Zij hielden van hem ondanks zijn soms vileine, ironische humor, of misschien wel juist daarom, en zij waren zich ervan bewust dat zij op hun beurt door hun genegenheid voor hem de wortels in de grond van zijn leven waren geworden.

Leentje had na de eerste ontmoeting met Martin tegen Peter gezegd dat hij haar aan een grote oude alleenstaande boom deed denken, met diepe wortels in de grond, met vogels in zijn takken, die hem wel met leven omgaven maar zijn alleen-zijn allerminst ophieven. Naar mate zij hem vaker meemaakte, verdiept zich dat beeld. Een heel sociale maar tegelijkertijd heel eenzame man. Ze wilde hem graag beter leren kennen. Dan moet je hem gewoon opbellen, had Peter gezegd. Martin was aangenaam verrast door haar telefoontje. Maar natuurlijk wilde hij haar ontmoeten. Hij had haar hoffelijk op de thee genood, in een restaurant in de duinen waar hij zelf vaak kwam. Wellicht konden ze ook een wandeling langs het strand maken. Dat blies de spinnenwebben uit het hoofd en scherpte de smaakpapillen. Doe stevige schoenen aan, had hij nog gezegd. En zet een muts op. Hoffelijk en zorgzaam.

Maar van een wandeling langs zee zou niets komen, dat was wel duidelijk. Dan maar achter glas. Leentje zag Martin al zitten toen zij aan kwam lopen, een oudere goed gecoiffeerde heer met een klein potloodje aantekeningen makend in een klein opschrijfboekje. Dat, wist ze van Peter, had Martin altijd al gedaan.

Nu had hij zich geïnstalleerd op het terras van het restaurant aan aan tafeltje tegen de glazen omheining. Leentje groette hem hartelijk. 'Wat ben je lekker fris' zei hij toen hij haar op de wang kuste. 'Dat is de wind' zei ze. Zij schoof bij hem aan in de beschermde ruimte, zonder dak en zonder deur, maar warm en veilig voor de elementen en de opgefokte meeuwen.

Toen de thee was gebracht begon Leentje: - 'Ik wilde graag eens onder vier ogen met je praten, Martin, 'omdat ik zo nieuwsgierig ben naar wie je eigenlijk bent.'

Het klonk pedanter dan zij wilde. Martin keek haar lichtelijk geamuseerd aan, zijn hoofd scheef en zijn ogen half dichtgeknepen. 'Zoveel is er aan mij niet meer te kennen, jongedame' zei hij met zijn meest charmante glimlach: 'een oude, hardhorende man, die gelaten het kleine stukje toekomst dat hem nog rest tevreden vermaalt tussen vier wanden met boeken en in het gezelschap van een betrouwbare zwarte kater.'

Leentje lachte.

- 'Ik wist niet precies hoe ik beginnen moet, daarom klonk ik zo pedant', zei ze, 'laat ik het nog eens proberen.'

Die avondjes bij Maria hebben mij op een bijzondere manier geboeid. Anders dan ik had verwacht vooral. Dat heeft een reden. Je weet dat ik uit een warm maar volstrekt a-religieus nest kom. Bij ons thuis ging het over van alles maar nooit over kerk, godsdienst of geloof. Mijn ouders waren niet vijandig maar eenvoudig niet geïnteresseerd. Ik miste dat ook niet. Wij waren een hecht stel en het leven bij ons thuis was compleet. Voorzover er in onze kennissenkring gelovige mensen voorkwamen hielden zij hun religieuze gevoelens voor zichzelf.

Toen ik met Peter terug kwam uit India en bij hem thuis direct heel hartelijk werd uitgenodigd was dat een echte cultuurschok. Niet dat ik me moest aanpassen, er werd niets van mij verlangd dan van Peter te houden. Maar het was een andere wereld. Bij Peter thuis was religiositeit vol-

strekt vanzelfsprekend. Er werd gebeden, over geestelijke dingen gepraat op een toon alsof het over kruidenierswaren ging en de kerkgang op zondag was niet uit hun leven weg te denken. Een flinke portie van hun vrije tijd werd in kerkelijk werk geïnvesteerd. Geloof ordende hun leven. En dat maakte hun gezin vrolijk en vooral warm, niet meer dan bij mij thuis maar anders. Toen ik, met dezelfde vanzelfsprekendheid voor het eerst meegenomen werd naar de kerk, was dat eerst een afschuwelijke ervaring. Er was niets mis met die kerk, maar het was zo, hoe zal ik het zeggen, zo hopeloos vanzelfsprekend. Met een eigen taal, die ik niet verstond en met rituelen die mij volkomen vreemd waren. Die kerkdiensten vormden een milieu waar ik eigenlijk niet bij wilde horen: burgerlijke mensen, veelal oud, die tijdens de dienst gemakkelijk af te leiden waren. Dat zag je aan hun ogen die eerder verstrooiing dan concentratie verraadden. De predikant was een aardige en intelligente jonge vent, maar die in de dienst een taal gebruikte waar ik niet naar kon luisteren. Kortom, ik voelde me aangespoeld op een onbekende kust. Toen we na die eerste kerkgang van mij weer thuis waren bij Peters ouders bleek het hele gezin het een inspirerende en fijne - dat woord gebruikten ze - dienst te hebben gevonden. Peter zei niet veel, gevoelig als hij is, had hij gemerkt dat ik me volstrekt verloren voelde. We konden er de volgende dagen ook niet over praten en toen we het toch probeerden klonk ik negatiever en Peter defensiever dan een van ons beiden wilde. Dat konden we elkaar nog net duidelijk maken en verder hebben we het er nauwelijks over gehad.

Maar ik kan je wel zeggen dat ik me afvroeg of Peter en ik het wel samen zouden uithouden met zo'n verschil in onze gedachtewerelden.

Gelukkig ging dat gevoel ook weer weg: we waren te heftig voor elkaar gevallen om snel op te geven.

Ik heb dus wel doorgezet. Voor Peter. En hij leerde praten over dat vreemde vanzelfsprekende geloof van hem en zijn familie. Ik ben zelfs in Groningen een paar colleges theologie gaan volgen en ook catechisatie bij een studentenpredikant, waarmee ik tot mijn opluchting wel degelijk kon praten. Toen ik hem enigszins beschroomd vertelde vooral in zijn werk te zijn geïnteresseerd omdat ik bij Peter wilde blijven, noemde hij dat een uitstekende reden. Ik leerde veel van hem over hoe echt gelovige mensen denken en redeneren. Hij liet mij veel lezen en was altijd klaar om erover te praten. We hebben heel wat afgeboomd.

De colleges aan de kleine theologische faculteit vond ik fascinerend. Daar had ik helemaal niet het gevoel dat ik er verloren bijzat. Er ging een wereld voor mij open: vooral de wat hardere vakken: de geschiedenis van de exegese en de geschiedenis van al die dogmatische ruzies maakten indruk op me. Ik leerde als het ware een nieuwe taal en dat was fascinerend, ook al omdat ik me heel goed realiseerde vooral de geschiedenis van onze cultuur te bestuderen .. Maar ik zeg je eerlijk: de brug tussen die academische discipline en wat er in de kerkelijke gemeenten allemaal gebeurde heb ik niet kunnen vinden. Ik vond daar wel mensen die bereid waren heel veel te doen, ook voor anderen, maar niet of nauwelijks om door te denken over hun geloof. Het was allemaal zo burgerlijk, zo amateuristisch en zo ver verwijderd van wat er in de academie en ook de studentengemeenschap werd gedacht. Is dat arrogant?

En zo is dat ook gebleven. Peter gaat vrij geregeld naar de kerk met onze oudste dochter, die veel op hem lijkt. Ik ga wel eens mee, maar dat meer om het samenzijn met hen dan omdat ik er iets aan vind, laat staan iets aan heb. Ik voel mij vaak als al de heidense bruidjes in het Oude Testament die met de joodse aartsvaders waren getrouwd. Die moeten het daar toch ook moeilijk mee hebben gehad Maar zoals gezegd, ik ga wel eens mee. 'Ze knipoogde naar Martin. 'Als je met een

kerkganger getrouwd bent, doe je er verstandig aan zo nu en dan met hem mee tegaan. Je man alleen naar de kroeg laten gaan, is het ook niet goed. Wat jij? 'Ze lachte ontwapenend. 'Daarom was ik gefascineerd toen jij ons vertelde hoe jij zelf van buiten naar binnen was gekropen. Daar was ik bijna jaloers op. Jij maakte de indruk dat je die reis niet alleen hebt aanvaard maar ook nog ergens bent aangekomen, terwijl ik niet het gevoel heb ergens aan te komen.' -'Ze zeggen' zei Martin bedachtzaam, 'dat religieuze aanleg ergens in de hersenen zit, en dat niet alle mensen er last van hebben'.

Leentje grinnikte. 'Ja, die theorieën ken ik 'zei ze, Die kun je ook voorspellen. Als mensen met hun hele hebben en houden geloven in - ik bedoel vertrouwen op - de wetenschap, ontkomen ze er niet aan om ook spiritualiteit biologisch te verklaren. Dat volgt vanzelf. Ik heb nooit een geharnaste wetenschapper kunnen vinden die een warm geloofsleven koppelt aan zijn naadloos wetenschappelijke bestaansverklaring.'

- 'Daarmee is hun ongelijk nog niet aangetoond'.

- 'Nee, natuurlijk niet, maar ik bedoel vooral te zeggen dat ik dat soort wetenschappelijke gestaalde kaders maar matig interessant vind. Fundamentalistische wetenschappers zijn net zo akelig als religieuze fanatici. Peter heeft ook paar van dat soort collega's die hij wel eens mee naar huis brengt. Aardige mensen, maar in mijn boek tegelijkertijd gevaarlijk. Mensen, die wel worden gefascineerd door van alles, maar niet echt nieuwsgierig zijn. Neem zo'n oerknal theorie. Die lijkt mij ook heel aannemelijk en ik heb er ook zeker niets tegen, maar het is toch een *hypothese*?

Je kunt er toch niet in *geloven*? Op hypothese rust de plicht om ze te verifiëren en te zien of ze falsifieerbaar zijn. Maar dat is bij geloofsverhalen zo anders. Ik vind de scheppingsverhalen in de verschillende godsdiensten veel boeiender dan de theorie van de oerknal. Ook als religiositeit een product is van mijn hersenschors wordt mijn belangstelling ervoor niet minder. Integendeel. Zelfs als het een mild ziektebeeld is, zoals sommigen van onze niet gelovige vrienden denken - en zelfs zeggen - zelfs dan verlies ik mijn interesse niet..'

- 'Zieke mensen zijn altijd met hun ziekte bezig' zei Martin.

- 'Precies'.

- 'Maar je moet de wetenschap niet oordelen om de toevallige wetenschappers die je kent, net zo min als je religiositeit moet oordelen omdat haar voetvolk je tegenvalt.. De wetenschap is wel degelijk de grote uitdaging van de religiositeit. Niet de fundamentalisten, maar de subtiele vorsers. Zij hebben menig religieus fort genomen en geslecht.'

Ze waren even stil. Leentje nam een hap van haar gevulde koek en zei met volle mond: Als ik een ding heb geleerd dan is het om de 'scientific' benadering van de werkelijkheid niet zalig te verklaren, althans zolang in die hoek gevoel en relationele werkelijkheid niet geïntegreerd zijn. Voor mij - maar ik weet best dat zoiets heel persoonlijk is - blijft wetenschap onderbouwing van echte kennis. Of zeg ik dat verkeerd?

- 'Ja, ik denk dat je dat verkeerd zegt ,of misging wel verkeerd ziet. In zekere zin hebben wetenschap en religiositeit veel met elkaar gemeen: ze zijn vruchten van nieuwsgierigheid. Jij begon over fundamentalisme. Dat vind je inderdaad in zowel de religie als in de wetenschap, maar je moet niet beginnen om te redeneren vanuit de zwakte. Natuurlijk zijn fundamentalisten niet interessant en zelfs gevaarlijk, maar er zijn ook authentieke wetenschappers en authentieke gelovigen.

En vergeet niet : er zijn nogal wat gebieden waar religiositeit het territorium bewaakte voordat

de wetenschap het overnam. Denk maar aan de rechtspraak, maar ook aan het hospitaal en de school. Naarmate de geschiedenis voorttrekt neemt de ratio veel over van de religie. Dat vinden veel gelovigen eng of zelfs bedreigend. Ze vechten hard om hun verloren gegaan terrein - zo denken ze daarover - terug te veroveren of te behouden. Dan moeten wetenschap en religie *tenslotte* over hetzelfde gaan, of blijkt dat de wetenschap niets anders doet dan de religie te bewijzen. Jij en ik weten dat ze dat niet lukt, . Maar het lukt wetenschappers, die daar op uit zijn, ook niet om religie weg te denken, om maar eens een mooi taalbeeld te gebruiken. De wereld is geheimzinniger dan fundamentalisten in alle kampen menen te denken.

Als ik het goed begrijp gaat het ook helemaal niet om concurrentie maar om een gezamenlijke poging de werkelijkheid beter te begrijpen. Het is heel belangrijk om geen oorlog tussen wetenschap en geloof te construeren. Wat wetenschappelijk bewezen is en zelfs wat wetenschappelijk aannemelijk is kan altijd verwerkt worden in authentieke spiritualiteit, ook al kan dat soms lastig zijn.'

- 'Is dat lastig?'

- 'Het was voor mijn voorvaderen heel moeilijk om het geloof op te geven dat de Heilige boeken van het Oude Testament door God zelf waren gedicteerd, dat de letter van Tenach zelf heilig was. En het is voor Moslims heel moeilijk om die fundamentalistische lezing van de Koran op te geven. Zodra de wetenschap wordt toegelaten in dat geloof, teksten historisch worden geplaatst, verschillende versies met elkaar vergeleken, dan is het *over en uit* met het fundamentalisme. Het conflict dat dan tot stand komt laat zich niet met fundamentalistische oplossingen combineren. Kennis baart vrijheid. Een aarde die om de zon draait in plaats van andersom; en die dus niet het middelpunt van het heelal is; een mens die niet centraal staat in in het universum, maar er slechts een klein en marginaal onderdeel van vormt is moeilijk te verzoenen met wat de traditie leert over de mens als middelpunt van de schepping.

Evolutie is lastig te aanvaarden als je bent opgevoed in het creationisme. Voor christenen is het bijzonder lastig om de hele Thora, die toch zo centraal staat in het geloofsleven van Joden (en dus van Jezus van Nazaret) te zien als niet meer dan een " tuchtmeester tot op Christus" zoals de christentheoloog Paulus dat zo mooi formuleert. En tot op de dag van vandaag zijn er schrift uitleggers in alle tradities die enkelvoudige teksten als 'woord van God' te hulp roepen. De meeste religies zijn gegrond in een vanzelfsprekend fundamentalisme; hoe anders geef je aan dat je een inzicht hebt verworven of gekregen dat volstrekt fundamenteel is voor al het andere?'

- 'Blijkbaar ben ik een late binnenkomer. Ik heb daar geen last van, geloof ik'

- 'Ik ook niet' ,zei Martin, 'maar dat komt ook omdat we allebei van buiten naar binnen zijn gekomen. Nieuwkomers zijn bofkonten. Dat wil zeggen als ze zich openstellen; je hebt ook nieuwkomers die denken alles te moeten slikken wat bij de traditie die ze nu omarmd hebben hoort. Maar daar hebben wij tweeën het niet over. Wij zijn bofkonten.

Neem de geschiedenis van de oudste christelijke kerk. Dat was ooit zelf een nieuwkomer. En zij levert een mooi voorbeeld hoe nieuwkomers een oorspronkelijk fundamentalisme kunnen doorbreken, maar ook hoe nieuwkomers zelf weer fundamentalisten kunnen worden. Als ik het goed heb begrepen was de eerste christelijke gemeente een joodse huisgemeente, compleet met sabbatsviering, besnijdenis, spijswetten en tempelgang. Pas Petrus en vooral Paulus brengen niet-joden binnen. Wat bij joden in hun diepste herinnering leefde - dat zij er waren voor de hele schepping - wordt nu ineens vertaald in iets tastbaars. De potentiële universaliteit van het joodse geloof wordt als het ware in het beste van de christelijke geloofsgoed openbaar. En wat gebeurt?

Zodra niet joden worden binnengebracht worden al die joodse fundamentalias problematisch. De wetsvoorschriften, de sabbat, die besnijdenis worden tot irrelevante dingen verklaard. Je kunt in het nieuwe Testament nog lezen wat een gevoel van bevrijding dat gaf. Maar voor het toch al bedreigde joodse volk was het niet te accepteren. Het is een wonder dat die nieuwkomers het pleit hebben gewonnen, als je het tenminste als een strijd wilt zien. Dat over een periode van een paar honderd jaar ook die nieuwe vrijheid weer dichtslibt is een ander onderwerp.

Iets dergelijk zul je nu weer zien. Als er een nieuwe opleving van spiritualiteit komt - en ik denk dat die zeker komt - dan veranderen ook nu weer de nieuwkomers de oude tradities van bestaande kerken en synagogen. En wel radicaal. Wetenschap is zo'n nieuwe spiritualiteit. En wie het begrijpen laten in ieder geval al die achtergrondgevechten tegen wetenschappelijke ontdekkingen en vermoedens links liggen. Op straffe van verdwijnen. Dat in de nadagen van die vernieuwing ook weer fundamentalisme ontstaat met heel horden die proberen de wetenschap in diskrediet te brengen, is wel belangrijk maar niet interessant. Het toont hoogstens hoe diepingrijpend echte vernieuwing is.

Ik ben het helemaal met je eens dat de wetenschap - wat zo'n verzamelwoord ook moge betekenen - alleen ook de hele werkelijkheid niet aankan. Althans nog niet. Er bestaat wel wetenschapsspiritualiteit, denk maar aan Einstein en in Nederland aan zo iemand als Leo Vroman, maar dat zijn uitzonderingen. Lichten op een kandelaar, dat wel.'

Ze zwegen even.

- 'Mag ik iets gekks zeggen?' vroeg Leentje.

Martin keek haar van opzij aan.

- 'Ik voel me merkwaardig veilig bij je. Je zegt vaak vreselijke dingen, maar ik vind het niet erg. Hoe komt dat? Of mag ik dat niet vragen?'

- 'De constatering is al bemoedigend genoeg' zei Martin, enigszins van zijn stuk gebracht, 'maar misschien heeft het te maken met wat we net bespraken: late binnenkomers ontdekken elkaar alras. Misschien heeft het er ook mee te maken dat ik nog leef na alles wat er de laatste 70 jaar is gebeurd. Joden die de grote oorlog hebben doorstaan, hoe beschadigd ook, zijn nu eenmaal een monument voor het Leven met een hoofdletter. Het kwaad had besloten ons uit te roeien, het was ook bijna gelukt en zie, we zijn er nog. We zijn geen heiligen geworden, er zijn veel patiënten onder ons en ook veel wraakzuchtige en bange mensen, maar we zijn er nog.. Dat is een hele troost voor onszelf, voor de schuldloze nazaten van onze vijanden en voor iedereen die het leven een goed hart toedraagt.'

- 'Wat is dat : het Kwaad?'

Martin keek haar van terzijde aan. Was dat een echte vraag of was het alleen maar nieuwsgierigheid? Hij waagde de test.

- 'Dat is een interessante vraag' zei hij voorzichtig.'

- 'Ik vraag niet om een interessant antwoord' Leentje klonk een beetje kribbig. 'Ik wil echt met je praten.'

- 'Neem me niet kwalijk, het was mijn beurt om niet goed te weten hoe ik moest beginnen.'

- 'Touché, zei Leentje, maar dan nog eens: wat is het Kwaad en ik bedoel Kwaad met een hoofdletter.'

Martin zuchtte.

- 'Wisten we dat maar. Het enige wat we weten is dat HET bestaat. Van den beginne. Buiten ons en binnen ons. Het Kwaad is het meervoudig monster. Het Beest met de vele namen: het Kwaad,

de Boze, het Boze, de Verleiding, de Zonde, Satan, de Slang, de Duivel...was und wie du willst... Datgene of Degene met de duizend gezichten.' Martin keek haar aan en het was of zijn ogen dieper kwamen te liggen alsof hij naar binnen wilde kijken: 'er is geen definitie van het kwaad te geven: mensen kennen het uit ervaring. Ieder zijn eigen kwaad. Klein kwaad, groot kwaad, overweldigend Kwaad. Niemand heeft ooit God gezien, maar iedereen kent de Boze in een van zijn vele gestalten.

In de klassieke oudheid van het hebreuws, het grieks en het latijn worden er vele woorden en namen voor gebruikt. Het gaat altijd over dat wat onheil brengt, over wat 'het heil' van mensen aantast dat gaat van armoede tot onreinheid. Het griekse woord "pon^aroj" bijvoorbeeld heeft vele betekenissen, hele onschuldige als arm, lelijk, ondeugdelijk, tot hele zware als alles wat niet goed en mooi is, plebejer, nieuwe rijke, landverrader. Verwerpelijk dus ook. Het wordt gebruikt voor wilde dieren en het boze oog. Poneros is alles dat aantast dat ons dierbaar is, niet alleen in de wereld, niet alleen in de intimiteit van ons kleine kringetje maar ook binnen in ons. Het is wat ons maar al te vaak verlamt, wat ons afhoudt van een zinvol leven, van helder denken, van rust en geluk. Het groeit met ons mee in onze jeugd en woont levenslang bij ons in. '

- 'Je gebruikt in één zin woorden die op geheimzinnige maar *onpersoonlijke* krachten wijzen en dan weer gebruik je persoons aanduiding. Is dat expres?'

- 'Ik doe niets expres. Wat weten wij nu van het Kwaad? Of het een "iets" is of een persoon of een geest? Er zijn schrijvers die het Kwaad het Niets noemen. Dat wat het zijnde ontkent. Een andere manier van zeggen dat het een geheim is; dat we niet weten wat eraan ten grondslag ligt. Vroeger dacht ik dat ik er wel kwam met zo'n aanduiding als " het menselijk tekort" of met de "demonische dimensie van de werkelijkheid", maar dat is Spielerei; het gaat om iets bijna onzegbaars. '

- 'Je hebt het over je eigen jeugdervaringen.'

- 'Natuurlijk heb ik het daarover. Ik heb het over het uitmoorden van een volk, mijn volk. Luister goed Leentje, de Holocaust is niet uniek, maar de mijne heeft *bij mij* plaats gevonden, en mijn Holocaust was het Kwaad. Er zijn andere holocaust geweest.. vele zelfs, maar dit was de mijne. Met de slachtoffers van de communisten - dat waren er nog meer dan de slachtoffers van het fascisme - en wat er gebeurt is met het Armeense volk of de Amerikaanse Indianen of de massamoord van de Japanners op de Chinezen in Nanking in 1937 is de Holocaust een niet te begrijpen schandvlek op het menselijk avontuur. Maar het is gebeurd en wij hebben het beleefd. *Doodslag* is te begrijpen: in een opwelling van drift, van woede of van frustratie doodt een mens een medemens, *Moord* is te begrijpen: iemand maakt plannen voor vergelding of voor een enkelvoudig misdrijf. Een *oorlog* is te begrijpen: mensen willen snelle resultaten , landen worden bedreigd, macht wordt misbruik en boem! Daar is de oorlog. Ik denk dart mensen die een oorlog uitlokken of een oorlog willen als genoegdoening voor hun vernedering *stom* zijn, daar niet van, maar ik kan het begrijpen. Maar hoe moet ik begrijpen dat je miljoenen mensen stelselmatig laat uitroeien omdat je denkt dat zij de schuld hebben aan alle ellende in de wereld, of nog onbegrijpelijker omdat je denkt zo'n jacht nodig te hebben om je eigen volk tot eenheid te brengen. Of dat je miljoenen mensen laat uitroeien omdat ze niet meewerken aan de oprichting van jouw beoogde heilstaat.

Zo stonden we oog in oog met het Kwaad. Ik heb zijn gezicht gezien. En als je zijn gezicht hebt gezien dan herken je het ook waar het nog maar als een onbenullig verschijnsel langskomt: als bij dat verbale voetbalgeweld bijvoorbeeld of bij scholieren die niets anders bedoelen dan een

zichzelf profileren of als op een verjaardag of in een restaurant mensen beginnen te klagen over politiek, waar ze zich nooit in verdiept hebben. Anderen zien dan misschien alleen maar domheid, maar ik zie het Kwaad. Overal loert het Kwaad met het verlangen om zich groot te maken.'

- 'Maar je bent er niet onderdoor gegaan..-'

- 'Nee, ik ga er niet aan onderdoor. Toch niet. Nog niet. Net niet. Nu niet. Ik verbeeld me dat ik dat te danken heb aan mijn keuze voor mijn eigen traditie.'

- 'Leg uit!'

- 'In Tenach - je weet wel: de boeken uit onze Bijbel, ruwweg wat christenen het Oude Testament noemen - wordt op allerlei manieren met het Kwaad omgegaan en zijn bestaan in kaart gebracht. Het is er altijd, het voert vaak de boventoon in de oude verhalen, maar het is niet oppermachtig. In die oude prachtig verbeelde scheppingsverhalen kun je lezen dat het kwaad in de wereld komt als de mens het verbod overtreedt om van de zg Boom van Kennis van Goed en Kwaad te eten. De verteller zegt dat hij het niet genoeg vindt om als Gods beeldrager te leven, hij wil als God zijn. Hij overtreedt het gebod van God en wordt met zijn vrouw uit het Paradijs gestoten: van nu af aan moet hij in het zweet zijns aanzien zijn brood verdienen, zijn vrouw moet in pijn kinderen krijgen en ze zullen sterven.'

- 'Het Kwaad als de zoete wraak van een wrede God!'

- 'Nee, nee, je moet goed lezen wat er staat. Bedenk dat het om een poëtisch of mythisch verhaal gaat en dat het werkelijkheidsduiding is en geen geschiedenis.

De kennis van het Kwaad gaat kennelijk aan die zonde van de oermensen vooraf. God verbiedt hen immers van die boom te eten en dus wist Adam, voor hij at, wat kwaad was. En hij omarmt het kwade, de kennis die aan God is voorbehouden.

De verteller stelt dat het eten van die Boom van de Kennis van Goed en Kwaad hen, Adam en Eva, zou maken als God. Let wel: het zou hen geen goden maken, maar als God maken. En, zoals de rabbijnen zeggen: also geschiedde. Het Kwaad, het overtreden van het gebod, geeft mensen deel aan Gods natuur. Van nu aan is hij niet iemand die goed is en het kwaad in de verte ziet staan, nee, nu heeft hij beide in zich. Dat verhaal is zowel tragisch als groots. Voortaan weten mensen niet alleen dat kwaad bestaat, zij kennen het ook. Het mythische verhaal probeert uit te leggen dat van nu af aan mensen deel hebben aan het enige dat God voor zichzelf had gereserveerd. Voortaan kennen ze niet alleen het verschil tussen goed en kwaad, ze kunnen ook goed en kwaad doen. Net als God.' Leentje keek hem verschrikt aan.

- 'Doet God dan ook kwaad?'

- 'Je mag kiezen: God doet het goede op een andere manier, of God doet kwaad.

Er is vaak beweerd dat God geen kwaad kan doen omdat Zijn wezen zou weerspreken, maar dat is kortzichtig, al was het alleen maar omdat God dan weer ondergeschikt wordt gemaakt aan ons denken.....De oude Rabi waar ik geternt heb, zei vaak: Als God niet bestaat kun je hem ook niet kennen. Als Hij wel bestaat kun je hem ook niet kennen. Hij is er of niet of Hij is te groot voor ons denkraam. Gelovige mensen vangen hoogstens wel eens een spoor van Hem op. Dan gebeurt er iets dat in het verlengde ligt van een geestelijke ervaring, die zij zelf hebben gehad of waarvan zij hebben gelezen. Semper presens, semper aliter. Wat de mythe probeert uit te drukken is dat er niets is buiten God om. Er is geen strijd tussen Goed en Kwaad in de zin dat ook God maar moet afwachten wat er van komt. Het Kwaad bestaat alleen bij de gratie van de vrijheid van mensen. Zolang God onze vrijheid beschermt kan het Kwaad ons proberen in zijn macht te krijgen.

Daarom bepaalt hij ook de tijd en de ondergang van de Boze.

-‘Dat begrijp ik niet..’

-‘Ik natuurlijk ook niet echt. Het gaat niet om begrijpen, het gaat om meedenken met de wijzen. Voor de schepping, zeggen de wijzen, was er niet niks, maar was er de grote chaos, de wereldsoep. Lees het maar na bij Mozes: *In den beginnen was de aarde woest en ledig*. Dat is, volgens de mythe, nog voor de schepping. Is die Chaos het Kwaad, waaraan God de kenbare wereld onttrok door de zichtbare wereld te scheppen? De verteller zegt dat God de mensen naar zijn evenbeeld schiep; dat is precies het omgekeerde wat nu vaak gezegd wordt dat wij God naar ons evenbeeld schiepen. Met kennis van goed en kwaad. En met de vrijheid om halt te houden bij het kennen en niet *ook te doen*. En ligt dan de oorsprong van het Kwaad niet in de vrijheid van de mensen?

Allemaal vragen die eigenlijk niemand kan beantwoorden. Maar dat is ook een van de functies van het verhaal - net als bij de kunst - : dat het ons leert om vragen te stellen die verder gaan dan ons kennen. Het Kwaad is waar er geen andere kant meer is, waar de wereld vastligt en er niets ons eigen bestaan ontstijgt.

Er is niets wreeds aan de mythe. De God, die Abraham en Mozes vereerden, verzacht het doods-vonnis dat normaliter in de godsdiensten van het Midden Oosten staat op blasfemie of het overtreden van goddelijke geboden. De verteller zegt dat Hij betrokken blijft bij de mensen, dat Hij kleren voor ze naait; dat Hij Kaïn beschermt als die zijn broer vermoordt. Hij sluit zelfs een verbond met Israël.

Wreed zou het geweest zijn als hij zijn schepsel de vrijheid had onthouden of ontnomen. Stel dat jij en ik geen vrijheid zouden hebben om kwaad te doen. Zouden we dan goed kunnen doen? En als we alleen maar goed zouden kunnen doen omdat we het kwaad niet zouden kennen dat zou onze wereld toch een robottenwerkplaats zijn?’

-‘Het is nu net of je het kwaad dat je zoeven nog vervloekte, prijst’

-‘Nee, ik prijs de verteller! Het enige wat ik doe is zeker stellen, intellectueel althans, dat het kwaad geen andere handlangers krijgt. Geen tweede God, geen Antigod. God staat niet tegenover het Kwaad.’

-‘Dan heeft hij het kwaad dus geschapen?’

-‘Ik kan me geen wereld voorstellen zonder de keuze mogelijkheid tussen goed en kwaad.’ Martin keek haar verontschuldigend aan. ‘Maar ik kan me er ook niets bij voorstellen dat God het kwaad geschapen zou hebben. En het enige wat ik heb geleerd is mij neer te leggen bij dat gebrek aan kennis! Het enige dat ik weet, want ervaren heb, is dat er overwinning op het Kwaad bestaat, zoniet uiterlijk dan toch innerlijk.

-‘Leg uit.’

-‘We kennen overwinningen op het Kwaad, misschien niet absoluut, vast geen *eindoverwinning*, maar kleine , hoogst belangrijke deelopoverwinningen. Zoals dokters de ziekte niet overwinnen maar wel allerlei *ziektes*. Het Fascisme bestaat niet meer, althans niet in zo’n vorm als we hebben meegemaakt en het communistische kwaad loopt op zijn laatste benen. Ik doel niet op het hele communisme maar op de uitwassen bij Stalin, Mao en consorten. Het Nationaal Socialisme van Mussolini en Hirohito is verslagen: dat waren overwinningen op het kwaad. En vergeet nooit dat het gebeurde met middelen die jij en ik waarschijnlijk verafschuwen. De strijd tegen het kwaad vertoont maar al te vaak trekken van wat we zo nobel bestrijden. Neem de vernietigingsaanval- len op duitse steden - mijn God, Dresden! - en de atoombom op Hirohima en Nagasaki, dat zijn toch gewoon oorlogsmisdaden? Maar had het anders gekund? Ik geloof niet dat er een humaan

excuus is voor die vreselijke laatste bombardementen. Duitsland werd toch niet verslagen door die vernietiging van de Duitse binnensteden? En Japan was toch al verslagen voordat die twee eerste atoombommen vielen? De mythe zegt dat wij kennis hebben van Goed en Kwaad, maar dat wij veelal de discipline missen om er mee om te gaan. Wij mensen kunnen kwaad met kwaad vergelden, maar kunnen we ook niet boven die primitieve reacties uitstijgen? We hebben vrijheid - hoe beperkt ook - voor beide.

Immers, in de uiterlijke strijd tegen het Kwaad van toen is ook werkelijke heldhaftigheid en eervolle terughoudendheid getoond.

Innerlijke overwinningen is wat mensen ons nalaten, die de overwinning op het Kwaad niet hebben mee willen maken, en die zich geestelijk niet lieten vernietigen door hun vijanden; die stierven of overleefden zonder hun innerlijke waarde en beschaving te verliezen. Soms overleefde maar een glimp van menselijkheid. Als je leest hoe de laatste weken in het Ghetto van Warsaw een vrijwel totaal gebrek aan menselijkheid heerste, niet alleen bij de beulen maar ook onder de slachtoffers, dan valt het des te meer op dat temidden van die onbeschrijfelijke chaos toch mensen bestonden die niet meegesleept werden in de algemene ontmenselijking, maar hun geestelijke waardigheid behielden.'

- 'En dus?'

- 'En dus moeten we niet te snel absolute zekerheden proberen te bouwen. De mensen zijn niet goed, maar ze zijn ook niet slecht. Er gebeuren vreselijke dingen maar ook hele mooie. Het eten van de boom gaf de mensen ook kennis van het goede. Misschien moeten we eerst goed begrijpen dat al die verhalen tot keuzes leiden. Waar wil ik aangetroffen worden? Wie kies ik als mijn leraren?'

Na de oorlog werd in onze familie, voorzover nog in leven, maar weinig over de Holocaust gesproken. Het was het Kwaad, het Onzegbare. En dat niet alleen omdat er zoveel van onze dierbaren waren omgekomen, maar ook omdat het ons geloof zo vreselijk op de proef stelde. Waarom had God dit toegelaten? Waarom had hij zijn rechtvaardigen niet gered? Wij moesten allemaal kiezen tussen een God die wij niet begrepen en een leven zonder God.'

Martin keek haar aan met zijn karakteristieke blik.

- 'En jij koos voor de God, die je niet begreep...'

- 'Nee, ik koos voor de verhalen van de minderheid die niet ondergingen. Het enige wat mij een beetje troost gaf in al die gruwelijke boeken die ik na de oorlog las was dat er mensen waren die mens bleven, die vertrouwen hielden. In de verdrietige humor, die bij ons werd rondverteld. Zoals van die drie joden in Auschwitz, die openhartig met elkaar spreken over het falen van God, hoe Hij heeft verlaten en hoe zij Hem niet meer kunne vertrouwen. Totdat een van hen zegt: "Oh, opschieten. Het is tijd voor het gebed." Over Martin Buber, die een avond doorbrengt met een oude geleerde vriend en hem na al diens bittere woorden over het misbruik van het woordje God en het godslasterlijke gebruik van God en godsdienst voor machtsspelletjes en bloedvergiegen, hem vertelt over het lijden van God in deze wereld. En hoe die oude gesprekspartner hem dan voorstelt dat zij elkaar voortaan bij de voornaam zullen noemen... Dat soort verhalen, daar heb ik voor gekozen'

- 'Dus niet voor God?'

- 'Wil je God dan kennen buiten die verhalen?'

- 'Ik wil graag toch een eind langs de zee wandelen', zei Leentje.

- 'Dat is goed', zei Martin. 'Het geschiede naar uw woord.'

Bij Maria, een paar weken later, merkte Johan spijtig op dat dit waarschijnlijk de laatste keer was dat zij bij elkaar kwamen ' Het Onze Vader is op!'

- 'Maar we hebben de tweede helft van de laatste bede nog niet echt gedaan' zei Linda. 'Ik wil nog weten wat ik zeg als ik bid om de verlossing van de Boze.'

- 'Of van *het* Kwaad' . Jaap keek haar aan. 'Jij had al gekozen voor de duvel als persoon, begrijp ik.'

- 'Dat weet ik eigenlijk niet' antwoordde Linda, 'Toen ik van de week liep na te denken over vanavond en dus ook over *verlos ons van "De Boze"* of "*Het Kwaad*" kwam ik daar niet uit. En maakt het veel uit?'

- 'Vraag het maar aan Martin en Leentje', riep Peter, 'die hebben tijdens een strandwandeling alle problemen opgelost.'

Tom draaide met zijn ogen: 'Als ik Leentje was dan zou ik ook met iemand anders gaan wandelen als ik een serieus gesprek wilde voeren!'

- 'Tom, niet stoken in een goed huwelijk' lachte Leentje. Hij is alleen maar jaloers. Je hebt toch nu zo langzamerhand wel begrepen dat Peter pas serieus wordt bij cabaret en ik bij klassiek drama. En Martin is goed in allebei. Wij hadden een heerlijke middag, he Martin?' Ze keek hem aan met een goed gespeelde smachtende blik. 'En ik heb Peter nooit verteld wat ik allemaal met Martin heb besproken!'

Martin speelde het spel geheel in stijl mee. 'Als Peter je weer eens niet begrijpt' zei hij , 'dan kom je maar bij me'.

- 'Thee drinken in de duinen bij windkracht zeven' kraaide Peter, 'en het dan hebben over een goed gesprek. Tom, jij en ik moeten ook maar eens flink langs zee gaan wandelen!. Wie weet hoe goed wij elkaar dan nog zullen begrijpen.'

- 'Trek het je niet aan, Tom' zei Maria, 'Peter is niet wijzer'.

- 'Verlos mij van de Boze'! Tom glimlachte ondanks zichzelf.

- 'Dus toch een persoon' zei Johan, 'Jezus noemde Petrus ooit Satan, toen hij probeerde Jezus af te houden van zijn gang naar de finale van zijn leven. Petrus probeert Jezus van het lijden af te houden in een gebaar van perfecte vriendschap, maar Jezus, die ervan overtuigd was dat de *Knecht des Heren* moest sterven om zijn gehoorzaamheid aan God en zijn liefde voor zijn mensen te tonen, wijst Petrus grof terug.'

- 'Onaangenaam' zei Tom, 'bot ook'.

- 'Dat vind ik niet', antwoordde Johan, 'als iemand, zelfs je beste vriend, je probeert af te houden van wat jij hebt aanvaard als jouw levensgang, dan moet je je losrukken. Op het gevaar af dat ik *hineininterpretier*, - pardon Martin, ik weet het, geen germanisme! - op het gevaar af dat ik mijn opvatting aan het verhaal opdring, begrijp ik die afwijzing van Petrus heel goed. Jezus kende zijn profeten als geen ander. Hij wist dat de profeet Jesaja in zijn mystieke gedicht over de Knecht des Heren had *geschouwd* dat iemand, - wie doet er even niet toe - zou komen die de plagen van het joodse volk op zich zou nemen, die hun zondebok zou zijn, hun offerlam, die als het ware ziekte, zonde en ellende naar zich toe zou trekken en wegdragen. Blijkbaar werd Jezus daardoor gemotiveerd en was hij was bereid de rol van de Knecht des Heren op zich te nemen, ondermenselijk en bovenmenselijk tegelijkertijd..en daar moest niemand tussen komen.'

- 'Ik hoor je wel ,maar ik vind het ziek..!'

- 'Toe nou toch!. Toen jij hoorde dat er een Zuid-Amerikaanse bisschop was die zijn geld weggaaf, zijn paleis verliet en in een hutje ging wonen en zo de armoede en de ellende van zijn volk op

zich nam en als het ware wegdroeg, was je tot tranen geroerd. De armoede van anderen kun je dus blijkbaar wel delen en dus ook op je nemen. Honger delen ook. Ziekte ook, denk maar aan die mensen die bij melaatsen gingen en gaan werken; denk maar aan dokters die nieuwe medicijnen op zichzelf uitproberen, denk maar aan mensen die vrijwillig meegingen naar vernietigingskampen in de laatste grote oorlog....Je hebt helemaal geen negatieve gevoelens bij mensen die de ziekten, angsten of fouten van anderen op zich nemen. Je slaat alleen dicht als dat op Jezus wordt betrokken.'

Martin kwam tussen beiden.

- 'Ik begrijp heel goed dat Tom steigert' zei hij bedachtzaam. 'Ik zal het op mijn manier zeggen: wij zijn met de grootste moeite individuele mensen geworden, - ik zeg met opzet niet: individualisten - ; het is nog helemaal niet zo lang geleden dat mensen in onze contreien kuddedieren ware, traditioneel bepaald, sociaal gecontroleerd. Geen wonder dat we steigeren als onze eigen verantwoordelijkheid opnieuw wordt te kort gedaan. Het verhaal van iemand anders die je zonde en ziekte draagt is moeilijk te verzoenen met de gedachte van eigen verantwoordelijkheid. Een van de redenen dat zoveel mensen niets meer zien in het joodse of christelijke geloof is dat ze er een ontkenning in ervaren van eigen verantwoordelijkheid. Begrijpelijk. Allerlei enge aberraties van religiositeit zijn immers inderdaad zo ontstaan. Maar natuurlijk sluit verantwoordelijkheid de gedachte aan opofferingsgezindheid niet uit. Ook individuen kunnen offers brengen. En dat weet jij ook weer heel goed, Tom!'

- 'Ik heb het gevoel dat wij afdwalen' Linda keek argwanend de tafel rond. 'Ik wilde graag duidelijk krijgen of we nu over De Boze of over Het Kwaad praten.

- 'Als je in termen van het Nieuwe Testament wilt denken, gaat het over De Boze,' zei Johan. 'De evangeliën personaliseren graag abstracte begrippen en Jezus zal dat hoogstwaarschijnlijk ook gedaan hebben. Lees er zijn Gelijkenissen maar op na en zie hoe hij met zijn discipelen omging of met de psychotische persoonlijkheden die hij tegen kwam. Of je die verhalen als historisch aanneemt of als beeldtaal maakt niet uit. Matteus vertelt en hij kiest voor personificatie van abstracta.'

- 'Linda heeft het niet over de evangelisten maar over ons' Martin keek haar aan, 'dat is nog iets anders. Wat doen wij met het kwaad? Maken we daar een beeld van dat persoonstrekken heeft of voelen wij ons comfortabeler bij een abstracte benadering? Met andere woorden: waar bid ik om?' Jaap keek bedachtzaam. 'De echte vraag ligt daar nog weer achter' zei hij. 'Kan een mens zoals ik God vragen om persoonlijk in te grijpen. Vraag ik Hem om mij te verlossen van de duivel, Het Kwade, een negatieve Macht (formulering krijg je nog even cadeau!) en vertrouw ik erop - geloof ik dan - dat Hij dat kan, wil en doet?'

Peter veerde op. 'Natuurlijk kan Hij dat! En dat heeft hij ook altijd gedaan. Jullie dachten toch niet dat er twee duizend jaar gebeden zou zijn zonder dat al die gebeden iets uithaalden? Laat je historisch besef nou es even werken, Jaap!'

Leentje keek hem liefdevol aan: 'Kom op' zei ze, 'laat je niet zo kennen, liefje. Jij mag iedereen zo graag jennen maar als ze aan jouw geloof komen dan reageer je meteen geraakt. *Ik denk ook dat Hij het kan en dat hij het soms wil en een enkele keer doet.* Wij hebben al eens gezegd dat geen *bestellen* kan zijn. Dat houd ik vast. Jij hebt gelijk dat miljoenen en zelfs miljarden mensen hebben geloofd en nog geloven dat bidden God *op een idee brengt*. En dat Hij daarop ingaat voorzover dat heilzaam voor ons is.

Aan het al dan niet verhoren van individuele gebeden kun je niets afmeten over het bestaan van

God, althans dat denk ik.'

- 'En waarom dan niet', vroeg Tom sarcastisch. 'Zeker omdat er dan teveel uitvluchten zijn.'

- 'Precies' zei Leentje. 'Ik houd me maar aan eenvoudige beelden, die ik begrijp. Als een kind zijn ouders iets vraagt, wordt hij altijd *gehoord*, vaak *verhoord* en soms krijgt zo'n kind precies waar het om vraagt. Zo verbeeld ik mijn verhouding tot God ook. En net als in de verhouding tussen kinderen en ouders zijn er veel verschillende wegen, uitwegen als jij dat liever hebt.'

- 'En dat tast jouw vertrouwen niet aan?'

- 'Integendeel. Ik zal het je nog eens uitleggen. Ik kom van buiten, weet je nog wel? Ik wist niets over God en geloof. Dan val ik op een redelijk naïeve, vrome jongen.'

- 'Dank je, schat'. Peter trok een effen gezicht.

- 'Ik val op een redelijk naïeve, vrome jongen. Ik kom bij hem thuis. Daar is het geloof in God volstrekt vanzelfsprekend. Er is veel wat ik daarin niet begrijp, zelfs nogal wat dat ik afwijs, maar het is toch als thuiskomen. Ik besluit deel te worden van die familie. Dat doe ik omdat de sfeer, de cultuur als je wilt, van dat gezin met Peter mee komt en mij warm en met liefde omarmt. Kun je dat volgen?'

- 'En waag het niet om nee te zeggen, dreigde Peter.

- 'Ik kan je volgen,' zei Tom. 'Ga door'

- 'Ik verdiep me in dat geloof' zei Leentje. 'Ik ben erdoor geraakt en probeer er dichterbij te komen. Dat valt mij niet gemakkelijk. Ik kom uit een ander taalgebied, ik ben niet gewend om door te dringen tot het wezen van de dingen op een 'metafysche' manier. Maar er gaan wel andere dimensies voor mij leven, als ik mij er werkelijk in verdiep. En dat wil ik, want ik heb gekozen om met deze kleine gemeenschap verder te leven. Ik doe daarom meer dan alleen de lieve Peter van mij verlangt. Die is nog best bereid om mij te nemen met mijn andere cultuur, maar ik wil meer dan zo'n samenleven met zo'n "ander". Dus werk ik mij naar binnen toen. Ik lees met meer dan gewone belangstelling de bijbelse verhalen. Een paar ervan ontroeren me, sommige maken mij boos, anderen blijken prachtige beelden te zijn om mijn eigen gevoelens en verlangens in onder te brengen. Ik concentreer mij op wat mij ontroert; wat mij kwaad maakt laat ik terzijde. Maar dan moet ik nog twee stappen doen.

De eerste is: die verhalen en dus ook die God, die ze heeft geïnspireerd ons bestaand te aanvaarden. Dat kost me niet zoveel moeite. Er is maar een kleine stap tussen helemaal niets weten en aanvaarden 'dat er iets is'.

- 'Ja, maar dat is geen geloof!'

- 'Nee, laat me nou even, Tom. Ik aanvaard dus "dat er iets is"; maar dan vraagt dat geloof dat mij intrigeert om die God te *vertrouwen*, op de wijze van al die voorbeelden die daarover in de bijbel staan. Soms met tegenzin, zoals bij de profeten, soms na lang gejammer en gedoe, zoals bij Hanna, de moeder van Samuel, soms na gelezen te hebben wat er allemaal staat, zoals die diplomaat uit Ethiopië uit het boek Handelingen. Ik moet dus opnieuw kiezen en ik besluit ... om die stap te nemen....Geloof is niet alleen een gave, zoals ik op catechisatie leerde, het is ook een besluit. Leentje zweeg.

Tom keek haar vorsend aan.

- 'Ik hoor je' zei hij' ik hoor je heel goed. Maar wat gebeurt er dan met je? Gebeurt er iets?'

Leentje keek de kring rond maar zei niets. Jaap en Linda keken haar gespannen aan. Johan keek naar Tom en Martin keek naar Maria.

- 'Maria?'

-‘Er is een programma op de televisie over kinderen die op zoek gaan naar hun ouders, die zij om de een of andere reden kwijt waren geraakt: oorlog, scheiding, adoptie, noem maar op. In veel gevallen verandert het vinden van hun ouders hun leven. In vele gevallen maar niet altijd.’

-‘Leentje heeft zoeven in alle eenvoud het proces van mijn leven beschreven’ zei Martin. ‘Ik heb diezelfde weg gevolgd en diezelfde stap genomen. Maar Tom’s vraag blijft staan. Gebeurt er dan iets? Het antwoord is: natuurlijk gebeurt er iets. Je kunt zo’n proces niet doormaken zonder dat er iets gebeurt. Maar wat dan? bedoelt Tom te vragen.’

-‘Juist! -

Ik denk dat je dat alleen maar voor jezelf aan kunt geven. Een ding staat vast: een mens moet zelf kiezen aan welke partij hij mee wil doen. Er is geen alternatief voor een persoonlijke keuze. Wat mij betreft staat iets heel banaals voorop: ik heb geen goddelijke stemmen gehoord, geen engelen gezien, geen wonderen beleefd. Maar ik heb wel degelijk *God ervaren* zoals dat in mystieke geschriften heet. Anders had ik mijn keuze ook niet kunnen maken. God ervaren was voor mij niet hetzelfde als gebedsverhooring. Mijn gebeden zijn nooit direct verhoord. Zo bid ik ook niet. Ik beschouw God niet als de kruidenier die ook thuis bezorgt. Wat dan? Een paar dingen: Ik heb een grote onrust bij onrecht gekregen, ik heb vaak een diepe rust gevonden in meditatie over de betekenis van bepaalde stukken in Tenach en ook in het Nieuwe Testament. Ik heb er een flinke portie levensdiscipline aan overgehouden. Ik heb mij laten verzoenen met mensen die ik wantrouwde en haatte. Voor veel van mijn vrienden, die een andere keuze hebben gemaakt is dat allemaal nogal schimmig, maar voor mij is het heel reëel.’

-‘En ik ben er hartstikke naïef door geworden’ Peter keek vertederd naar Leentje. ‘Ik heb Leentje zien worstelen en bij ons thuis zien komen en dat zou ik niet graag aan de wetenschap toeschrijven.’

-‘En dus’.. -Tom klonk ontmoedigd--‘en dus praten we over een persoonlijke God en dus ook meteen maar over de Boze als Persoon en zijn we weer terug in de Middeleeuwen met duivels en trollen en weet ik niet wat allemaal.’

-‘Nee’ zei Jaap een beetje korzelig, ‘zo zijn we weer terug bij ons gesprek over de verhouding tussen wat persoonlijk is en wat zich niet laat vangen in dat soort beelden. Leentje en Martin betogen dat het geloof in God en voor mijn part in de Boze heel persoonlijk is, maar dat het *hun* keuze is. Ik blijf maar over *beelden* spreken omdat we ons al eerder goed realiseerden dat over deze dingen alleen in beelden gesproken kan worden.

Laat mij ook even persoonlijk worden. Ik handel in abstracta met mijn studenten. In de organisatiekunde bestaat een goed deel van het vak uit het abstraheren van dagelijkse ervaringen. We proberen met statistieken, met tekeningen, met theorema’s en noem maar op de werkelijkheid inzichtelijk te maken. Het kwaad dus ook! We laten zien waar dingen fout gaan en waarom en welke factoren je niet in de hand hebt.

Ze worden binnen geleid in de wereld van feiten, maar ook van machten, van wat tot de persoonlijke levensfeer behoort en wat maatschappelijke processen zijn. Hoe ze persoonlijke corruptie kunnen vermijden maar hoe ze moeten leren leven met maatschappelijke corruptie. En hoe ze overall op hun weg moeten kiezen: opportunist of klokkenluider? De zaak eerst, of de mens eerst? En dat alles in nogal abstracte vormen. Maar het wordt mijn studenten pas echt duidelijk als ik ze praktijkvoorbeelden geef of nog beter als ze op stage die theorieën kunnen toetsen.’

- ‘Dat geldt in de politiek ook. Ik begrijp pas waar partijprogramma’s over gaan als ik er verhalen over mensen bij zie’ zei Linda. ‘Politiek is voor mij schone woorden tot het actie wordt. En de af-

stand tussen uitspraken en uitvoering zijn zo groot dat ik het liefst afga op wat ik van partijen merk. Jaap bleek Tom aankijken: 'Je moet voor jezelf een communicatief onderscheid maken tussen wat je als abstracta wilt behandelen, als theorie, hypothese, onbekende werkelijkheden en wat je wilt behandelen aan de hand van concrete gepersonaliseerde voorbeelden. Als Het Kwaad ook maar iets voorstelt, als het bestaat, dan heeft het ook menselijke trekken. Als Het kwaad bestaat, bestaat De Boze ook. Zelfs als je aanneemt dat Het Kwaad alleen in de menselijke genen huist, dat er geen Tegenover van de mens bestaat, dat het allemaal tussen onze oren zit, *maar je wilt het confronteren* dan is er niets tegen om dat kwalijke stukje zelf De Boze te noemen. Zoals een alcoholist pas aan genezing kan beginnen als hij Het Alcoholisme heeft vertaald naar zijn eigen persoon: Ik ben een alcoholist.'

- 'Je bedoelt dat het er niet zoveel toe doet of je nu bidt om de verlossing van Het Kwaad of De Boze?'

- 'Precies. Ik denk dat het een kwestie van benoemen is en bij welke uitdrukkingsvorm of benaderingswijze je, je het best thuis voelt.'

Tom bleef mopperen. Hij kon zich niet aan de gedachte onttrekken dat de gevolgen van een personificatie van Het Kwaad verregaande gevolgen moest hebben voor de manier waarop mensen denken.

Jaap probeerde het nog eens.

- 'herinner je, je die eindeloze discussies nog over de hel?' vroeg hij.

- 'Ik leerde thuis dat de hel wel degelijk bestond. Het was een plaats waar je na je dood heenging als je een slecht mens was geweest of - zoals bij ons thuis werd geloofd - als je niet Jezus als je persoonlijke verlosser had aanvaard. Op catechisatie werd er al een beetje milder over gesproken. De hel was het Niets of zo, waar mensen niet voor het eeuwige leven werden ondergebracht na hun opwekking uit de doden, maar waar ze eenvoudig verdwenen omdat ze *verloren* waren. Vervolgens namen we de volgende stap: de hel bestaat niet! Het was een stukje boeman geloof of, als je het heel mooi wilde zeggen: een *counterimage* - pardon Martin - een tegenbeeld ontworpen om de diepte van God's liefde onder woorden te kunnen brengen. En toen kwamen de existentialisten en zeiden: de hel bestaat wel degelijk, maar hij is er hier en nu. De hel dat zijn de anderen, of de hel dat is waar mensen leven die geen uitweg zien en geen kansen hebben.

Bestaat de hel nu of niet?'

- 'De hel bestaat niet' zei Tom. Hij keek Jaap uitdagend aan.

- 'De hel bestaat wel', Martin legde een hand op Tom's arm. 'Ik ben er geweest. En de duivel bestaat ook. Ik heb hem gezien'.

Tom keek ongelukkig. 'Zo wil ik eigenlijk niet discussiëren' zei hij.

- 'Je bedoelt dat je mijn ervaring wel respecteert, maar dat je er met je verstand niets mee kunt?'

- 'Ik heb je te hoog om een beetje intellectuele ruzie te gaan maken over een ervaring die de mijne ver te boven gaat.'

- 'Maar daar gaat het ons toch de hele tijd om? We proberen al maanden woorden te vinden en begrip op te brengen over wat ons begrip verre te boven gaat. Daarbij ontkomen er niet aan om beelden te gebruiken. *En hoe ingrijpender onze ervaring is hoe persoonlijker die beelden worden.* Als we zoiets meemaken als een godservaring dan hebben we niet genoeg aan godsdienstwetenschappelijke verwijzingen maar dan spreken we over *Vader*, als we het over geestelijk voedsel hebben dan spreken we over *brood*, en als het over het Kwaad gaat, noemen we dat *de Boze*. Dat is allemaal beeldtaal, maar die is dan ook nodig om ervaring te verwerken en aan anderen door te

geven. Dat is pas waarheid: dat we iets hebben kunnen verwerken, dat het betrouwbaar is geworden en dat wij het kunnen doorgeven.

-‘We praten langs elkaar heen! Ik ontken de waarheid van zo’n beeldtaal niet, maar als de wetenschap ons leert dat wat wij in beeldtaal *Vader* of *de Boze* noemen eigenlijk woorden zijn die staan voor *behoefte* of *projectie*, dan staat die beeldtaal ons toch in de weg om er iets aan te doen? Een dokter mag toch een ziekte niet aan de Boze toeschrijven? Dat is toch charlatanerie?’

-‘Een dokter mag zijn talen niet verwarren. Maar pas op: je zou de dokters de kost moeten geven die gefrustreerd zijn geraakt omdat zij niet verder kunnen komen dan *symptombestrijding*. Iedere keer dat de medische wetenschap spreekt over *ziekte* hanteert zij een abstract beeld van wat in en ander taalveld *de Boze* is, die bestreden moet worden (vijandstaal) niet ongeneselijk mag worden geacht (geloofstaal) en die zo mogelijk met medewerking van de patiënt moet worden aangepakt (communiteitstaal).

Leentje hief haar hand op.

‘Wacht even’, zei ze, ‘Ik werk met een vrouw, die psychisch zwaar gestoord is. De artsen bestrijden haar psychosen met medicijnen omdat ze hebben ontdekt dat er van allerlei mis is met haar neurologisch fysieke toestand. Het Kwaad is bij haar onderdeel van haar verziekte persoonlijkheid. Wat moet ik nu met die beelden van Vader en Satan?’

Maria stond in de hoek van de kamer.

‘Een patiënt is een mens’ zei ze, ‘geen ziektegeval. Als ik zo ziek was als die vrouw waar jij over spreekt, zou ik als een gek op zoek gaan naar iemand die mij niet als een patiënt ziet maar gewoon als mevrouw zus of zo. Naar een zus of een broer, of liever nog naar een vader of een moeder. En die zou ik vragen of zij of hij mij kan verlossen van die duivels in mij, of van dat gevoel van bezetenheid.’

-‘Je hebt gelijk’ zei Leentje. ‘Ik moet mij iedere dag weer realiseren dat ik geen patiënten heb maar medemensen of naasten of hoe je dat ook wilt noemen..’

Peter keek haar voor zijn doen ongemeen ernstig aan en zei: ‘Jij meer dan iemand anders die ik ken hebt altijd gezocht naar hulp om niet in de verleiding te vervallen patiënten als geval te zien en hoe vaak heb ik je niet horen schelden op krachten die proberen dat juist wel te doen.’

-‘Je bedoelt dat ik de vleesgeworden zesde bede ben?’

-‘Amen’.

-‘Lummel!’

Tom tikte op tafel: ‘Zo is het wel weer genoeg, tortelduiven!’ Ik probeer het nog een keer: Martin zegt: de duivel bestaat, ik heb hem gezien. O.K. Dat is beeldtaal maar we verstaan hem allemaal. Leentje geeft toe dat we allemaal aan verleiding blootstaan om van mensen gevallen te maken en dat we verlossing nodig hebben van machten die andere mensen ontmenselijken. Ook beeldtaal, maar ook verstaanbaar.

Maar waarom moet ik daarmee naar jullie god? Om maar eens met een beroemd citaat te komen: die hypothese heb ik daarbij toch niet nodig? ‘

-‘Er zijn bij ons twee soorten patiënten - sorry Maria, maar toch even over patiënten - , mensen die om hulp vragen en mensen die dat niet willen of niet kunnen. Bij zieken of hulpbehoevende mensen weten we dat iedereen hulp nodig heeft. Wie er niet om vraagt leer je om zoveel vertrouwen te krijgen dat ze ze leren om erom te vragen. Als dat lukt verliezen ze hun waardigheid niet, maar vinden die juist.

Waar wij het over hebben is gezonde mensen, nou ja, vooruit...gezonde mensen. Daarvan ken ik ook twee soorten: ik vraag altijd om hulp, Peter nooit..'

- 'Ho, ho' zei Peter.

- 'Nee, even geen grappen, schat. Peter is er zo een, die altijd hulp komt brengen. Hij zal er nooit om vragen, ook niet als hij het nodig heeft en dan bedoel ik *echte hulp*, ik heb het niet over een handje helpen. Mij hoeft ie niet te vragen want ik ken hem.

Maar ik vraag wel.'

- 'En waarom doe je dat?' vroeg Maria met een glimlach.

- 'O Maria, jij snapt het al voor ik wat kan zeggen!. Ik vraag het niet zozeer om wat ik vraag te krijgen maar om contact te maken. Ik heb geleerd dat wie hulp nodig heeft die gemakkelijker accepteert van iemand die erom vraagt dan van iemand die het aanbiedt.'

- 'Ieder mens heeft hulp nodig. Beter nog: ieder mens heeft anderen nodig, want ieder mens wordt bedreigd door vele soorten van kwaad. Verleidingen binnen en bedreigingen buiten.

Daarom vragen is geen schande. Hulp bieden is ook hulp vragen, denk ik.

- 'Wijze Maria!'

Martin lachte naar Tom. 'Van Maria mag je het ook zonder die hypothese van God doen, als je maar begrijpt dat we het over hetzelfde hebben. De befaamde Duitse theoloog Sietrich Bonhoeffer schreef vlak voor zijn executie in 1944 dat in een grondig geseclariseerde wereld de laatst overgebleven gelovigen niet veel anders rest dan *Beten und Gerechtes tun*. Veel gelovige mensen vonden dat wel heel karig, maar het is niets anders dan het grote gebod uit de Thora: God liefhebben en je naaste. Elke mysticus zal je leren dat het liefhebben van je naaste - Gerechtes tun - een andere manier is van God liefhebben. Ubi caritas, ibi Deus.

- 'Je kan jullie ook nooit ontsnappen, he' zei Tom zuchtend.

- 'Nee, maar Je hoeft ook niks. In veel godsdienst - joods en christelijk niet uitgesloten - moet je van alles: je moet geloven, je moet accepteren, je moet doen zoals wij. Ik heb het als een grote bevrijding ervaren dat wij zoals we hier bij elkaar zitten, dat niet volgt uit onze gesprekken. En ik lees Tenach en het Nieuwe Testament is als een voortdurende worsteling tussen de "moeters" en de "mogers". Natuurlijk die boeken staan ook vol met geboden en zelfs bedreigingen, maar toen ik me erin verdiepte bleken al die geboden eigenlijk beloften te zijn. En waar het allemaal wel erg "moeterig" werd staan profeten op om het belofte-karakter van die geboden te herstellen.'

- 'En als het nu eens iets heel anders zou betekenen?' Johan keek aarzelend de kring rond.

- 'Hoe bedoel je?' vroeg Linda.

- 'Ik denk dat een gesprek over het Kwaad en de Boze heel belangrijk kan zijn, maar ik denk dat het in het Onzevader om iets anders gaat, of eigenlijk weet ik het wel zeker.'

- 'Heb je ons voor niets laten praten? Vroeg Leentje, een beetje scherp.

- 'Nee, want jullie hadden echte vragen en ik denk niet dat je die overboord moet gooien. En het zou me niet verbazen als Maria wist waar ik het over heb.'

- 'Het gaat niet over het Kwaad in het algemeen,' zei Maria. 'Dat is een veel te oeverloos en onoplosbaar vraagstuk om in het meest centrale gebed van het Nieuwe Testament te staan.'

'Wat zei ik jullie?' Johan lachte. 'Maar ik kan me niet voorstellen dat Martin het ook niet heeft gezien.'

- 'De parallellie!' Martin glimlachte. 'Natuurlijk, dat had ik moeten zien, maar ik keek er over heen.'

- 'Zou iemand kunnen vertellen waar dit over gaat?' vroeg Jaap.

-‘Zelfs ik begin het te begrijpen’ Tom schoot ook in de lach. ‘Dan mag jij het vertellen, zei Martin.

-‘In het joodse denken wordt groot belang gehecht aan de stijlform van de parallellie. Het Onzevader bestaat uit twee maal drie beden: de Naam, de Wil en het Rijk aan de ene kant, het brood de vergeving en de verlossing van de verleiding van het kwaad.’

-‘Juist’ zei Maria, die laatste bede gaat niet over de Boze in het algemeen, maar over de Grote Verzoeking. De Grote Verzoeking die kennen we uit het Evangelie is wanneer Jezus in de woestijn wordt verzocht door de Boze die hem wil afbrengen van zijn laatste taak: te worden tot de Lijdende Knecht des Heren. En bij de gevangenneming in Gethsemane wordt die verzoeking nog eens uitvergroot. Jezus vraagt zijn leerlingen niet in slaap te vallen maar om te bidden dat zij niet aan de grote verzoeking ten prooi zullen vallen. Maar, en dat detail is er natuurlijk niet voor niets: ze vallen wel in slaap en Jezus moet alleen die laatste stap gaan van zijn solidariteit met zijn volk: hij moet God vertrouwen niet alleen in het leven, maar ook in de dood.’

E-mails bij hoofdstuk XIV - ONZE VADER

*Van: Johan
Aan: Martin
allen*

Onze laatste poging om te begrijpen wat mensen bedoelen als ze bidden...maar verlos ons van De Boze, laat me niet los.

Het kwaad of De Boze, neutrum of persoon, maakt dat wat uit? Het Kwaad is in alle eeuwen anders geformuleerd, of misschien moet ik zeggen gepercipieerd: als ongehoorzaamheid aan God, zoals bij Augustinus en de meeste kerkvaders; als gevolg van de erfzonde (Origenes e.a.); als het falen van de Wil (Kant), als het besef dat er geen zin bestaat (de Sade), als de ongetemde natuur (Roussau); als deel van onze eigen natuur (Sartre) enzovoortse verders! Blijkbaar is er geen (altijd geldig) antwoord. Of beter: het kwaad heeft altijd weer andere kleren aan. Zoals TS Elliot zei: de Satan kleedt zich naar de laatste mode.

We eindigden vorige week met de constatering dat een gebed tegen de Boze of tegen het Kwaad eigenlijk alleen maar een communicatief onderscheid maakt. Maar is dat waar? Ik wilde er van de week niet over door gaan, en misschien is het pastoraal ook wel zo, maar begripsmatig is het toch iets geheel anders?

Neem het verschil tussen Rousseau en Kant. Beiden zien de vrijheid als het hoogste goed, maar Rousseau denkt dat die vrijheid gewild wordt, terwijl Kant denkt dat de vrijheid moet. Stel dat beiden nog gebeden zouden hebben, dan zou Rousseau bidden om een sterke wil, Kant om een sterker geweten.

Is dat niet de verwarring ten top?

Johan

*Van: Martin
Aan: Johan
Cc: Allen*

Nee, dat denk ik niet. Waarom niet in het meervoud gedacht? In het Onzevader wordt gebeden om bevrijding uit De Grote Verzoeking en alles wat die vrijheid onweerstaanbaar onder druk zet. De Grote Verzoeking is, ontdekten we, dat we de bedoeling van ons leven missen.

Ik heb er nog eens naar gezocht in de bijbelse verhalen.

De eerste keer dat het werkwoord אָבַח voorkomt (verzoeken, beproeven, op de proef stellen) is in de onvergetelijke oermythe waarin Abraham het gebod krijgt om zijn eerstgeboren zoon te offeren. De lezer weet al door zijn voorkennis van wat er nog komt, dat Abraham dat niet hoeft te doen omdat God zelf voor een ander offer zorgt, maar dat weet Abraham nog niet. Die wordt op de proef gesteld om te zien of hij werkelijk op God vertrouwt.

Moderne mensen vinden dat wreed van God (of van de verhalenverteller) omdat ze 'beproeven' negatief beoordelen. Als je echter 'beproeven' als een voortdurende gebeurtenis in het menselijk bestaan ziet dan is de beproeving die van God komt eerder training, voorbereiding op het leven.

*Mijn volk is tot het uiterste beproefd en de besten onder ons (de rechtvaardigen uit het Oude Testament) waren dankbaar dat God hen had voorbereid op wat het leven in petto heft. Je weet hoe veel er over dat verhaal van Abraham is geschreven. En geen wonder. Als je de Rab-
bijnen consulteert dan zul je zien dat het verhaal een bron is van eindeloze bespiegeling. Het belangrijkste is dit: Geloof is zo'n serieuze zaak dat het alleen maar kan blijken als het aller-
dierbaarste op het spel staat. In het offerverhaal gaat het niet alleen om Abrham's enigste zoon, het gaat om de zoon die God hem heeft beloofd. De verzoeking is om God aan Zijn woord te houden zelfs als God het schijnt te breken.*

Abraham ' bestaat' dank zij Gods belofte, dat is zijn identiteit en zijn bestaansgrond. De verzoeking is om die bestaansgrond op te geven. Dat God het onderwerp van die verzoeking is, doet m.i. niet zoveel ter zake. Het verhoogt het drama van het verhaal; ik verbind er geen conclusies aan. Als het volk uit Egypte is verlost en in de woestijn leeft worden er tal van verhalen verteld waarin het volk God 'op de proef stelt' en waarin God het volk ' op de proef stelt'. De verzoeking gaat van beiden uit: houdt het Verbond dat God en Israel gesloten hebben? De verzoeking verkent de grenzen van het Verbond. Het is of de partners nog aan elkaar moeten wennen. Is het wel serieus bedoeld? Wil God de redding van zijn volk wel? Wil het volk deze God wel? Bedenk dat het allemaal verhalen achteraf zijn: de auteurs bedoelen ongetwijfeld om juist door deze stijlvorm te zeggen dat het Verbond tussen God en zijn een beproefd verbond is. Leid ons niet in verzoeking betekent dan: laat ons niet twifelen aan de grond van ons bestaan: het Verbond met U. Verlos ons van de Boze kan daarbij alleen maar betekenen: verlos ons van ons eigen boze innerlijk dat altijd weer aan twijfelt aan het Verbond.

Het valt me op dat in alle boeken van Tenach (het Oude Testament) het feit dat God de mensen op de proef stelt doodnormaal wordt gevonden. Op school zou ik gezegd hebben: het gaat om een proefwerk niet om een eindexamen. Je wordt er niet om afgewezen maar mee scherp gehouden.

Die verteltrant waarin de op de proef steller als de duivel wordt voorgesteld is jonger. Denk maar aan het verhaal van Job. Daar is de duivel degene die twijfelt aan het geloof van Job, God niet! En Job evenmin. Die begrijpt weliswaar niet wat hem overkomt, maar hij zegt zijn vertrouwen niet op. Zijn vertrouwen - lees: geloof - is geen consumentengeloof. Het is zijn bestaansgrond. Hij kan er niet aan twifelen als hij zijn eigen bestaan niet in twijfel trekt.

Dat is voor moderne mensen bijna niet te vatten, dwz voor moderne westerse mensen. In andere culturen is dat helemaal niet zo onbegrijpelijk.

Martin.

Van: Linda

Aan: Martin en Johan

Cc: allemaal.

Beste Johan en Martin, Ik las jullie e-mail correspondentie mee. Ik begrijp wel wat er staat maar ik begrijp het toch niet goed. Ik bedoel: het is net of jullie op een andere verdieping van de werkelijkheid met elkaar spreken. Het is mijn taal niet, ben ik bang.

Is dat erg?

Linda

Van: Tom

Aan: Linda

Cc: Martin, Johan en de rest.

Lieve L. Dit zul je niet verwachten van mij, maar ik kom je op een rare manier te hulp. Allereerst dit: nu weet je wat ik doormak met die man van mij! Die spreekt ook vaak 'de taal van een andere verdieping'. Mooi beeld, dat. Ik heb ook vaak tegen Johan gezegd dat ik er geen flikker van begreep wat hij zei. Maar eigenlijk is het iets anders.

Het is mijn primaire taal niet. Het lijkt vaak meer op poezie of op teksten uit een andere cultuur - uit Indiase boeken bijvoorbeeld - waarvan ik ook weet dat ik een trap op moet of afmoet om het te begrijpen, maar die daarom niet minder wezenlijk zijn.

Nieuwe talen leren dus.

Weet je nog dat jij op een van eerste avonden over je zusje sprak en hoe die een sprookje kon leven toen ze klein was? Dat vond ik toen ontroerend, maar ook van een andere verdieping, om nog maar even in dat beeld te blijven.

Toch kon ik er pas met Jaap en jou over praten toen ik die trap had genomen.

Dat is wat ik met Johan ook ervaar - en nu met die teksten die Martin en hij met elkaar uitwisselen ook weer. Maar ik heb ook geleerd om die andere verdieping op te zoeken. Zelfs als we het zouden willen, zijn we toch niet eentalig?

Johan.

HET VERTROUWEN

- 'Ze willen nog niet eens dat je een huisdier meebrengt,' mopperde zijn vader, 'geen hond, zelfs geen kat. Alleen vissen mogen er hier in. Vissen zeg, nou ja.....'
- 'Wilde je dan een hond of een kat hebben?' vroeg Johan verbaasd.
- 'Daar gaat het niet om. Het mag hier niet eens. Daar gaat het om. Ze willen dat je zo snel mogelijk vereenzaamt en dan crepeert. Kan er een ander op je kamer...' Zijn vader keek het raam uit met de getergde blik als van een geplaagd dier. Zelfs zijn rug verried wantrouwen. Het was een grauwe dag en zijn vader paste er naadloos in, dacht Johan..

Iedere Vrijdagmiddag fietst Johan naar de buitenwijk van de stad, naar de bejaardenflat waar zijn vader sinds de dood van zijn moeder woont. Woont is een groot woord. Waar hij is opgeslagen, is beter.

Huize Henriette is genoemd naar een rijke, eenzame vrouw die ooit haar aanzienlijke kapitaal had vermaakt aan een Stichting om ouden van dagen een redelijk onbezorgd, redelijk verzorgd leven te geven. Ooit was Huize Henriette gevestigd in een statig pand midden in de stad, maar verleid door een aantrekkelijk bod op de oorspronkelijke grond en de opvatting dat oudere mensen liever in de rust van een buitenwijk zouden willen wonen dan midden in de stadse herrie, had het bestuur besloten het oude huis te verkopen en ergens anders een nieuw gebouw neer te zetten. Henriette is dus verplaatst naar een nieuwe wijk, ver van de originele locatie. Op de oude plek staat nu een groot flatgebouw aan het Henrietteplein..

De economische toestand van de stichting is er onmiskenbaar op vooruit gegaan, de locatie bleek een catastrofe. De tuin van het crematorium, zei zijn vader.

Iedere keer dat hij in de buurt van het rusthuis komt voelt Johan zijn hart in zijn schoenen zakken: hier oud worden! Waarom worden mensen weggehaald uit het leven van de stad? Waarom zou je ze onderbrengen in een wijk die geen karakter vertoont?

Overal straten met keurige drielaags appartementen, gebouwd zonder fantasie en van een gaapverwekkende saaiheid. Allemaal volstrekt identiek: een groot zitkamerraam met twee kleinere ramen er naast: de slaapkamer en de tweede slaapkamer voor het ene kind of later de logeerkamer voor diezelfde kinderen als ze tenminste ooit komen logeren... De architectuur is monotoon en brengt iedere creativiteit bij de inrichting terug tot het kiezen van het patroontje in de overal afhangende vitrage.. Op de begane grond staat in iedere woonkamer de TV schuin voor het raam en blijven na het invallen van het donker de gordijnen naar goed Hollandse gewoonte open, zodat het is of de bewoners 's avonds allemaal op de bank naar buiten zitten te staren.. De voorbijganger wordt bespied door tientallen paren ogen, die wel zijn richting uitkijken maar hem niet zien. Blinde observatie. Voor ieder huis is een voortuintje van vijf meter breed en twee meter diep uitgespaard, ooit door een kostenbewuste tuinman allemaal van dezelfde struiken voorzien. Bloemen staan er niet of nauwelijks, alleen in het voorjaar komen de krokussen en de

sneeuwkllokjes van het vorige jaar met grote trouw herinneren aan betere tijden toen voorjaar nog betekenis had: een kleine vrolijke noot in een saai bestaan: zoiets als de kleinkinderen die op bezoek komen bij opa en oma.

De straten staan vol keurig geparkeerde auto's: middenklassers van de kleinere soort.

Om 10 uur 's avonds laat zo'n tien procent van de bewoners hun hond uit. *Behoeft*e in de goot staat aan het begin van iedere straat op een speciale identieke tegel in het trottoir. Niet op de stoep! Zo'n buurt.

Huize Henriette onderscheidt zich eigenlijk in vrijwel niets van haar omgeving. Dezelfde brede ramen en de zelfde kleine raampjes. Alleen hier geen twee, maar een. Een beschaafde naamvermelding boven de dubbele voordeur. Daar is over nagedacht. De *oudere mens* moet deel uitmaken van het leven in de buurt. Alleen een bredere ingang kondigt aan dat hier een ander soort woning worden betreden. Aan de achterkant is nog zo'n brede deur. Er worden 's avonds laat in voorkomende gevallen zieke of overleden bewoners onopvallend weggebracht.

In de voorhal staan rollators als winkelwagentjes in elkaar gepast.

De bewoners leven in hun eigen republiek. Er is leiding en een parlement. Er wordt vergaderd over het eten, over de verzorging, over evenementen. Zoals overal zijn er tevreden bewoners en mensen die Huize Henriette een gevangenis vinden.

Zoals Johans vader.

Johan Vriends Sr was vijf en veertig toen Johan geboren werd. Hij was toen voor de tweede keer getrouwd met een zuster van zijn vroeg overleden eerste vrouw. Dat huwelijk was kinderloos gebleven.

Zijn leven lang is hij aan dezelfde school verboden geweest. Hij kwam er als kwekeling, werd er onderwijzer en op den duur als het ware vanzelf hoofd: een strenge humorloze man, die het als zijn eerste taak zag om leerlingen af te houden van kattenkwaad en erger. Een strikte moraal, discipline, regelmaat, waarschuwingen tegen bekoring, dat waren de vaste bakens in de zee, die de school met haar onbetrouwbare golven omgaf. In het gezin bewaakte hij zeden en gewoonten en in de katholieke parochie, waar zij toe behoorden, was hij de niet geliefde maar wel gewaardeerde kerkmeester. Al zijn vrije tijd ging op in kerkelijk werk: de pastoor zou nooit vergeefs een beroep op hem doen en zoals gebruikelijk in kerkelijke organisaties werd zijn bereidwilligheid ten volle benut. Johan's moeder was op haar zesendertigste met hem getrouwd, niet uit liefde, maar in de hoop op een kind van haarzelf. Toen Johan werd geboren was haar leven vervuld. Ze zorgde voor haar man zoals ze voor de twee goudvissen in het aquarium zorgde: alles werd op tijd schoon gehouden en gevoerd. Johan kon zich uit zijn jeugd vooral herinneren dat zijn moeder er altijd was: hij moest zich inspannen om de rol van zijn vader nog terug te vinden: op de kiekjes uit die vroege jaren kwam zijn vader niet voor: Hij maakte ze en stond er dus zelf niet op. De fotoalbums van zijn jeugd waren die van hem en zijn moeder. Alleen op de eerste bladzijde van het eerste album was de trouwfoto van zijn ouders opgeplakt. Geen van beiden lachten. Het was zijn moeder die hem leerde muziek maken, gedichten met hem las en lange wandelingen met hem maakte als zijn vader in de parochiekerk bezig was.

Tegen Tom had hij eens gezegd: als je de vader uit mijn jeugd moet typeren dan was het een man zonder vertrouwen. Hij vertrouwdde zijn vrouw niet met geld, zijn zoon niet met zijn vrije tijd, zijn leerlingen niet met hun huiswerk, de kerk niet omdat ze alles maar gedoogde, de politiek niet omdat het geen ruggengraat had.

Na de dood van zijn moeder was het allemaal nog erger geworden: het laatste geluidsscherf tegen het wantrouwen was geslecht.

De vrijdagse bezoeken waren voor Johan een kwelling. Steevast werd hij begroet met: 'Je blijft zeker maar even...?' of: 'Ik vraag maar niet eens of je blijft eten. Je moet natuurlijk weer naar die vent terug'. Die vent was Tom, die door zijn vader nooit was geaccepteerd: *die vent die een homo van je gemaakt heeft*. Zijn vader had Tom nooit willen ontmoeten en had zijn vrouw verboden ooit een voet te zetten in het huis van haar gedegenereerde zoon, het enige verbod dat zijn moeder overigens prompt naast zich had neergelegd.

Na haar dood was het alleen maar killer geworden rond zijn vader. Hij had zich opgesloten in de kelder van zijn wantrouwen en kwam er alleen uit om naar de kerk te gaan. Niet dat die kerkgang hem hielp. Zijn wantrouwen werd er alleen maar weer groter.

Des te opmerkelijker was het om bij hem in het huis *de Heilige Theresa* te ontmoeten. De Heilige Theresa - die bijnaam had Tom haar gegeven - was een van de bewoonsters van Huize Henriette en een oude kennis van zijn ouders. Het was een kleine stevige vrouw, weduwe zolang Johan zich kon herinneren, maar altijd opgewekt en een verademing in het leven van haar huisgenoten. Tante Tes, zoals iedereen haar kende, had geen kinderen maar beschouwde iedereen die ook maar in de verte met Huize Henriette van doen had als haar familie. Haar dag was meer dan gevuld door een ingenieus netwerk van allerhande werkjes die zij voor de andere bewoners deed. Boodschappen, kinderen opbellen die hun ouders verwaarloosden, zorgen dat wat de bewonersraad had besloten ook werkelijk gebeurde, zieken moed inspreken, waken bij wie de achteruitgang van het huis fataal was genaderd. Tes had geen angst voor de dood, geen ruzie met de directrice en was de ziel van Huize Henriette.

Zij bekommerde zich ook om Johans vader. Zijn eeuwige gezeur raakte haar blijkbaar niet en een paar keer in de week ging ze 's morgens, een rol biscuitjes onder haar arm, bij hem koffie drinken. 'Je moest eens weten hoe hij daarnaar uitkijkt', hij vindt het bijna net zo leuk als wanneer jij bij hem langskomt.'

'Maar dat vindt hij helemaal niet leuk! Hij kankert alleen maar'.

- 'Ach' zuchtte Tes, 'hij mist je moeder'.

- 'Toen moeder nog leefde, kankerde hij op haar.'

- 'Je vader heeft een grote makke, hij heeft nooit op iemand durven vertrouwen' zei Tes, dat is hem niet geleerd en toen hij ouder werd durfde hij niet meer te veranderen. Je moet je moeder wel heel dankbaar zijn, Johan, dat ze je dat geleerd heeft'.

- 'Wat geleerd heeft?'

- 'Vertrouwen.'

Kun je vertrouwen leren? Volgens Tes wel. Voor de een is het misschien moeilijker dan voor de ander, maar niemand hoeft te verkommeren in zijn eigen somberheid. En waar mensen krachten te kort kwamen, stonden Maria en alle Heiligen klaar om te helpen. Het ging erom dat mensen *besloten* om vertrouwen te hebben en zich daarin te oefenen. 'Als je kunt leren fietsen, kun je ook leren vertrouwen' zei Tes met een vanzelfsprekende beslistheid. En het leek inderdaad dat Johans vader zijn wereldomvattend wantrouwen verloor als Tes in de buurt was.

Johan had het er vaak met Tom over gesproken. Is er zoiets als een beslissing om uit te gaan van vertrouwen in de omgang met andere mensen? Of is het een genetische kwestie? Of misschien zelfs een gave? Tom, die zelf niet overliep van vertrouwen in zijn medemensen meende

desalniettemin dat Johan de toestand van zijn vader te negatief inschatte. Dat iemand in het geheel niet in staat zou zijn om vertrouwen te tonen kon hij niet geloven; ook al is voor de een wel moeilijker dan voor de ander. Daar had Tes gelijk in. Maar voor degene van wie het vertrouwen ooit misbruikt is kan het heel moeilijk zijn om het sluipende wantrouwen in toom te houden.

- 'Jij hebt veel meer vertrouwen in mensen dan ik,' zei Tom, 'en dat is weldadig. Ik ben daar vaak jaloers op. Maar het heeft ook weer invloed op mij. Ik leer het als het ware een beetje van jou. Daarom denk ik dat Tes gelijk heeft en je blijkaar vertrouwen kunt oefenen.'

- 'Maar mijn vader heeft dat nooit gedaan. Hij heeft het van mijn moeder ook niet opgestoken'

- 'Daarom heb ik ook altijd medelijden met hem gehad, meer dan dat ik me door hem gekwetst voelde. Wantrouwige mensen zijn zielig.

- 'Ja of dom!'

- 'Dat zeg je omdat je nog kwaad op hem bent om de manier waarop hij je moeder behandelde. Maar ze hield wel van hem. Ze verdedigde hem altijd tegenover jou. En dat meende ze ook. Ik denk niet dat ze ooit verliefd op hem geweest is of dat ze uit liefde met hem getrouwd is, maar ze was hem dankbaar dat hij haar jou had gegeven en ze was aan hem gehecht geraakt. En dat is toch ook liefde? Weten wij veel hoe diep liefde kan gaan en waartoe die in staat is? Zolang je moeder leefde was je vader omgeven door vertrouwen en kon hij ook nog functioneren. Dat is eerst maar eens een groot compliment voor je moeder. Toch?

- 'Mijn moeder' zei Johan 'was een vertrouwensexpert'.

Ze zaten in de Opkamer van Maria voor hun laatste bijeenkomst. Linda had een briefje rondgestuurd met een herinnering aan hun oorspronkelijke afspraak. Hallo, jullie weten het toch nog wel? We zouden met elkaar een oude tekst doornemen om het zicht op de verhouding tot onze tradities te verifiëren. Dat hebben we gedaan. Als jullie willen doorgaan moeten we een nieuwe afspraak maken. Ik stel voor dat we voorlopig afspreken onze gesprekken over het Onzevader af te ronden en te kijken of er iets te evalueren valt. Daarna zien we wel verder.

Zo zaten ze bij elkaar. Peter had extra wijn meegebracht: 'Een paar flessen tegen de melancholie' riep hij. 'Jongens, wat zullen we die kletsavondjes missen'.

'Ik zal zelfs jou missen', lachte Tom. 'En Leentje nog meer'.

"Dank je Tom, dat is lief van je, maar je hoeft niet voor ons te verstoppen, hoor. Je bent altijd welkom, en dat geldt voor jullie allemaal!"

- O je, 'zei Tom, 'dat kan nog begroetelijk worden!'

Martin hief het glas. "Ik denk niet dat jullie ermee moeten stoppen," zei hij. "Ieder aardig mens heeft recht op een praatgroep die ergens over gaat".

'Maar we zijn toch ook nog niet klaar? vroeg Leentje. 'We hebben het wel over de Boze of het Kwaad gehad, maar niet over het slot.

- 'Welk slot?'

- 'Want van U is het koninkrijk en de kracht en de heerlijkheid. En dat vindt ik nou juist zo mooi.'

- 'Leentje heeft zoals altijd gelijk, maar we weten ook dat het eind van het Onzevader apocrief is' zei Martin, 'of althans een latere toevoeging. Weten we eigenlijk waar het vandaan komt?'

- 'Dat weet Johan altijd', zei Tom, 'maar zelfs ik weet nog dat er een discussie is over dat eind. Het Lucas Evangelie heeft het niet en het is blijkaar in de oudste Matteus handschriften ook niet terug te vinden. Pas in de Didache, zo'n oud geschrift uit de eerste eeuw, blijkt het ingebur-

gerd. Het is een liturgisch eind, een soort uitgebreid *amen*. 'Hij grinnikte naar Johan. 'Zie je hoe goed ik jouw lessen heb onthouden?'

- ' Het is een interessant gegeven, zo'n eind, en eigenlijk ook niet verwonderlijk. Wij joden hebben een goed gebruik om gebeden te beginnen en te eindigen met een lofzegging' voegde Martin toe. ' Dat is essentieel voor ons. Wij bedoelen ermee te zeggen dat wij niet bidden in het wilde weg, tot een onbekende god, maar tot een god, die wij al vertrouwen voor wij iets vragen en in wie ook als Hij zwijgt ons vertrouwen niet opzeggen. Het vertrouwen is voor ons altijd de voedingsbodem geweest van het gebed en de veilige omgeving in onze twijfels en ons ongelooft.'

- ' Daar ga je weer, Martin', zei Leentje. Wat bedoel je daar nu weer mee? De veilige omgeving in ons ongelooft?'

- ' Er is een mooi verhaal in een van de christelijke evangeliën overgeleverd, waar Petrus zegt: Heer, ik geloof, kom mijn ongelooft te hulp. Dat is een mooie joodse uitdrukking. Voor niet religieuze mensen is dat wellicht vreemd, maar wij hebben een traditie waarin iedere dag *geloof* en *ongelooft* met elkaar in de clinch gaan. En dat gaat heel ver. Hoe zouden we ook anders, met de gruwelijke geschiedenis die wij hebben? Ook als wij geloven is ons ongelooft dichtbij, en waar wij geloven leven ook de twijfels.'

- ' Ik heb wel eens gedacht' zei Johan, ' dat geloof als het ware twijfel en onzekerheid *baart*. Als je niet gelooft, kun je ook niet twijfelen. En als je niet vertrouwt kun je ook niet wantrouwen...'

- ' Bravo! Je klinkt als een echte rabbi.' Martin lachte niet. 'Wij joden, hebben leren twijfelen *in* ons geloof, *binnen* ons geloof. Lees er de boeken van het Oude Verbond maar op na. Zelfs in ons ongelooft blijft een sfeer van vertrouwen bestaan. Dat is basisch, net zo iets als de liefde van een moeder voor haar kind.

Ik weet dat veel critici van religieus denken dat raar en onlogisch vinden. En ik weet ook wel hoe dat komt. Iedere kritiek op een gelovige manier van leven komt van het rationalisme, dat wil zeggen van mensen die de rationele manier van denken eigenlijk als de enige gekwalificeerde manier van denken hebben aangenomen. Rationeel denken - eigenlijk een tautologie - is dan niet genoeg, nee, we moeten *rationalistisch* denken. Niet alleen denken met het hoofd in een veel breder menselijk patroon, niet denken met hoofd en hart, maar uitsluitend met de ratio. Van een echte rationalist mag een mens geen relaties hebben die aan de rand van de rationaliteit liggen. Emoties verklaren zij rationeel. Ook voor liefde, voor medelijden, voor barmhartigheid, voor hartstocht zullen zij altijd die rationele argumenten aanvoeren. Je kent dat wel: liefde als acceptabel eigenbelang, hartstocht als capitulatie voor lust, barmhartigheid als angst voor consistentie. Maar als die hele rationalistische benadering van de werkelijkheid nu eens bijzonder eenzijdig zou zijn?

Ik heb altijd gevonden dat de niet-rationele benadering van de werkelijkheid - in de kunst, in de liefde, in het geloof, - op zijn minst een noodzakelijke aanvulling, maar vaak ook een correctie op het rationele model meebracht. Of zelfs een test ervan. Bij mij verifieert het hart het hoofd! En daar hoort vertrouwen ook bij!'

- ' Mijn moeder was een vertrouwensexpert' Johan zei het nog eens en keek naar Tom. 'Zij had een singuliere gave om mensen *vertrouwensvol* tegemoet te treden. Dat was bij ons thuis niet gemakkelijk omdat mijn vader zo ongeveer het tegendeel vertegenwoordigde. Die wantrouwde alles en iedereen. En nu hij oud geworden is en in dat vreselijke tehuis woont vergiftigt hij de sfeer om zich heen door alles negatief te duiden. Maar mijn moeder is door zijn onbekwaamheid om te vertrouwen niet aangetast. En ze leerde het mij ook:: dat vertrouwen niet alleen andere

mensen sterker maakt, maar vooral jezelf. En dat je het kunt leren of in ieder geval ontwikkelen.’ Hij keek de kring rond. ‘Misschien gaat het allemaal wel alleen om vertrouwen’ zei hij. Hij vertelde hoe zijn vader die in huize Henriette zijn wantrouwen de vrije loop liet. En hoe hij daar zelf onder leed. ‘Wantrouwen is als een kankercel’ zei hij, je wordt er door besmet en als ze je niet opereren op tijd, ga je eraan dood.

Maar mijn moeder was anders. Zij trad iedereen tegemoet als een mens dat je kunt vertrouwen.’

- ‘Je bedoelt dat naïveteit open relaties mogelijk maakt’ vroeg Jaap.

- ‘Nee, ik heb het niet over naïveteit. Dat is iets anders dan vertrouwen. Mijn moeder *begon* met anderen betrouwbaar te achten. Dat wortelde in haar geloof. Zij had een rotsvast vertrouwen in God. Dat eerst. Die zou haar nooit iets aandoen wat niet goed voor haar was. Zij begreep Hem lang niet altijd, ze maakte ook wel ruzie met Hem, maar ze zei nooit het vertrouwen in Hem op. Haar godsvertrouwen had iets heldhaftigs. Iets bijbels ook. Ik weet nog dat zij mij het verhaal van het Offer van Abraham voorhield. Je weet wel dat verhaal dat God Abraham opdraagt om zijn zoon te offeren. Ik moet 12 of 13 zijn geweest en had het verhaal gehoord van onze kapelaan die ons voorbereidde om misdienaar te worden. Ik was verontwaardigd. God, die een oude man, nog net vader geworden, opdraagt om zijn zoon te offeren? Daar wilde ik niets mee te maken hebben.’

- ‘En terecht’ zei Tom.

- ‘Nee, maar toen ik thuis kwam en mijn moeder mijn verontwaardiging vertelde nam ze mij apart en las mij de les. Dat ik vooral niet mocht denken dat God het ooit in Zijn hoofd had gehaald om Abraham werkelijk zijn zoon te laten slachten. Het was iets heel anders: Abraham, als geen ander moest leren van *vertrouwen* te leven; hij kreeg geen zekerheid, hij kreeg alleen *beloften*. En wat er ook gebeurde hij moest die belofte laten heersen over alles, ook over de zogenaamde realiteit. Dat is een uiterst moeilijke opgave. Wij zijn nu eenmaal mensen die vinden dat beloften stante pede dienen te worden ingelost. Een levenshouding waarbij je *tenslotte* gelooft in Gods overwinning of *tenslotte* gelooft dat God het altijd goed met ons voorheeft, dat om het maar eens zo te zeggen, in alles wat gebeurt een gelovig mens blijft vertrouwen, zo’n levenshouding is anders dan wat om hen heen wordt ervaren. Mijn moeder voelde zich een dochter van Abraham en zij had zichzelf overtuigd dat alles wat haar overkwam - niet anderen maar *haar* - een verborgen of herkenbare zegen was, inclusief haar eigenlijk onbeantwoorde liefde voor mijn vader. En weet je, dat geloof, dat irrationele geloof als je wilt, droeg ook nog vruchten. Omdat ze zo geloofde dat alle dingen haar als uit gods genadige hand toevielen – dat is een protestants citaat – was ze een zegen voor haar omgeving. Haar geloof werkte.’

- ‘Kennen jullie dat verhaal over de drie joden in het concentratiekamp?’ vroeg Martin’. ‘Vertel!’

- ‘Drie joden zitten bij elkaar in een concentratiekamp en beklagen hun lot. Als God zou bestaan, zeggen ze dan zou Hij ons niet in de steek hebben gelaten. Daarom is nu alles verloren. Het leven heeft eigenlijk geen zin meer.

Maar dan kijkt een van hen op de torenklok en zegt: Kom, het is tijd voor het gebed... Dat is een oerjoods verhaal. Om het echte begrijpen moet je de profeten goed kennen en het verhaal van Job hebben begrepen. Bij ons is het vertrouwen sterker dan het ongeloof.’

Jaap leunde achterover in zijn stoel. - ‘Is dat hoe ik de laatste zin van het Onzevader moet begrijpen? De *bidder* die aan het eind van zijn gebed zijn vertrouwen uitspreekt? Want van U is het koninkrijk en de kracht en de heerlijkheid tot in eeuwigheid, dat betekent dan dus: hoe u onze gebeden ook beantwoordt, wij weten dat *in the end* de essentie van het bestaan in Uw hand ligt.’

- ' Zo is dat.'

- ' En dat is precies wat mij blijft storen' zei Tom. 'Ik heb natuurlijk net als jullie van deze maanden ook veel geleerd, ook over mezelf, maar ik kan mezelf niet in die positie van het *onaantastbare vertrouwen* krijgen, om het maar eens zo te zeggen. Ik begrijp dat het Onzevader zowel aan het begin als aan het eind een vertrouwensvotum is. Zodra je "God" "vader" noemt heb je al zo'n vertrouwensvotum afgegeven, waarmee eigenlijk alles al is gezegd. Maar om dan aan het eind, als het ware tegen je eigen bidden in, te zeggen; "ach alles komt wel goed", dat blijft mij storen.'

- ' Mij ontroert dat nu juist.' Leentje keek hem vriendelijk aan. Ik reageer blijkbaar anders dan jij. Ik vind zo'n vertrouwensrelatie juist fantastisch. In mijn werk draait alles om mensen die bereid zijn vertrouwen te geven ook al zijn er lang niet altijd resultaten. Ik kan je uren verhalen vertellen over vrouwen die niet van hun angsten af kunnen komen of van hun verslaving en die dan in het uur van hun uiterste nood iemand vinden waar zijn *vertrouwen* in hebben, of in investeren. Dan pas begint die relatie te werken. Vind jij dat niet ontroerend? Ik herken die vertrouwensrelatie als , hoe zal ik het zeggen, een noodzakelijk uitgangspunt voor genezing of bevrijding of liefde ook. Dus niet als een soort geloofsbelijdenis, die zich al bewezen heeft, maar als het bereid zijn om een weg op te gaan. Vertrouwen is een proces, om het maar eens met een versleten uitdrukking te zeggen. Je begint met een klein beetje en je kijkt of je er bij kunt verdienen. En omdat ook terug te vinden in een verhouding met God, dat is geweldig. Maar dat vind jij toch ook? Ik weet wel dat we gevoelens niet kunnen afdwingen maar het lijkt mij zo vanzelfsprekend dat een relatie van vertrouwen afhangt dat ik niet begrijp waarom je zo negatief reageert.'

- ' Ik weet dat een relatie van vertrouwen afhangt.' Tom zocht naar woorden. ' Ik vertrouw Johan blind. Ik weet dat zo'n vertrouwen kwetsbaar maakt, maar dat heb ik er graag voor over. Ik ben zelfs bereid daardoor teleurgesteld te worden, maar met God heb ik die relatie niet. Of niet meer. Misschien is het eerlijker om te zeggen dat ik die niet wil of niet meer wil. Ik wil liever leven met mijn gebrek aan geloof dan met een voorgewend geloof. En ik wil niet projecteren.'

- 'Laat het me nog één keer proberen' zei Leentje.' Een van de dingen die ik het moeilijkste vond bij mijn "intrek" in het christelijk geloof was de omkeerbaarheid van de aanduiding "liefde" en "God". God is liefde, dat begreep ik, maar ik had er moeite mee om die stelling om te keren: *ubi charitas, ibi Deus*. Waar Liefde woont is God. Dat vond ik zo *koloniaal*. Als die Christenen het niet linksom kunnen winnen dan doen ze het wel rechtsom.'

- ' Totdat ik je liet zien dat jijzelf het mooiste voorbeeld bent van een mens dat van liefde naar God opschuift.' zei Peter. 'En nu wil je hetzelfde tegen Tom zeggen: waar vertrouwen heerst is God.'

- 'Ubi fides ibi Deus' zei Martin zacht voor zichzelf heen. Hij was even stil en zei toen: - ' Met die wisselbegrippen moet je toch erg oppassen' zei hij.

'Eerst omdat je de omkering nooit kunt gebruiken als een soort bewijs. *Waar liefde is, is God* is geen dogma, het is ook geen werktuig van de apologeet die zo graag wil bewijzen dat hij God en het gelijk aan zijn kant heeft. Het is een zin van een gelovig mens, die nu eenmaal achter en in alles het bewijs van zijn geloofszekerheid ziet. Dat klint misschien vreemd maar we herkennen het wel. Het lijkt op de liefde van ouders voor kinderen: wat ze ook uitspoken, het zijn wel mijn kinderen. Als dat mag, mag ik dan ook zeggen: Wat hij ook doet, het is wel mijn God? Waarom zou liefde voor kinderen aankunnen wat liefde voor God niet aankan? Mag *right or wrong my*

country! Wel, maar *right or wrong, my confidence* niet?

Begrijp me goed: je kunt dat vertrouwen ook vreselijk misbruiken. Als argument om de eerlijke afwijzing van het geloof door mensen die niet geloven niet ernstig te nemen bijvoorbeeld. *De vreemde ervaring dat mijn vertrouwen niet wordt geschaad door wat ik niet begrijp kan niet tegen een ander worden gebruikt.*

Bovendien, het is ook geen rationele zin, evenmin als andere geloofsuitspraken dat ooit zijn. Als je mij toestaat Tom, het staat Leentje vrij om van jou een gelovige tegen wil en dank te maken. Zij kan niet anders. Ze mag je graag, respecteert je, ziet dat je een aantal van haar geloofselementen toont in jouw manier van denken en doen en dus kan ze niet anders als je een beetje kolonialiseren. Maar ze mag het niet tegen je gebruiken.'

- 'Ja sorry hoor', zei Leentje.

- 'Maar ik vind het van jou helemaal niet erg' zei Tom voorzichtig. 'Als iemand die je graag mag een brug naar je toeslaat, is dat niet negatief. Ik vind het zelfs wel prettig. Maar het moet er niet toe leiden dat je mij in mijn eigen zelf-verstaan, niet accepteert.! Zo subtiel ligt dat.

Dat is overigens nog bijbels ook. Er zijn tal van voorbeelden in de bijbelboeken te vinden van mensen die niet geloofden, maar toch in de geloofsgemeenschap een plaats hadden. En dat vind ik best. Ik wil alleen niet *belijden* wat ik niet kan accepteren.

- 'En dat allemaal naar aanleiding van dat apocriefe slot van het Onzevader' zei Jaap. Ik ben nog niet helemaal tevreden gesteld met die opmerking van Tom, dat het eigenlijk om een soort uitgebreid Amen gaat.'

- 'In de joodse spiritualiteit' herhaalde Martin, 'begint iedere gebedsdienst en iedere andere eredienst wel met een lofprijzing, met zo' n vertrouwensvotum als hier. Ik kan mij heel goed voorstellen dat de eerste zes of zeven beden van het Onzevader door de gemeente werd gebeden, en dat de leider van de dienst die lofprijzing uitsprak. Of misschien net omgekeerd. Hij de beden en allemaal samen de lofprijzing. Dat kan ook de verklaring zijn voor het ontbreken van dat laatste zinnetje in de versie van het Lukasevangelie en het gebruik ervan dat in de Didache wordt besproken. En bedenk dat die Didache vrijwel even oud is als de oudste van de evangeliën. Ik heb ook wel eens een christelijke dienst meegemaakt waar het Onzevader zo werd gebeden: de zes beden samen, het eind door de voorganger. Maar dat is allemaal niet zo belangrijk...'

- 'Maar wat dan wel?' vroeg Jaap, die merkte dat Martin eigenlijk nog iets wilde toevoegen.

- 'Nou, kijk nog maar eens naar de structuur van het hele gebed. Eerst komen de drie "uw" gebeden: Uw Naam, Uw wil, Uw Rijk; dan de drie "wij" beden: ons brood, onze vergeving, onze verlossing. En in de afsluiting wordt als het ware het gebed al stand van zaken. Op het eerste gezicht is dat vreemd.'

- 'In ieder geval onlogisch' zei Tom.

- 'Precies! In ieder geval onlogisch. Het gaat in het Onzevader blijkbaar ook niet om onze logica. Het gaat om een andere beleving, nl die *waarin mensen die bidden vragen om dingen die al zo zijn*. Ik aarzel om dat te zeggen omdat het lijkt alsof je daarmee het hele gebed uit onze manier van denken en spreken haalt, maar het is wel een kenmerk van onze spiritualiteit: we vragen om wat we al belijden als bestaand... Of vinden jullie dat niet vreemd?'

- 'Ik niet' zei Linda. Wat is de logica om je geliefde te vragen of hij of zij van je houdt? Die logica is ver te zoeken maar toch doen we dat allemaal. '*Houd je nog een beetje van me?*' Waarom? Toch niet omdat het antwoord alle kanten op kan? Je vraagt het om het nog eens te horen.

Toen onze Mirjam klein was vroeg ze de hele dag: ben ik lief, ben ik lief, benklief, benklief? En dan zeiden Jaap en ik om strijd: ja hoor, je bent lief.

Heel menselijk toch? Ik vind het niet gek dat er een soort vragen bestaat dat als *bevestiging* werkt. *Een vragen naar de bekende weg.*'

Jaap lachte.

- 'In mijn vak is vragen naar de bekende weg niet te vermijden. Als in een bedrijf een omslag van gedrag of van strategie nodig is, raad je de directie aan om een consultant in te huren. En die consultant begint dan vragen te stellen, niet alleen omdat hij hem onbekende informatie wil hebben, maar ook omdat hij zijn vermoedens naar waar het fout is gegaan wil testen. Hij vraagt om *los te maken*. En in zekere zin wil hij dat zijn gesprekspartners zijn vragen overnemen, zodat ze zelf antwoorden kunnen vinden. Linda heeft gelijk: er is veel vragen naar de bekende weg.'

Johan keek naar Maria. 'Jij wilt wat zeggen. Dat zie ik aan je gezicht.'

- 'Het schoot mij in eens te binnen dat ik ooit heb gelezen dat in de bijbel, of althans dat in vele bijbelboeken, de essentie van het verhaal *in de vragen* is te vinden. Adam waar ben je? Kaïn waar is je broer? Waarom lacht Sara daar? Teveel om op te noemen. Allemaal vragen die op zichzelf naar het wezen van de dingen wijzen. Maak maar eens een lijst van bijbelse vragen, dan zul je dat zien.'

- 'Zeg dat nog eens.' vroeg Tom.

- 'Je weet best wat ik bedoel. Er zijn heel veel dingen waarover we maar weinig te zeggen hebben, maar er is niets dat je niet kunt vragen. En veel essentieels komt minder geschonden over in de vraagvorm dan wanneer je het poneert.'

- 'Ik wou dat sommigen van mijn leermeesters mij dat hadden meegegeven' zei Tom.

Leren geloven als leren vragen en vragen als bevestiging van wat je al weet. Vraagtekens als gehumaniseerde uitroepetekens. Dat vind ik heel verrassend.'

Jaap keek de kring rond.

- 'Nu gebeurt er iets vreemds' zei hij. 'We probeerden te begrijpen wat we met die laatste toevoeging aan het Onzevader moesten. Martin dacht dat het eigenlijk niet bij het gebed zelf hoort maar een liturgische slotformule is van wie de dienst van de gebeden leidt en zo ook zelf deel is geworden van het gebed.'

Toen bedachten we dat er wellicht geen grote tegenstelling bestaat tussen wat *gevraagd* wordt in het Onzevader en wat wordt *uitgesproken* in die slotformule. En nu zijn we helemaal aan de andere kant uitgekomen en vinden vragen eigenlijk belangrijker dan uitspraken.'

'Vragen naar de bekende weg' zei Martin. 'Niet meer en niet minder.'

- 'Ik probeer het me nog even weer voor de geest te halen' zei Leentje. Het koninkrijk, daarvan leerden we dat het geen Utopie was, want in Utopieën kan je niet leven, maar waarvan we leerden dat het gaat om je de andere werkelijkheid te leren zien, die zich zo nu en dan, soms even aan je voordoet. En waaraan je, je kunt committeren. Een rijk of een regime of een regering of een levenswijze - mag dat ook? - die we kennen van onze grote humanitaire modellen. Zo was het toch?'

- 'Zo was het' zei Jaap, 'je vraagt om de werkelijkheid te kunnen zien vanuit de verwachting van een heilzame wereld en je laat je niet door allerlei vrome dromen leiden maar door die momen-

ten waaraan je hoop en inzicht ontleent, je maakt de uitzonderlijke momenten en de uitzonderlijke mensen die je kent of hebt meegemaakt tot je uitgangspunt; en je vraagt om zo'n wereld en omdat je hem soms even hebt gezien weet je ook dat je het niet over geprojecteerde verwachtingen hebt. En je vraagt omdat je weet dat het zo is. Je wilt in het reine komen met de echte werkelijkheid'

- 'En dan *want van U is de kracht* wat voor kracht is dat dan?'

- 'Daar hebben we het nog nauwelijks over gehad' zei Johan. 'Het Griekse woord is *dunamis*, je weet wel, dezelfde stam als dynamiek en dynamisch en daarbij gaat het om de kracht waarmee geschiedenis beweegt. Kracht, die bij het geschiedenis bewustzijn hoort.'

- 'O ho, daar gaan de theologen aan de haal...'

- 'Nee,' zei Martin, 'ik zal Johan bijvallen. Als in de Mozes boeken over kracht wordt gesproken - jakool - gaat het eigenlijk altijd om het begin van de joodse geschiedenis: de bevrijding uit Egypte dus. Dat is de oerkracht van God. In tegenstelling tot de krachten van de natuur en van al die natuurgoden. Die hebben wel wat maar niet zo erg veel!

En als in de synagoge rijk en macht bij elkaar worden gezet, zoals in deze lofprijzing aan het eind van het gebed gebeurt, dan gaat het niet om domme kracht, maar om God's kracht om in de geschiedenis in te grijpen, met andere woorden om alles wat nodig is om de andere beden in het Onzevader waar te maken.' Johan raakte in vervoering. "dat is wat we bedoelen als we over vertrouwen spreken: wij vertrouwen God omdat hij in de geschiedenis ingrijpt.'

De anderen zwegen.

- 'Heb ik iets verkeerd gezegd?'

- 'Nee' zei Jaap, 'vast niet, maar je kreeg ons stil omdat wij niet begrepen wat je zei. God, die in de geschiedenis ingrijpt? Toen nou toch. Als daarop het pleidooi berust om Hem te vertrouwen dan heb ik - en ik denk jij even goed - een probleem. God grijpt toch niet in? Dat is nou juist het probleem. Ik kom nog net mee als het over Gods liefde gaat; ik begrijp wat er wordt gezegd over God, die de vrijheid van zijn schepping respecteert; ik begrijp iets over God die lijdt onder wat wij van het leven terecht brengen. Maar ingrijpen in de geschiedenis? Dat begrijp ik niet.'

- 'Hoera' zei Tom, 'eindelijk een medestander.'

- 'Dat weet ik nog niet zo net..' Maria ging met een fles Rood naar Johan toe en schonk zijn glas bij. 'Mag ik me ermee bemoeien?'

'Graag' zei Johan. 'Blijkbaar heb ik iets totaal onbegrijpelijk gezegd.'

'Jaap, jij bent de geleerde hier' Maria ging tegenover hem staan, achter Martin, die oplettend luisterde. 'O je,' zei Jaap, 'dat belooft wat'.

'Ik wil alleen maar een beetje Socratesje met je spelen. Ben jij een machtig man?'

- 'nee.'

- 'Wie is een machtig man?'

- 'De president van de Verenigde Staten bijvoorbeeld..'

- 'Is de president alleen een machtig man als hij die macht uitoefent of ook als hij alleen maar met zijn vrienden een partijtje golf speelt?'

- 'Ook dan, Socrates.'

- 'En als hij ervan af ziet om zijn macht te gebruiken, bijvoorbeeld omdat hij zo'n advies krijgt?'

- 'Ook dan.'

- 'Stel dat hij wordt beledigd en dat allerlei mensen om hem heen bij hem aandringen om zijn macht wel te gebruiken, maar hij besluit het niet te doen, is hij dan nog steeds een machtig man?'

- 'Jazeker.'

- 'Stel dat de president van de Verenigde Staten een vriend heeft, die in moeilijkheden is en die hem vraagt om zijn macht te gebruiken om in te grijpen ten gunste van die vriend, maar de president weegt allerlei voor en nadelen af en besluit om niet in te grijpen, is hij dan nog steeds een machtig man?'

- 'Bravo Maria' lachte Jaap, 'er is in jou een echte Socrates verloren gegaan! You got me. Wat je bedoelt is dat wie macht heeft ook de enige is die kan besluiten die macht al dan niet aan te wenden. En dat wie op hem vertrouwen die verantwoordelijkheid niet van hem kunnen overnemen. Ik heb het begrepen.'

- 'Ik niet' zei Tom. 'Ik zou het wel begrijpen als God zo nu en dan ingreep, maar ik kan niet anders zien dan dat Hij dat helemaal *niet* doet en zelfs niet wanneer gewone weldenkende gelovigen niet anders kunnen dan verwachten dat hij *nu* ingrijpt.'

- 'Pak hem, Maria!' riep Peter.

- 'Ik wil Tom helemaal niet pakken' zei Maria, 'maar ik wil hem wel proberen deelgenoot te maken van wat ik denk. Maar dan begin ik aan de andere kant.'

- 'Ik luister, Maria,' zei Tom, 'let maar niet op die schreeuwlelijk..'

Maria ging erbij zitten. De anderen wachten even.

- 'Van God weten we toch eigenlijk niets, dan wat ons over Hem verteld is en wat wij denken van Hem te hebben ervaren' begon ze. Wat ze ons hebben verteld is vaak vol tegenstrijdigheden en wat we ervaren hebben is zo weinig dat het nauwelijks betrouwbaar kan heten. Ik heb moeten leren dat ik Hem nog het beste kan vinden in de verhalen over Hem, die ik uit eigen ervaring of ervaring van mensen die ik vertrouwde heb leren begrijpen. Verhalen en gedeelde ervaring dus, dat zijn mijn twee bronnen. En uit die verhalen komt een God te voorschijn, die anders is dan wat ik eigenlijk zou willen. Hij kan alles, maar Hij doet weinig. Hij inspireert, Hij troost, Hij zet mij op een spoor, Hij leert mij relativiseren, Hij leert mij naar anderen kijken en voor mijzelf op te komen. Hij geeft mij opdrachten die zo radicaal zijn, dat ik ze alleen maar aan kan als het beloften en geen voorwaarden zijn. Zoiets. En als Hij ingrijpt dan doet Hij dat zo zachtjes en zo bijna ongemerkt dat ik het pas achteraf zie.'

- 'En dat is dan geen achteraf redenering? Zo van: als ik het niet zie, zal Hij het wel zo doen dat ik het niet zie?' Tom vroeg het zonder cynisch te willen klinken.

- 'Nee, want ik had uit de som van verhalen en ervaringen niet anders verwacht. Zo heb ik Hem leren kennen. Dat levert natuurlijk allerlei vragen op en het laat ook vreselijke vragen onbeantwoord, maar het is blijkbaar niet anders. Ik vertrouw Hem want Hij laat wie Hem zoeken niet alleen..'

Martin keek haar aan: 'Psalm negen.' zei hij.

- 'Wat is dat' vroeg Leentje.

- 'Maria citeerde Psalm negen. *Daarom vertrouwen op U wie Uw naam kennen. Want Gij hebt nooit verlaten wie u zoeken, Here...*'

- 'En die tekst ken jij uit je hoofd?'

- 'Al heel lang. Er zijn teksten die zich in je vastzetten. En dit is er zo een: eigenlijk een open deur, want natuurlijk is degene die je zoekt altijd bij je, maar het is ook een recept, als ik dat woord mag gebruiken. Wie zoekt zal immers vinden?'

- 'Maria', zei Tom, 'leg mij dan ook nog eens uit wat *de heerlijkheid* in dat laatste apocryfe vers

van het Onzevader betekent. Want zo gaat het toch bij jullie protestanten: *want van U is het koninkrijk en de kracht en de heerlijkheid?*”

- 'Hiep, hiep, hiep, in de gloria..' zong Peter.

- 'Precies' lachte Maria, 'dat had je niet beter kunnen zeggen..'

Iedereen lachte mee, ook Tom. 'Toch is het vreemd', zei Martin, ' dat het woord *gloria* vrijwel uit het directe Nederlandse spraakgebruik is verdwenen. We hebben nog ' tot meerdere glorie van' en 'ere wie ere toekomt' en nog wat zegswijzen en spreekwoorden, maar de democratie heeft de gloria doen verstommen, denk ik.'

- ' Ja, ik denk dat we dat opnieuw van de Moslims moeten leren' zei Maria. Ik denk er zelf ook niet veel bij. Alleen als ik in zo'n prachtige Franse kathedraal kom, die gebouwd is ad maiorem gloriam Dei, dan begrijp ik zo'n woord weer. Dan herinner ik me dat er generaties mensen zijn geweest die hun leven gaven om een eerbewijs voor God op te richten. En dat wij dat niet meer kunnen, lijkt me eerder een bewijs van verarming dan van volwassenwording.

Het laatste woord van het Onzevader is aan *heerlijkheid, eer, gloria*. Dat wil ik graag blijven zeggen.'

- ' Mag ik je wat vragen?'

Johan keek zijn vader van opzij aan. Zijn vader antwoordde niet.

- ' Waarom ben je eigenlijk met moeder getrouwd? Omdat je van haar hield? Omdat je dacht dat ze je wel zou verzorgen? Om kinderen te krijgen?'

- ' Ook' zei zijn vader.

- ' Hoe zo "ook"?'.

- ' Je moeder was de enige persoon, die ik altijd kon vertrouwen. '

- ' Maar je vertrouwde haar toch ook niet?'

- ' Jawel' zijn vader keek het raam uit. ' Ik vertrouwde haar wel degelijk, maar ik kon dat blijkbaar niet goed laten merken. Maar zij wist het wel.'

- ' Zie je wel' zei Tes, ' ze waren dol op elkaar.'

- ' I see' zei Johan.